

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПЕЛЕХ ЗОРЯНА БОГДАНІВНА

УДК 342.9 (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ

081 Право

08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ З. Б. Пелех

Науковий керівник Вільгушинський Михайло Йосипович, доктор
юридичних наук

АНОТАЦІЯ

Пелех З. Б. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2022.

Зміст анотації. Дисертацію присвячено уточненню підходу до розуміння права на свободу та особисту недоторканність, розробці пропозицій і рекомендацій з приводу удосконалення адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. У роботі визначено історично-правові особливості становлення й розвитку права громадян на свободу та особисту недоторканність. З'ясовано правову сутність права громадян на свободу та особисту недоторканність і його зміст. Розглянуто нормативно-правове підґрунтя реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. Визначено поняття адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. Досліджено особливості адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин і його специфіку у сфері розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами.

Дисертація є першим комплексним адміністративно-правовим дослідженням, в якому із використанням необхідних методів наукового пізнання, здобутків вітчизняної і зарубіжної юридичної науки, урахуванням європейського досвіду, положень чинних нормативних актів України, міжнародних документів, законопроектів і рішень судових інституцій з'ясовано теоретичні й практичні проблеми адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту

недоторканність і розроблено пропозиції та рекомендації щодо їх вирішення. За результатами дослідження обґрунтовано нові концептуальні теоретичні та прикладні положення й висновки.

У дисертації виокремлено чотири основні сфери реалізації права на свободу та особисту недоторканність: шлюбних відносин; розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами; запобігання і протидії насильству над особою; затримання, тримання під вартою і попереднього ув'язнення. Розмежовано категорії «вольності» та «основні права людини» за низкою критеріїв: метою і призначенням запровадження та нормативного урегулювання; суб'єктами; юридичною природою і порядком набуття. Обґрунтовано належність принципу вільної згоди, на якому заснований шлюб, до проявів права на свободу та особисту недоторканність, які відмежовані у Конституції України лише сферою застосування.

Установлено, що відносини реєстрації актів цивільного стану та реалізації права на свободу та особисту недоторканність пов'язані у тій частині, де суб'єкти публічної адміністрації мають забезпечити дотримання цього права (а саме дотримання принципу вільної згоди, права на вільне припинення шлюбу, права на вільне укладення шлюбу) під час державної реєстрації укладення та розірвання шлюбу відповідно до принципів додержання законності і захисту прав та законних інтересів громадян.

Віднесено державну реєстрацію актів цивільного стану до напрямів адміністративно-правового забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, оскільки за допомогою державної реєстрації держава сприяє реалізації правових можливостей громадян укласти або припинити шлюб, створюючи необхідні умови для офіційного заснування сім'ї або припинення шлюбних стосунків за бажанням подружжя. І якщо примушування до припинення шлюбних стосунків згідно зі ст. 56 Сімейного кодексу України є порушенням зазначеного права, то, відповідно, сприяння їх припиненню за волевиявленням і вільною згодою подружжя можна розглядати як дотримання цього права і створення необхідних умов, а отже

забезпечення його реалізації.

З'ясовано, що право на свободу та особисту недоторканність реалізується у сфері розпорядження власними анатомічними матеріалами передусім шляхом свідомого і добровільного надання згоди на вилучення анатомічних матеріалів за життя і відмови від неї, надання згоди, незгоди на посмертне донорство та їх відкликання, за наслідком яких ці матеріали можуть бути вилучені або ж, навпаки, не повинні вилучатись.

Запропоновано такі напрями адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність, яке має здійснюватися через створення необхідних правових умов для: надання згоди, незгоди і їх відкликання громадянами щодо вилучення їх анатомічних матеріалів шляхом своєчасного та повного інформування про їх права, обов'язки, наслідки участі тощо, урегулювання на нормативному рівні питань надання згоди/незгоди, їх відкликання, їх прийняття та належного оформлення та ін.; дотримання цього права іншими суб'єктами у їх діяльності завдяки нормативно-правовому регулюванню належного оформлення і реєстрації відповідного волевиявлення громадян з метою його подальшого врахування у медичній практиці, пов'язаній із вилученням анатомічних матеріалів людини; дотримання роботодавцем вимог Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» з приводу сприяння реалізації його положень (п. 2 ч. 2 ст. 12).

Запропоновано поділяти нормативно-правові акти, які становлять правовий базис для реалізації права на свободу та особисту недоторканність та її адміністративно-правового забезпечення у сфері розпорядження власними анатомічними матеріалами, на ті, що: встановлюють загальні засади реалізації зазначеного та його адміністративно-правового забезпечення; регулюють публічне адміністрування у сфері розпорядження власними анатомічними матеріалами; висвітлюють окремі аспекти реалізації права на свободу та особисту недоторканність.

Удосконалено підходи до: періодизації становлення й розвитку права

на свободу та особисту недоторканність в Україні; розуміння сутності права на свободу та особисту недоторканність шляхом формулювання взаємозв'язку права на свободу і права на особисту недоторканність; співвідношення і розмежування категорій «функції», «напрями», «форми», «засоби»/«інструменти», «способи» щодо адміністративно-правового забезпечення; визначення етапів у процедурі державної реєстрації шлюбу та його припинення.

Запропоновано внести зміни до чинних нормативно-правових актів, зокрема до законів України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові», постанов Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 285, від 23 грудня 2020 р. № 1366, наказів Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5, від 24 липня 2008 р. № 1269/5 та ін., з метою удосконалення: нормативно-правової регламентації права на свободу та особисту недоторканність, нормативно-правового регулювання його реалізації та адміністративно-правового забезпечення загалом та у сферах трансплантації і донорства крові та її компонентів зокрема; нормативно-правового забезпечення ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян; нормативно-правового регулювання державної реєстрації актів цивільного стану громадян; нормативно-правового регулювання контролю за діяльністю суб'єктів державної реєстрації актів цивільного стану; нормативно-правового регулювання відповідальності за порушення законодавства про трансплантацію; категоріально-термінологічного апарату; нормативно-правового забезпечення контролю за дотриманням законодавства та за виконанням волевиявлення громадян у частині згоди чи незгоди на вилучення їх анатомічних матеріалів у сфері трансплантації тощо.

Запропоновано прийняти нові нормативно-правові акти: який регламентуватиме механізм реалізації та забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність; якими буде затверджено: порядок

реалізації інформаційної політики у зазначеній галузі, особливо з питань інформування громадян про право на свободу та особисту недоторканність у частині правомочності на розпорядження власними анатомічними матеріалами і її гарантування; порядок здійснення громадського контролю; порядок ведення Державної інформаційної системи трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин; порядок надання й оформлення згоди на донорство крові та її компонентів, а також відповідний бланк згоди; порядок ведення Національного реєстру донорів крові; Ліцензійні умови провадження господарської діяльності із заготівлі і подальшого використання донорської крові.

Одержані результати дисертації становлять науково-теоретичний і практичний інтерес та можуть бути використані у: *науково-дослідній сфері* – як базис для подальших досліджень права громадян на свободу та особисту недоторканність й адміністративно-правового забезпечення його реалізації; *правотворчості* – для удосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність і його нормативно-правового регулювання; *правозастосуванні* – для підвищення ефективності діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність; *навчальному процесі* – для підготовки та розширення курсів лекцій, навчальних підручників і посібників з дисциплін «Конституційне право», «Адміністративне право», «Особливе адміністративне право» та ін.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, механізм адміністративно-правового забезпечення, публічне адміністрування, публічна адміністрація, адміністративно-правове регулювання, право на свободу та особисту недоторканність, свобода, особиста недоторканність, право на свободу, право на особисту недоторканність, реалізація права на свободу та особисту недоторканність, розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами, шлюбні відносини.

Список публікацій здобувача.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Pelekh, Z. Content of the right to liberty and security: some arguments. *ReOS*. 2019. № 02/2019. Pp. 72–77.

2. Пелех З. Нормативно-правові засади реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 1 (32). С. 70–86.

3. Пелех З. Б. Окремі проблеми адміністративно-правового забезпечення реалізації правомочності громадян на розпорядження власними анатомічними матеріалами. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 95. С. 119–129.

4. Пелех З. Періодизація становлення і розвитку права на свободу та особисту недоторканність: обґрунтування наукового підходу. *Правові новели*. 2022. № 16/2022. С. 69–78.

5. Пелех З. Б. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність: поняття та ознаки. *Журнал східноєвропейського права*. 2022. № 96. С. 42–56.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Пелех З. Сучасний стан наукових розробок з питань адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 вересня 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 41–45.

7. Пелех З. Проблеми адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність: окремі напрямки наукових досліджень. *Актуальні проблеми реформування системи*

законодавства України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 29–30 січня 2021 р.). С. 76–77.

8. Пелех З. До питання про визначення сутності права громадян на свободу та особисту недоторканність. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21 травня 2021 р.). Т. II. Київ, 2021. С. 327–328.

SUMMARY

Pelekh Z. B. Administrative and Legal Guaranteeing for the Realization of Human Right to Liberty and Personal Inviolability. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Thesis for PHD degree by the specialty 081 “Jurisprudence”. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2022.

Abstract’s content. The dissertation is focused on clarifying the concept of understanding the right to liberty and personal inviolability and developing suggestions and recommendations for improving administrative and legal implementation of citizens’ right to liberty and personal inviolability. The author of the paper has defined historical and legal features of the formation and development of citizens’ right to liberty and personal inviolability. The legal essence of citizens’ right to liberty and personal inviolability and its content have been clarified. The regulatory legal basis for the realization of citizens’ right to liberty and personal inviolability has been studied. The concept of administrative and legal guaranteeing for the realization of citizens’ right to liberty and personal inviolability has been defined. The peculiarities of administrative and legal guaranteeing for the realization of citizens’ right to liberty and personal inviolability in the field of marital relations and its specifics in the field of human disposal of own anatomical materials have been researched.

The dissertation is the first comprehensive administrative and legal research, where theoretical and practical problems of administrative and legal guaranteeing

for the realization of citizens' right to liberty and personal inviolability have been clarified by using the necessary methods of scientific cognition, achievements of domestic and foreign legal science, by taking into account European experience, provisions of current regulations of Ukraine, international documents, draft laws and decisions of judicial institutions and where suggestions and recommendations for their solution have been developed. New conceptual theoretical and applied provisions and conclusions have been substantiated according to the results of the research.

The author of the dissertation has singled out four main areas for the realization of the right to liberty and personal inviolability: marital relations; human disposal of own anatomical materials; prevention and counteraction to violence against the person; detention, custody and pre-trial detention. The categories of "liberties" and "fundamental human rights" have been distinguished according to a number of criteria: the aim and purpose of introducing and normative regulation; subjects; legal nature and the acquisition procedure. The author has substantiated the affiliation of the principle of free consent, which is the basis for marriage, to the manifestations of the right to liberty and personal inviolability, which are delimited in the Constitution of Ukraine only by the scope of application.

It has been established that the relations between the registration of civil status acts and the exercise of the right to liberty and personal inviolability are interrelated in the part where public administration subjects must ensure the compliance with this right (namely, compliance with the principle of free consent, the right to free divorce, the right for free marriage) during the state registration of marriage and divorce in accordance with the principles of legality and protection of the rights and legitimate interests of citizens.

The state registration of civil status acts is referred to the areas of administrative and legal guaranteeing of the right to liberty and personal inviolability, because the state promotes the legal opportunities of citizens to get married or terminate marriage through state registration by creating the necessary

conditions for people to officially start a family or terminate marriage relationships of their own volition. And if the coercion to terminate the marriage, according to the Art. 56 of the Family Code of Ukraine, is a violation of the indicated right, then, accordingly, promoting its termination by the will and free consent of the spouses can be considered as the compliance with this right and creation of necessary conditions, and thus ensuring its realization.

It has been established that the right to liberty and personal inviolability is exercised in the field of disposition of one's own anatomical materials, primarily by consciously and voluntarily consenting to the removal of anatomical materials for life and its refusal, consent, refusal of posthumous donation and their revocation, as a result of which those materials may or may not be removed.

The following areas of administrative and legal guaranteeing for the realization of the right to liberty and personal inviolability have been offered, which should be carried out through the creation of the necessary legal conditions for: consent, disagreement and recall by citizens to remove their anatomical materials by timely and full information about their rights, obligations and consequences of participation, etc., regulation of issues of consent / disagreement, their revocation, their adoption and proper execution, etc. at the normative level; observance of this right by other subjects in their activity due to normative and legal regulation of proper registration of the corresponding will of citizens for the purpose of its further consideration in the medical practice related to disposal of human anatomic materials; the employer's compliance with the requirements of the Law of Ukraine "On safety and quality of donor blood and blood components" to promote its implementation (paragraph 2, Part 2 of the Art. 12).

It has been offered to divide regulatory legal acts that constitute the legal basis for the realization of the right to liberty and personal inviolability and its administrative and legal guaranteeing in the field of disposal of own anatomical materials into those that: establish the general principles for the realization of the indicated and its administrative and legal guaranteeing; regulate public administration in the field of disposal of own anatomical materials; enshrine

certain aspects of the realization of the right to liberty and personal inviolability.

The author has improved approaches to: periodization of the formation and development of the right to liberty and personal inviolability in Ukraine; understanding the essence of the right to liberty and personal inviolability by formulating the relationship between the right to liberty and the right to personal integrity; correlation and delimitation of categories of functions, directions, forms, means/tools, ways in relation to administrative and legal guaranteeing; determination of stages in the procedure of state registration of marriage and its termination.

The author has offered to make a number of amendments to the current regulatory legal acts, including Laws of Ukraine “On State Registration of Civil Status Acts”, “On Transplantation of Anatomical Materials to Human Beings”, “On Safety and Quality of Donor Blood and Blood Components”, Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated from March 2, 2016, No. 285, dated from December 23, 2020, No. 1366, Orders of the Ministry of Justice of Ukraine dated from October 18, 2000, No. 52/5, dated from July 24, 2008, No. 1269/5 and others in order to: improve legal regulation of the right to liberty and personal inviolability, legal regulation of its realization and administrative and legal guaranteeing in general and in the field of transplantation and donation of blood and blood components in particular; improvement of regulatory legal guaranteeing for maintaining the State Register of Civil Status Acts; improvement of normative and legal regulation of state registration of civil status acts of citizens; improvement of normative and legal regulation of control over the activity of subjects of state registration of civil status acts; improvement of legal regulation of liability for violations of the law on transplantation; improvement of categorical and terminological apparatus; improvement of regulatory legal guaranteeing for monitoring the compliance with the law and the implementation of the will of citizens in terms of consent or disagreement with the removal of own anatomical materials in the field of transplantation, etc.

It has been suggested to adopt new regulatory legal acts: which will regulate

the mechanism of realization and ensuring the realization of the right to liberty and personal inviolability; which will approve: the procedure for implementing information policy in this area, especially on informing citizens about the right to liberty and personal inviolability in terms of the right to dispose of own anatomical materials and its guarantee; the procedure for exercising public control; the procedure for maintaining the State Information System of Hematopoietic Stem Cell Transplantation; the procedure for granting and issuing consent for the donation of blood and its components, as well as the relevant consent form; the procedure for maintaining the National Register of Blood Donors; Licensing conditions for conducting business activities on procurement and further use of donated blood.

The obtained results of the dissertation research are of practical, scientific and theoretical interest and can be used in: *research area* as the basis for further research of citizens' right to liberty and personal inviolability, as well as administrative and legal guaranteeing of its implementation; *lawmaking* – to improve the mechanism of administrative and legal guaranteeing for the realization of citizens' right to liberty and personal inviolability and its legal regulation; *law-enforcement* – to increase the efficiency of public administration subjects in the field of administrative and legal guaranteeing for the realization of citizens' right to liberty and personal inviolability; *educational process* – to prepare and expand the courses of lectures, textbooks and manuals in the disciplines of “Constitutional Law”, “Administrative Law”, “Special Administrative Law”, etc.

Key words: administrative and legal guaranteeing, mechanism of administrative and legal guaranteeing, public management, public administration, administrative and legal regulation, right to liberty and personal inviolability, freedom, personal integrity, right to liberty, right to personal inviolability, realization of the right to liberty and personal inviolability, disposal of one's own anatomical materials, marital relations.

PHD student's list of publications.

Scientific papers containing published main scientific results of the dissertation:

1. Pelekh, Z. Content of the right to liberty and security: some arguments. *ReOS*. 2019. № 02/2019. Pp. 72–77.
2. Pelekh Z. Normatyvno-pravovi zasady realizatsii prava hromadian na svobodu ta osobystu nedotorkannist. *Administratyvne pravo i protses*. 2021. № 1 (32). S. 70–86.
3. Pelekh Z. B. Okremi problemy administratyvno-pravovoho zabezpechennia realizatsii pravomochnosti hromadian na rozporiadzhennia vlasnymy anatomichnymy materialamy. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. 2021. № 95. S. 119–129.
4. Pelekh Z. Periodyzatsiia stanovlennia i rozvytku prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist: obgruntuvannia naukovooho pidkhotu. *Pravovi novely*. 2022. № 16/2022. S. 69–78.
5. Pelekh Z. B. Administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist: poniattia ta oznaky. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. 2022. № 96. S. 42–56.

Scientific works that certify the approbation of the dissertation materials:

6. Pelekh Z. Suchasnyi stan naukovykh rozrobok z pytan administratyvno-pravovoho zabezpechennia realizatsii prava hromadian na svobodu ta osobystu nedotorkannist. Rozvytok suchasnoho prava v umovakh hlobalnoi nestabilnosti : materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 13–14 veresnia 2019 r.). Odesa : HO «Prychornomorska fundatsiia prava», 2019. S. 41–45.
7. Pelekh Z. Problemy administratyvno-pravovoho zabezpechennia realizatsii prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist: okremi napriamky naukovykh doslidzhen. Aktualni problemy reformuvannia systemy zakonodavstva

Ukrainy : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Zaporizhzhia, 29–30 sichnia 2021 r.). S. 76–77.

8. Pelekh Z. Do pytannia pro vyznachennia sutnosti prava hromadian na svobodu ta osobystu nedotorkannist. Aktualni pytannia rozvytku yurydychnoi nauky ta praktyky : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 21 travnia 2021 r.). T. II. Kyiv, 2021. S. 327–328.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ.....	31
1.1. Історично-правові особливості становлення й розвитку права громадян на свободу та особисту недоторканність.....	31
1.2. Правова сутність права громадян на свободу та особисту недоторканність і його зміст.....	47
1.3. Нормативно-правові засади реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність.....	71
Висновки до розділу 1.....	87
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ І ШЛЯХИ ЙОГО ОПТИМІЗАЦІЇ.....	92
2.1. Поняття адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність.....	92
2.2. Особливості адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин.....	112
2.3. Специфіка адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність у сфері розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами.....	138
Висновки до розділу 2.....	161
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	177
ДОДАТКИ.....	211

ВСТУП

Актуальність теми. Право на свободу та особисту недоторканність є сьогодні одним із визначальних і фундаментальних конституційних прав людини, на чому наголошує, зокрема, Конституційний Суд України [210; 216] (далі – КСУ). Це означає, що таке право (поряд із низкою інших основоположних прав і свобод) закладає підвалини у становлення й розвиток України як демократичної і правової держави. Отже, забезпечення його реалізації має становити один із невід’ємних, обов’язкових та особливо важливих напрямів і завдань діяльності суб’єктів публічної адміністрації. Але його виконання можливе у разі дотримання кількох важливих умов: формування чіткого розуміння сутності цього права як серед органів публічної влади, так і серед громадськості; запровадження надійного нормативно-правового базису; побудова дієвого механізму публічного адміністрування у цій сфері. Від зазначених умов залежать ефективність діяльності публічної адміністрації за цим напрямом, змістовне наповнення нормативно-правових актів, їх тлумачення та застосування на практиці, повнота регламентації відповідних відносин тощо. Зі свого боку, успішне досягнення наведеного потребує наукового супроводу на високому рівні з тим, щоб кожне рішення щодо оптимізації механізму адміністративно-правового забезпечення, пропозиції з приводу удосконалення нормативно-правового регулювання, а також твердження про те, що саме становить право на свободу та особисту недоторканність у сучасних правових реаліях, були науково обґрунтованими.

З огляду на викладене варто наголосити, що до питань, які стосуються гарантій, обмежень, поняття, забезпечення у процесі діяльності органів внутрішніх справ, під час затримання та у кримінальному процесі та інших аспектів реалізації й дотримання цього права зверталось багато правознавців, наприклад: Л. І. Адашис [1], О. О. Візір [1], В. П. Грובה [29], Ю. В. Кириченко [60], В. В. Кожан [67], Д. В. Колодчин [70], О. І. Коровайко

[80], М. Є. Короткевич [83], О. П. Кучинська [95], Т. В. Лісніча [100], Ю. В. Лук'яненко [101], В. В. Назаров [112], О. С. Наумова [113], Т. М. Слінько [229], Р. О. Стефанчук [233], В. М. Трофименко [248], А. М. Шаркова [260] та ін. Однак у переважній більшості напрацювань питання забезпечення реалізації цього права, його загальний порядок та особливості розкриті лише фрагментарно й частково. Зазвичай центральний інтерес наявних наукових праць становлять тільки окремо взяті аспекти цього права, його реалізації або забезпечення, внаслідок чого решта залишаються без належної уваги.

До того ж варто акцентувати, що наразі в Україні немає комплексних правових досліджень (дисертацій, монографій) адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність. Натомість можна відзначити лише одиничні випадки, коли у межах адміністративно-правових досліджень приділено певну увагу питанню забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Але у такому разі воно розглядається у сукупності з іншими правами та, відповідно, весь механізм його забезпечення не вивчається. Наприклад, до таких досліджень можна віднести дисертацію О. О. Пунди «Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав» [200] (2018 р.), підрозділи 3.1–3.2 якої присвячені забезпеченню прав на особисту недоторканність та на особисту свободу як особистих немайнових прав, що забезпечують природну автономію людини [200, с. 185–216].

Решту комплексних досліджень із зазначеної проблематики науковці здійснюють з позицій теорії права і держави, конституційного та кримінально-процесуального права. Прикладами таких наукових розробок є праці К. Д. Волкова [20], В. С. Олійника [118], А. О. Побережник [130], О. М. Пожар [132].

До викладеного варто додати і те, що нормативно-правове забезпечення реалізації такого права і публічного адміністрування у цій галузі перебуває на незадовільному рівні, що має прояв у численних

прогалинах, колізіях, недосконалій термінології та інших недоліках, які досі залишаються не виправленими.

Таким чином, відсутність належного наукового та нормативно-правового базису адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність зумовлює актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено відповідно до пп. пп. 3, 6 п. 1.1 «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», пп. 17 п. 1.3 «Правове забезпечення державного будівництва та розвитку політичної системи» розд. I «Пріоритетні напрямки фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права» Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12–21.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації полягає в уточненні підходу до розуміння права на свободу та особисту недоторканність та у розробці пропозицій і рекомендацій з приводу удосконалення адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність.

Досягнення сформульованої мети зумовило необхідність послідовного виконання таких *завдань*:

- визначити історично-правові особливості становлення й розвитку права громадян на свободу та особисту недоторканність;
- з'ясувати правову сутність права громадян на свободу та особисту недоторканність і його зміст;
- розглянути нормативно-правові засади реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність;
- визначити поняття адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність;

– дослідити особливості адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин;

– висвітлити специфіку адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність у сфері розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами.

Об’єктом дослідження є правовідносини, які складаються з приводу реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність.

Предметом дослідження є адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальні та спеціальні методи наукового пізнання, застосування яких зумовлено системним підходом, що дає змогу планомірно й комплексно вивчити і розкрити тему дисертації та обумовлену у ній проблематику. Наприклад, за допомогою логіко-семантичного методу оновлено та уточнено термінологічно-категоріальний апарат, визначено дефініції понять «право на свободу та особисту недоторканність (п. 1.2), «адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність» (п. 2.1). За допомогою методу класифікації виокремлено різновиди нормативно-правових актів, які становлять правовий базис для реалізації права на свободу та особисту недоторканність та її адміністративно-правового забезпечення у сфері розпорядження власними анатомічними матеріалами (п. 2.3). Історично-правовий метод було застосовано під час дослідження історично-правових особливостей становлення й розвитку права громадян на свободу та особисту недоторканність (п. 1.1). Порівняльно-правовий метод став у нагоді для порівняння та співвідношення правових конструкцій, наукових підходів, позицій судових інстанцій, положень нормативно-правових актів упродовж дослідження теми дисертації (розд. 1, 2). Метод групування, системний і структурно-логічний методи сприяли визначенню нормативно-правового

підґрунтя реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність загалом (п. 1.3) та за окремими напрямками зокрема (п. п. 2.2, 2.3), визначенню змісту права на свободу та особисту недоторканність і його складових (п. 1.2), дослідженню ознак механізму адміністративно-правового забезпечення загалом і зокрема реалізації права на свободу та особисту недоторканність (п. 2.1). Методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції були використані під час дослідження наукових підходів, судової практики, нормативно-правових актів, правових конструкцій, проблем нормативно-правового регулювання реалізації права на свободу та особисту недоторканність та її адміністративно-правового забезпечення, формулювання авторських висновків, пропозицій та рекомендацій (розд. 1, 2). Системно-структурний метод дав змогу охарактеризувати окремі аспекти права громадян на свободу та особисту недоторканність (розд. 1, 2) тощо.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, міжнародні документи, закони і підзаконні нормативно-правові акти України. Правову основу дослідження становлять також законопроекти, рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), КСУ, постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України (далі – ВАСУ).

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження – наукові праці у галузях теорії та історії держави і права, конституційного права, адміністративного права, філософії тощо, авторами яких є Л. І. Адашис, Ю. С. Бахтіна, В. М. Бевзенко, К. А. Боднар, І. Л. Бородін, В. Л. Бучківська, Ю. В. Ващенко, О. О. Візір, М. Й. Вільгушинський, К. Д. Волков, Є. С. Герасименко, К. Ю. Герман, І. С. Гриценко, В. П. Грובה, О. М. Гумін, Т. О. Дідич, П. В. Діхтієвський, О. М. Дручек, Н. Ю. Задирака, Р. В. Ігонін, С. Є. Кадурін, В. В. Кожан, Є. Є. Колесников, Д. В. Колодчин, В. Т. Комзюк, О. Є. Костюченко, К. О. Крахмальова, А. В. Кудін, М. П. Кунцевич, О. П. Кучинська, Т. В. Лісніча, Ю. В. Лук'яненко, О. О. Мандюк, Р. С. Мельник, В. Т. Окіпнюк, В. С. Олійник, О. М. Пасенюк, І. С. Патерило, В. Й. Пашинський, А. О. Побережник, О. М. Пожар, Є. В. Пряхін,

О. О. Пунда, А. А. Пухтецька, Г. С. Римарчук, В. С. Сірко, О. Ф. Скакун, Т. М. Слінько, М. І. Смокович, А. Г. Соломаха, С. Г. Стеценко, О. Ю. Тиліпська, В. М. Ткаченко, І. Я. Хитра, М. І. Цуркан, А. М. Чорна, О. В. Швидкова, І. М. Шопіна, О. І. Щадило, М. І. Ярунів та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим комплексним адміністративно-правовим дослідженням, в якому із використанням необхідних методів наукового пізнання, здобутків вітчизняної і зарубіжної юридичної науки, урахуванням європейського досвіду, положень чинних нормативних актів України, міжнародних документів, законопроектів та рішень судових інституцій з'ясовано теоретичні й практичні проблеми адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність і розроблено пропозиції та рекомендації щодо їх вирішення. За результатами дослідження обґрунтовано нові концептуальні теоретичні та прикладні положення й висновки:

уперше:

– виокремлено чотири основні сфери реалізації права на свободу та особисту недоторканність: шлюбних відносин; розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами; запобігання і протидії насильству над особою; затримання, тримання під вартою і попереднього ув'язнення;

– розмежовано категорії «вольності» та «основні права людини» за низкою критеріїв: метою і призначенням запровадження та нормативного урегулювання; суб'єктами; юридичною природою і порядком набуття;

– обґрунтовано належність принципу вільної згоди, на якому заснований шлюб, до проявів права на свободу та особисту недоторканність, які відмежовані у Конституції України лише сферою застосування;

– встановлено, що відносини реєстрації актів цивільного стану і реалізації права на свободу та особисту недоторканність пов'язані у тій частині, де суб'єкти публічної адміністрації мають забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність (а саме дотримання принципу

вільної згоди, права на вільне укладення та вільне припинення шлюбу) під час державної реєстрації укладення та розірвання шлюбу відповідно до принципів додержання законності і захисту прав та законних інтересів громадян, визначених у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (далі – Закон України «Про ДРАЦС»);

– віднесено державну реєстрацію актів цивільного стану до напрямів адміністративно-правового забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, оскільки за допомогою державної реєстрації держава сприяє реалізації правових можливостей громадян укласти або розірвати шлюб, створюючи необхідні умови для офіційного заснування сім'ї або припинення шлюбних стосунків за бажанням подружжя. І якщо примушування до припинення шлюбних стосунків згідно зі ст. 56 Сімейного кодексу України (далі – СК України) є порушенням такого права, то, відповідно, сприяння їх припиненню за волевиявленням і вільною згодою подружжя можна розглядати як дотримання цього права і створення необхідних умов, а отже забезпечення його реалізації;

– встановлено, що право на свободу та особисту недоторканність реалізується у сфері розпорядження власними анатомічними матеріалами передусім шляхом свідомого і добровільного надання згоди на вилучення анатомічних матеріалів за життя і відмови від неї, надання згоди, незгоди на посмертне донорство та їх відкликання, за наслідком яких ці матеріали можуть бути вилучені або ж, навпаки, не повинні вилучатись;

удосконалено:

– підхід до періодизації становлення й розвитку права на свободу та особисту недоторканність в Україні, запропоновано виокремити в її межах два основні етапи: 1) зародження права на свободу та особисту недоторканність, яке розпочалось із прийняттям III Універсалу Української Центральної Ради у 1917 р., та його розвитку у подальші часи як права на особисту недоторканність, реалізованого і забезпеченого у сфері кримінального процесу; 2) подальшого становлення цього права, який триває

з моменту набуття Україною незалежності по сьогодні. Для нього характерним є гарантування права на свободу та особисту недоторканність у цілому, розширення його змісту, формування нормативно-правових засад для його адміністративно-правового забезпечення і реалізації поза сферами кримінального процесу;

– підхід до розуміння сутності права на свободу та особисту недоторканність шляхом формулювання взаємозв'язку права на свободу і права на особисту недоторканність, який запропоновано вбачати у такому: право на свободу відповідає за позитивний бік цього права, який стосується можливостей вільно діяти на власний розсуд, а право на недоторканність – за негативний бік, який стосується можливостей вимагати від інших осіб утримуватися від посягань на свободу, а від держави – запобігати таким посяганням і припиняти їх, забезпечувати у країні таку обстановку, яка сприятиме утвердженню поваги до свободи людини. Із цієї підстави вони об'єднуються в єдине право;

– підхід до співвідношення і розмежування категорій «функції», «напрями», «форми», «засоби»/«інструменти», «способи» щодо адміністративно-правового забезпечення таким чином. Функції – це завжди певні напрями діяльності, впливу тощо. Сама по собі функція як категорія має абстрактний характер, оскільки лише визначає спрямування, у якому повинен діяти уповноважений суб'єкт. Під час їх реалізації функції набувають конкретного характеру та відповідного зовнішнього втілення, яким зазвичай є певна діяльність уповноважених суб'єктів. Це зовнішнє втілення має назву форми. Відповідно, функції реалізуються у формі діяльності уповноважених суб'єктів, яка своєю чергою також має різновиди. Під час такої діяльності зазначені суб'єкти використовують інструменти (засоби), завдяки яким досягають мети і цілей, виконують покладені на них завдання, реалізують власні та делеговані їм повноваження. Щодо способів адміністративно-правового забезпечення встановлено, що їх необхідно визначати за кожним конкретним його напрямом і розуміти як передбачені

законодавством процедури діяльності суб'єктів публічної адміністрації, переважно запроваджені окремо для кожної форми, в якій вона здійснюється;

– підхід до визначення етапів у процедурі державної реєстрації шлюбу та його припинення, а саме виокремлено серед них чотири основні: 1) пов'язаний із прийомом і перевіркою документів; 2) який передбачає реєстрацію заяви, інформування заявників та призначення дати і часу державної реєстрації; 3) який полягає у складанні актового запису і внесенні відомостей у Державний реєстр актів цивільного стану громадян (далі – ДРАЦСГ, Реєстр); 4) який передбачає формування свідоцтва і його видачу;

дістали подальшого розвитку:

– рекомендації щодо удосконалення нормативно-правового регулювання реалізації права на свободу та особисту недоторканність, які полягають в обґрунтованій необхідності прийняття нормативно-правового акта, який регламентуватиме механізм реалізації та забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність і міститиме положення про поняття і зміст цього права, напрями його реалізації, суб'єктів забезпечення, інструменти і процедури забезпечення, контроль за дотриманням такого права та законодавства у цій сфері, відповідальність за порушення та ін.;

– рекомендації щодо необхідності визначення на нормативному рівні сутності інструкцій і порядків, чіткого їх розмежування, впровадження нового розуміння цих документів у практику нормотворення, враховуючи, що порядки мають встановлювати процедуру та поетапні правила і вимоги до певної діяльності, а інструкції – конкретні вимоги до окремих операцій і документів, у тому числі технічні, організаційні, технологічні тощо;

– рекомендації щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення ведення ДРАЦСГ, а саме запропоновано:

1) щодо вимог про мову ведення Реєстру: доцільно залишити в Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 24 липня 2008 р. № 1269/5 (далі – Інструкція з ведення ДРАЦСГ; МЮУ відповідно), лише

уточнюючі вимоги, оскільки загальні правила викладено у Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064 (далі – Порядок ведення ДРАЦСГ; КМУ відповідно); видалити п. 1.5 і внести зміни до п. 2.1.10 Інструкції з ведення ДРАЦСГ, акцентувавши, що «правила, наведені у п. 3 Порядку ведення ДРАЦСГ, затвердженого постановою КМУ від 22 серпня 2007 р. № 1064, поширюються також на випадки, коли до Реєстру вносяться відомості актових записів цивільного стану, складені на паперових носіях недержавною мовою»;

2) видалити з Інструкції з ведення ДРАЦСГ увесь текст, який дублює інформацію, викладену у Порядку ведення ДРАЦСГ; зазначити замість неї відсылні норми на положення Порядку; залишити в Інструкції з ведення ДРАЦСГ лише ті вимоги, які доповнюють і розвивають положення Порядку, не суперечачи йому;

3) видалити абз. 10 пп. «б» п. 2.2.7 Інструкції з ведення ДРАЦСГ як такий, що повністю дублює одне з її попередніх положень;

4) скорегувати п. 1.1 Інструкції з ведення ДРАЦСГ і п. 1 Порядку ведення ДРАЦСГ шляхом чіткого розмежування призначення цих документів, виправивши порушення ч. 5 ст. 11 Закону України «Про ДРАЦС»;

– рекомендації щодо удосконалення нормативно-правового регулювання державної реєстрації актів цивільного стану громадян, а саме запропоновано:

1) розширити зміст ч. 2 ст. 14 Закону України «Про ДРАЦС» за рахунок положення про документи, згідно з якими шлюб визнано недійсним;

2) видалити із Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом МЮУ від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 (далі – Правила ДРАЦС), усі положення, які дублюють ст. 14 Закону України «Про ДРАЦС», залишивши лише ті, що доповнюють та розвивають їх без протиріч, а також додати відсылні норми на цей Закон;

3) внести зміни і доповнення у Правила ДРАЦС, Інструкцію про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затверджену спільним наказом МЮУ і Міністерства закордонних справ України від 23 травня 2001 р. № 32/5/101 (далі – Інструкція РАГС; МЗСУ відповідно), а також загалом у процедуру державної реєстрації з тим, щоб перевірка наявності вільної згоди на шлюб та його розірвання була її невід’ємним елементом і без неї неможливо було здійснити державну реєстрацію;

4) розширити положення нормативно-правових актів, якими встановлено вимоги щодо інформування заявників суб’єктами публічної адміністрації під час процедури реєстрації, зокрема доповнити перелік відомостей, про які інформують заявників, тими, що стосуються вільної згоди, її відсутності та правових наслідків для їх основоположних прав;

– рекомендації щодо удосконалення нормативно-правового регулювання контролю за діяльністю суб’єктів державної реєстрації актів цивільного стану шляхом прийняття нормативно-правового акта, яким буде затверджено такий контроль. Запропоновано покласти це завдання на КМУ, який уповноважений контролювати діяльність органів виконавчої влади;

– рекомендації з удосконалення нормативно-правового регулювання відповідальності за порушення законодавства про трансплантацію шляхом: внесення змін до ст. 24 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (далі – Закон України «Про трансплантацію»), чітко встановивши, що за його порушення винні особи притягаються до *кримінальної* відповідальності; узгодження положень ст. 45¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) зі змістом Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» (далі – Закон України «Про безпеку ... крові») у частині застосованої термінології (зокрема щодо понять «взяття крові», «донація крові», «заготівля крові»);

– рекомендації з удосконалення нормативно-правового регулювання

реалізації права на свободу та особисту недоторканність і її адміністративно-правового забезпечення у сфері застосування трансплантації шляхом:

1) визнання такими, що втратили чинність, неактуальних нормативно-правових актів, серед яких: наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про надання живим родинним донором гомотрансплантата для трансплантації» від 10 квітня 2012 р. № 250 (далі – МОЗУ; наказ МОЗУ від 10 квітня 2012 р. № 250 відповідно); наказ МЮУ «Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації» від 29 листопада 2002 р. № 432;

2) внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, а саме: доповнення Закону України «Про трансплантацію» положеннями про засади інформування і здійснення громадського контролю; доповнення ч. ч. 2–3 ст. 11 Закону України «Про трансплантацію», пп. пп. 3, 5 п. 9 Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин, затвердженого постановою КМУ від 23 грудня 2020 р. № 1366 (далі – ЄДІСТОТТ; Положення про ЄДІСТОТТ; постанова КМУ від 23 грудня 2020 р. № 1366 відповідно), даними про письмову заяву про відкликання згоди або незгоди, про волевиявлення живих донорів; доповнення Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджених постановою КМУ від 2 березня 2016 р. № 285 (далі – Ліцензійні умови провадження медичної практики), положеннями про: обов'язкове зберігання такої документації; вилучення анатомічних матеріалів людини лише за наявності оформленої відповідно до Закону згоди на це;

3) прийняття нормативно-правових актів підзаконного рівня, якими буде затверджено: порядок реалізації інформаційної політики у зазначеній галузі, особливо з питань інформування громадян про право на свободу та особисту недоторканність у частині правомочності на розпорядження власними анатомічними матеріалами і її гарантування; порядок здійснення громадського контролю; порядок ведення Державної інформаційної системи

трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин;

– рекомендації з удосконалення категоріально-термінологічного апарату у Законі України «Про безпеку ... крові» для забезпечення актуальної і єдиної термінології та однозначності розуміння його положень шляхом: заміни терміна «державне управління» на «публічне адміністрування»; змістовного узгодження тексту: де йдеться загалом про контроль – видалити терміни «інспектування» та «інспекції», а в частині, де зазначено про конкретні заходи контролю залежно від контексту залишити один із двох термінів «інспектування» або «інспекції»; доповнення ч. 3 ст. 9 Закону словом «інші», щоб було зрозуміло, що інспектування також є одним із заходів контролю і мається на увазі «інспектування та *інші* належні заходи контролю»; обрання терміна «контроль» для подальшого вживання у тексті Закону замість одночасного користування двома термінами «контроль» і «нагляд»;

– рекомендації з удосконалення нормативно-правового базису для реалізації права на свободу та особисту недоторканність у сфері донорства крові та її компонентів і публічного адміністрування у цій галузі шляхом прийняття наступних нормативно-правових актів, якими буде затверджено: порядок надання й оформлення згоди на донорство крові та її компонентів, а також відповідний бланк згоди; порядок ведення Національного реєстру донорів крові та компонентів крові (далі – Національний реєстр донорів крові); Ліцензійні умови провадження господарської діяльності із заготівлі і подальшого використання донорської крові;

– рекомендації з удосконалення нормативно-правового забезпечення контролю за дотриманням законодавства та за виконанням волевиявлення громадян у частині згоди чи незгоди на вилучення їх анатомічних матеріалів у сфері трансплантації, а саме:

1) доповнити Закон України «Про трансплантацію» статтею, присвяченою засадам здійснення контролю суб'єктами публічної адміністрації, і навести у ній відсилочну норму на Закон України «Про

основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (далі – Закон України «Про засади нагляду ...»);

2) доповнити переліки повноважень суб'єктів публічної адміністрації, визначені у цьому Законі, тими, що стосуються здійснення контролю;

3) прийняти нормативно-правовий акт підзаконного рівня, яким затвердити порядок контролю за дотриманням законодавства у сфері трансплантації;

4) доповнити Перелік питань для проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері провадження господарської діяльності з медичної практики, що підлягає ліцензуванню, затверджений наказом МОЗУ від 5 березня 2019 р. № 500, питанням, пов'язаним із наданням згоди на вилучення анатомічних матеріалів.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає у тому, що вони становлять науково-теоретичний і практичний інтерес і можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – як базис для подальших досліджень права громадян на свободу та особисту недоторканність й адміністративно-правового забезпечення його реалізації;

– *правотворчості* – для удосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність і його нормативно-правового регулювання;

– *правозастосуванні* – для підвищення ефективності діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність;

– *навчальному процесі* – для підготовки та розширення курсів лекцій, навчальних підручників і посібників з дисциплін «Конституційне право», «Адміністративне право», «Особливе адміністративне право» та ін.

Особистий внесок здобувача в одержання наукових результатів,

викладених у дисертації. Дослідження виконано здобувачем самостійно, всі сформульовані в ньому положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження, його основні висновки та рекомендації оприлюднені на трьох міжнародних науково-практичних конференціях: «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 13–14 вересня 2019 р.), «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 29–30 січня 2021 р.), «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (м. Київ, 21 травня 2021 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено у восьми наукових публікаціях: чотирьох статтях у вітчизняних наукових фахових виданнях; одній статті у закордонному фаховому виданні; трьох тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із титульного аркуша, анотації, вступу, двох розділів, що містять шість підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, із них основного тексту – 161 сторінка. Список використаних джерел налічує 274 найменування і розміщений на 34 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРАВА ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ
НЕДОТОРКАННІСТЬ

1.1. Історично-правові особливості становлення й розвитку права громадян на свободу та особисту недоторканність

Дослідження адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність варто розпочати зі з'ясування теоретично-правових передумов його формування, до яких належить віднести історично-правове становлення, сутність і зміст, а також нормативно-правове підґрунтя. Наведене зумовлено тим, що саме ці, на нашу думку, питання становлять визначальні елементи, які впливають на спрямованість, зміст і механізм адміністративно-правового забезпечення цього права. Маємо на увазі, що, наприклад, від установлення сутності і змісту права на свободу та особисту недоторканність залежить обрання конкретних способів його реалізації та обґрунтування адекватних їм заходів правового забезпечення. Своєю чергою, висвітлення нормативно-правових засад необхідне, по-перше, для визначення низки правових джерел, яких варто дотримуватися, на які необхідно спиратися при реалізації та з метою дотримання і забезпечення реалізації цього права, які обов'язкові до врахування у правозастосовній практиці та з метою захисту прав та інтересів. По-друге, щонайменше для того, щоб висвітлити стан нормативно-правового забезпечення реалізації цього права, який більш детально вивчатиметься у подальшому з метою поліпшення ситуації.

І найголовніше, з чого, на наш погляд, варто розпочати дослідження теоретично-правових передумов, є визначення особливостей історичного становлення і розвитку права на свободу та особисту недоторканність,

оскільки ці знання стануть базисом для розкриття його поняття і змісту, пояснення процесу появи і видозміни у нормативно-правових документах, обґрунтування доцільності його тлумачення у конкретний спосіб і шляхів удосконалення його регулювання. Іншими словами, дослідження історії становлення й розвитку права є невід'ємною умовою формування уявлення про його сутність, оскільки сприяє пізнанню того, яким чином воно набуло сучасного вигляду і розуміння, що саме покладено в його зміст і призначення, з яких причин воно стало таким і в який бік не повинно або, навпаки, має розвиватись, яке нормативно-правове регулювання та механізм правового забезпечення є більш ефективними та повною мірою сприяють реалізації цього права, зокрема з огляду на переваги і недоліки тих або інших спроб його нормативно-правової регламентації у минулому, тощо.

Ураховуючи викладене, варто зауважити, що у зазначеній сфері можна натрапити лише на поодинокі зарубіжні праці, в яких цим питанням відведено окреме місце (наприклад, Д. М. Личковського [102]), але іноземні автори вочевидь не враховують специфіки української історії держави і права та відповідних історичних документів. Стосовно вітчизняної правової науки зауважимо, що сьогодні немає наукових праць, присвячених історії цього права, а у наявних комплексних правових дослідженнях їй не приділено достатньої уваги. У переважній більшості випадків українські вчені обмежуються у своїх напрацюваннях згадками про поодинокі історичні факти або акцентують увагу на тлумаченні цього права, категорій «свобода» та «недоторканність» у філософії, політичній і правовій думці. Такими, наприклад, є праці В. Л. Бучківської [13], В. П. Грбової [29], О. М. Пожар [131], Т. М. Слінько [229] та ін.

Зазначений стан наукових розробок чинить перепони для формування повноцінних знань про становлення і розвиток права на свободу та особисту недоторканність як суб'єктивного права особи та об'єкта правового регулювання. Тому викладену проблему необхідно вирішити шляхом проведення відповідних наукових досліджень. Одним з основних питань, які

мають бути при цьому розглянуті, є виокремлення періодів розвитку такого права з урахуванням особливостей його правового регулювання у конкретну епоху та історичних обставин, які впливали на процес його становлення. Тому вважаємо за доцільне приділити особливу увагу зазначеному та обґрунтувати науковий підхід щодо періодизації становлення і розвитку цього права в межах дослідження теми першого підрозділу.

На початку виконання поставленого завдання зазначимо, що науковій літературі властивий плюралізм поглядів щодо того, коли саме відбулося зародження права на свободу та особисту недоторканність. Наприклад, Д. М. Личковський починає відлік процесу становлення цього права з періоду античності, під час якого, на думку вченого, було закладено підвалини неприпустимості свавільного позбавлення життя [102, с. 3]. Аналогічним чином міркує О. М. Пожар, яка вбачає витoki цього права в ідеях античних мислителів, не заперечуючи водночас і підходу, за якого перше юридичне оформлення права пов'язують з епохою Середньовіччя [131]. В. Л. Бучківська, В. П. Грובה, Т. М. Слінько стверджують, що право на свободу й особисту недоторканність бере початок із XIII ст. [13; 29; 229] у Великій хартії вольностей від 1215 р., отримує подальший розвиток в Акті про краще забезпечення свободи підданого і про запобігання ув'язненням за морями від 1679 р., Акті, що декларує права й свободи підданого і встановлює спадкоємство Корони, від 1689 р., Декларації прав людини і громадянина від 1789 р. (далі – Декларація від 1789 р.) та інших актах [29; 229]. П. Шаде зазначає, що історичні витoki цього права містяться в англійському Акті «Habeas Corpus» від 1679 р., який мав захищати громадян від свавільних арештів королем [274].

Іншу думку із наведеного питання висловлює О. В. Швидкова, яка, розвиваючи ідею виникнення цього права у Середні віки, визначає три відправні точки, від яких починається історія становлення права на свободу та особисту недоторканність, а саме: 1) початок законодавчої регламентації (Велика хартія вольностей, в якій було визначено заборону арешту,

ув'язнення або позбавлення вільної людини її володіння за винятком випадків, коли інше було передбачено законом та ухвалено про це законний вирок уповноваженими особами); 2) юридичне широке визнання, яке відбулося в епоху перших буржуазних революцій у XVII–XVIII ст. ст.; 3) перші спроби визнання цього права в Україні, відображені у проєкті Конституції Української Народної Республіки від 1918 р., що встановлювала заборону на затримання без судового наказу та винятки з неї [261].

Викладене дає змогу підсумувати, що науковці переважно підтримують такі погляди на визначення моменту, з якого почалося становлення права на свободу та особисту недоторканність: 1) згідно з першим це право історично бере свій початок в античні часи (Д. М. Личковський [102, с. 3], О. М. Пожар [131]); 2) відповідно до другого це право з'явилося у Середньовіччі (В. Л. Бучківська [13], В. П. Грובהва [29], Т. М. Слінько [229], О. В. Швидкова [261]); 3) згідно з третім поглядом, менш поширеним, але таким, що також заслуговує на увагу, відлік історії цього права починається у Нові часи (П. Шаде [274]). Їх існування логічно впливає на формування підходів до періодизації розвитку права на свободу та особисту недоторканність загалом.

Разом із тим нагадаємо, що, як ми зауважили на початку підрозділу, стан наукових розробок у цій сфері перебуває на неналежному рівні, внаслідок чого у більшості наукових праць немає даних про періодизацію за деяким винятком. Тобто лише у поодиноких працях автори наводять свою позицію щодо виокремлення певних етапів розвитку зазначеного права, у решті вони обмежуються згадкою конкретних історичних подій чи документів, з якими пов'язують його виникнення чи розвиток, не вдаючись до порівняння стану нормативно-правової регламентації та розуміння такого права у різні історичні періоди.

Так, одним із небагатьох, хто запропонував періодизацію історичного розвитку права на свободу та особисту недоторканність, є Д. М. Личковський, який вирізняє у процесі його еволюції такі періоди:

1) античності і раннього Середньовіччя, які характеризуються тим, що у звичаях та правових актах здійснювалися перші спроби закріплення основ, умов і меж впливу на тілесну недоторканність людини, відбувався перехід від звичаєвої та релігійної до юридичної регламентації; 2) Середньовіччя, якому властивий прогрес у правовій регламентації засад для обмеження недоторканності особистості: відбувалися спроби обмежити права вільних людей, встановлювалися нові різновиди покарань (штрафи), а притягнення винних до відповідальності здійснювалося у певній процесуальній формі; 3) Нового часу до XIX ст., коли вперше були прийняті правові акти європейських держав, що гарантували свободу і недоторканність усіх людей, набув розвитку принцип, згідно з яким арешт і затримання повинні були мати законні підстави, недоторканність особи визначалася на конституційному рівні; 4) XIX ст. – початку XXI ст., характерними рисами якого стали активний розвиток прав і свобод людини, удосконалення законодавства багатьох країн, встановлення норм, що регулюють правовий статус особи, прийняття міжнародних правових документів, універсальних для усієї світової спільноти [102, с. 3, 9, 12–13].

Із таким підходом ми не можемо погодитися повною мірою, оскільки вважаємо недоцільним розглядати періоди існування рабовласницького ладу, кріпацтва, класового розшарування, коли належність прав, захист і повага до свободи й особистої недоторканності залежали від майнового та соціального стану тощо, як етапи розвитку основоположного права, що суперечить цим явищам за своєю сутністю. У такому разі доречніше говорити про те, що право на свободу та особисту недоторканність на етапі зародження мало усічений характер і зміст, оскільки стосувалося лише окремих верств населення: вільних римських громадян, феодалів, шляхти тощо [28; 218], що підтверджується, у тому числі, змістом Великої хартії вольностей [81]. Хоча зауважимо, що у науковій літературі міститься інформація про те, що в окремих випадках такі вольності надавалися не лише заможним верствам населення, а й навпаки. Наприклад, на початку XIII ст. в італійських містах

Лукка, Піза і Флоренція були видані постанови, які надавали повну свободу та недоторканність, а також великі пільги від різних податків і повинностей кріпакам, які втекли з феодального маєтку та сховались у місті [234, с. 182]. Зазначене однак підтверджує наші погляди, оскільки у цьому разі також йдеться про конкретну верству населення або певних осіб, до того ж надання таких вольностей зазвичай оскаржували феодалі, які вигравали суди та отримували підтримку представників влади, незважаючи на наявність у кріпаків документів [234, с. 182].

Тоді можна припустити, що у цей період йшлося не про основоположне право людини, принаймні у сучасному його розумінні, а про певні вольності, привілеї для окремих верств населення, які забезпечувалися державним примусом і супроводжувались офіційним оформленням. У такому разі варто провести межу між основоположними правами та зазначеними привілеями, що дасть змогу підтвердити нашу позицію стосовно недоцільності повного ототожнення права на свободу та особисту недоторканність із вольностями окремих суб'єктів. У викладених цілях зазначимо, що, на нашу думку, суттєві відмінності між вольностями та основними правами можна вирізнити за такими критеріями:

1) мета і призначення запровадження та нормативного урегулювання: у першому випадку важливим було задовольнити потреби вільних і заможних верств населення, підтримати їх фінансовий та економічний стан, запобігти змовам і заколотам, заспокоїти невдоволені маси та не допустити повстання [15; 97, с. 26], підвищити рівень лояльності до правителя [27; 68], підтримати його рішення та політику, приміром, щодо зміни релігії та об'єднання двох держав, наприклад, Королівства Польського та Великого князівства Литовського (про що йшлося у Привілеях 1387 і 1413 рр.) [97, с. 27–30]. Тобто, на наш погляд, визначальними для запровадження вольностей були політичні мотиви та економічні інтереси. У другому – головним є захист від посягань на людину, визнання її цінності, належності їй невідчужуваних природних прав і свобод, забезпечення їх дотримання

з боку усіх осіб і держави у тому числі. На користь такого висновку свідчать, зокрема, положення нормативно-правових актів різних часів, якими було визначено основоположні права. Наприклад, у преамбулі до Декларації 1789 р. [32] зазначено, що «неуцтво, забуття прав людини або зневага до них є єдиною причиною суспільних лих та *корупції* урядів» [32], а право на свободу визнано одним із «природних, невід’ємних і священних прав» [32]; у преамбулі до Загальної декларації прав людини від 1948 р. [51] акцентовано, що рівні і невід’ємні права є основою свободи, справедливості і загального миру, а нехтування правами людини обурює совість людства [51]; у ст. 3 Конституції України від 1996 р. [77] встановлено, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [77] тощо. Тобто, як бачимо, йдеться вже про людино-орієнтованість і верховенство права;

2) суб’єкти: привілеями наділяли окремих осіб, інституції (насамперед церкви, монастирі, міста), стани (шляхта, духовенство, містичі, жиди тощо) та землі [97, с. 25–26]. Наприклад, у Великій хартії вольностей від 1215 р. зазначено про дарування вольностей тільки вільним людям королівства, до яких, як випливає з аналізу тексту цього документа, належали графи, барони, лицарі, інші тримачі короля (зокрема клірики) [81]. У Кошицькому привілеї від 1374 р. йшлося про загальнодержавні привілеї, даровані в цілому феодальному стану (як то вельможам, лицарям, дворянам, магнатам) [86]. У Віленському привілеї від 1563 р. згадуються даровані королем польським і князем литовським Ягайлом при злуці Королівства Польського і Великого князівства Литовського панам-шляхті і боярам литовським привілеї, якими володіють вірні Римської церкви [19, с. 225–227]. У Литовських статутах від 1529, 1566 і 1588 рр. привілеї обіцяно (подаровано, гарантовано та збережено) шляхті, зокрема князям, панам хоруговним, боярам, шляхтичам і міщанам (розд. III Литовського статуту від 1529 р. [202, с. 193–297]), а також панам-рад духовних і світських, лицарям, урядникам земським і двірним та

ін. (розд. III Литовського статуту від 1566 р. [203, с. 234–407], розд. III Литовського статуту від 1588 р. [235, с. 45–349]). В Універсалі Богдана Хмельницького від 28 червня 1657 р. було обіцяно та підтверджено привілеї шляхти Пінського повіту [8]. Натомість основоположними правами наділені рівним чином усі люди без винятку, незалежно від віку, майнового стану, соціального походження та інших обставин (ст. 24 Конституції України, ст. 2 Загальної декларації прав людини);

3) юридична природа і порядок набуття: вольності надавались окремим суб'єктам на підставі юридичних актів органів влади тих часів, серед яких були хартії, привілеї, жалувані і статутні грамоти, гетьманські універсали, полковничі листи тощо [250, с. 100–101; 64] за наявності шляхетського стану за правом народження або його набуття, наприклад, унаслідок отримання жалуваної грамоти чи «диплому» [250, с. 101; 221, с. 5], за рішенням Сейму, який видавав акти *Volumina legum* [221, с. 5] та/або за умови перебування на військовій службі, зокрема це стосувалося лицарів [81], воєначальників [86], козацької старшини [250, с. 101] та ін. Своєю чергою, основоположні права належать кожній людині від народження (в силу того, що вона є людиною) і є невідчужуваними та непорушними (ст. 21 Конституції України), тобто вона не може бути їх позбавлена за жодних умов, оскільки вони забезпечують її існування у світі та суспільстві.

Як бачимо, основоположні права суттєво відрізняються від привілеїв, дарованих окремим особам чи станам, а тому вбачається сумнівною доцільність їх ототожнення, як і розгляд нормативно-правового регулювання привілеїв як показника стану нормативно-правового забезпечення основоположних прав у відповідний історичний період. Інакше кажучи, регламентація привілеїв не є, на нашу думку, регламентацією права на свободу та особисту недоторканність, оскільки це різні правові явища. Водночас викладене нашою наукою нас намірковує з приводу можливості трансформації одних правових явищ в інші, внаслідок чого стан і розвиток перших стане передумовою для формування других. Застосовуючи цю тезу

до теми дослідження, можемо припустити, що право на свободу та особисту недоторканність є результатом трансформації вольностей, наданих окремим суб'єктам. Однак, розвиваючи цю думку, зазначимо, що трансформація стосувалася не стільки самих привілеїв і права, скільки підходу науковців, мислителів, законодавця до витоків прав і свобод, сутності людини, способів набуття прав і свобод тощо. Тобто під впливом історичних змін у мисленні людини і суспільства, у науці, у тому числі у філософії, політичній і правовій думці, у праві та законодавстві, у державі, у світі змінився підхід загалом до правового ладу, змінилося ставлення до людини та її сприйняття. Тому практика вольностей і привілеїв згодом зникла, поступившись верховенству права.

У цьому ракурсі нагадаємо, що вагомий вплив на такі перетворення вчинили просвітницькі ідеї та праці відомих філософів, зокрема Вольтера, Д. Локка, П. Могили, Ш.-Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди та ін. [98], які обстоювали важливість свободи, у тому числі слова, совісті, друку, рівності, вільної праці на благо суспільства, розумного егоїзму та всебічного розвитку особистості [18]. Наприклад, Ж.-Ж. Руссо вважав, що всі люди рівні, кожна людина має однакові права та народжується вільною, ніхто не має права розпоряджатись її свободою [47]; Д. Локк проголошував ідеї природнього права, невідчужуваності прав особистості, верховенства закону, народного суверенітету [41]; П. Могила вважав головним для світської влади благо людей, цінність людини визначав не знатністю походження чи багатством, а її індивідуальною особистою відвагою, доблестю, благородством, великим творчим потенціалом, опирався на ідеї важливості втілення гуманістичних і демократичних принципів християнства, серед яких рівність перед Богом, справедливість, свобода і братерство [245]; Г. Сковорода обстоював рівність між людьми, право кожного на щастя і свободу, незалежно від соціального становища, вважаючи свободу найвищим досягненням людини [252] тощо.

Так, виникнення правової практики привілеїв і вольностей можна розглядати як передумову виникнення основоположних прав, оскільки визнання свободи і недоторканності окремих осіб у привілеях заклало певні підвалини для можливості визнання у подальшому свободи і недоторканності за усіма. Однак сама лише ця передумова нічого не значить, якщо не розглядати її у сукупності з історичними подіями, які призвели до визнання і закріплення основоположних прав (наприклад, революції, тривале та сильне пригнічення окремих верств населення, прагнення набути свободу слова, думки, звільнитися від утисків тощо), та змінами у політичній і правовій думці стосовно прав і свобод людини (поширення просвітницьких ідей, які були впроваджені згодом в основні нормативні акти, що гарантували громадянам низку прав і свобод, як то Декларація від 1789 р.).

Отже, як проміжний підсумок зазначимо, що у часи до першого нормативного встановлення основоположного права кожного на свободу та особисту недоторканність у Декларації від 1789 р. (ідеї свободи та недоторканності набули окремого закріплення в межах цього документа, що не применшує його значення та не суперечить наведеному нами), цього права не існувало. Натомість діяла система вольностей та привілеїв для окремих осіб, станів, інституцій, земель тощо, яка зникла із визнанням і гарантуванням основоположних прав і свобод (принаймні в частині зазначених прав і свобод, оскільки не було сенсу комусь одному надавати право на свободу і недоторканність, якщо воно властиве кожній людині від народження). Тому зародження права на свободу та особисту недоторканність варто пов'язати із періодом Нового часу, а відлік його становлення і розвитку розпочинати з моменту першої нормативної регламентації, адже до тих пір воно не було юридично визнаним, гарантованим та забезпечуваним з боку держави, а отже його і не могло бути дотримано і реалізовано (між правом як об'єктом філософських дискусій та правом як правовою категорією і можливістю є суттєва різниця, для реалізації права на практиці є необхідними відповідні юридичні гарантії та

підстави, а тому не можна також розглядати як період існування права часи, коли про нього лише говорили та дискутували або подекуди згадували).

Разом із тим зауважимо, що в Україні цей етап розпочався значно пізніше, оскільки вона перебувала у складі Російської імперії, якій у ті часи була властива міцна влада імператорської родини та дворян. До того ж усе ще відчутним було класове розшарування, а права і свободи не рівним чином були розподілені між населенням. Так, за змістом Зводу законів Російської імперії від 1906 р. [21] право на особисту недоторканність було привілеєм імператора (ст. 5), натомість решта населення наділялася лише правом на недоторканність житла і майна (ст. ст. 33, 35) [21]. Тому можна говорити про зародження права громадян України на свободу та особисту недоторканність лише після буржуазної революції та розпаду імперського ладу.

Наведене дає підстави для проміжного висновку про те, що становлення і розвиток права на свободу та особисту недоторканність відбувалися неоднаково та неодноразово у різних країнах: європейські держави раніше визначили людину як носія прав, визнали її рівність, свободу та недоторканність і, як наслідок, раніше розвинули механізм забезпечення основних прав і свобод. Наприклад, у Франції вже у XVIII ст. усі люди були визнані рівними та наділені правами на свободу і недоторканність на конституційному рівні (ст. ст. 1–2, 6–7 Декларації від 1789 р. [32], ст. ст. 2–3, 6, 31 Декларації прав людини і громадянина від 1793 р. [31] та ін.). Тому для України так важливо вивчати і враховувати європейський досвід тлумачення та регламентації основних прав і свобод.

Повертаючись до викладу основного питання, наголосимо, що нормативне встановлення права на свободу та особисту недоторканність в українських нормативних актах почалося після подій жовтневого перевороту [201] та відбувалося неоднаково, фрагментарно, поступово набуваючи сучасного вигляду. Так, уперше відповідні правові можливості було закріплено 7 (20) листопада 1917 р. у III Універсалі Української Центральної Ради [56], що встановлював обов'язковість забезпечення всіх здобутих

свобод, а саме: «свободу слова, друку, ... недоторканности особи і мешкання ...» [56]. У межах цього акта громадянам було гарантовано усі відомі на той час свободи та недоторканність особи, але їх зміст не розкривався. Тим не менше, саме ця норма втілювала для Українського народу, на нашу думку, право на свободу та особисту недоторканність, визначаючи його основні елементи – належність громадянам свободи, хоча й було конкретизовано, з яких питань, та особистої недоторканності. Але у такому вигляді відповідне право було закріплено недовго, оскільки вже у Конституції УНР від 1918 р. [78] формулювання прав і свобод громадян суттєво змінилося, а саме: термін «недоторканність» вживався тепер лише стосовно житла (ст. 15); було запроваджено заборону свавільного затримання (ст. 13), що становить на сьогодні невід'ємний елемент сучасної конституційно-правової регламентації права на свободу та особисту недоторканність; термін «свобода» згадувався лише щодо права на свободу пересування («свободу перемін місця пробування» у ст. 18), а перелічені в Універсалі свободи називалися правами і лише у контексті неможливості їх обмеження (ст. 17) [78]. Тобто, з одного боку, про право на свободу та особисту недоторканність не згадувалося, проте з іншого – незважаючи на відсутність його окремої регламентації, сучасні знання дають підстави стверджувати, що це право все ж гарантувалося Конституцією 1918 р., принаймні частково – стосовно неприпустимості незаконного затримання.

У 1919 р. нормативно-правове регулювання прав і свобод громадян знову зазнало змін – у Конституції УСРР [79] вже не згадувалося право на свободу та особисту недоторканність, навіть частково. За громадянами були закріплені лише окремі свободи – висловлення думок (ст. 24), зборів (ст. 25), спілок (ст. 26) [79]. У Конституції УРСР від 1937 р. [76] право на особисту недоторканність знову було визнано за громадянами, більше того, у ст. 126 уже було офіційно визнано зв'язок між особистою недоторканністю та незаконним арештом [76]. Однак право на свободу і надалі не проголошувалося, а нормативного визначення набували лише конкретні

свободи як окремі права: совісті (ст. 123), слова (п. «а» ч. 1 ст. 124), друку (п. «б» ч. 1 ст. 124), зборів і мітингів (п. «в» ч. 1 ст. 124), вуличних походів і демонстрацій (п. «г» ч. 1 ст. 124). У Конституції від 1977 р. підхід законодавця до нормативно-правової регламентації зазначених прав не змінився, зокрема у ст. 54 так само було гарантовано недоторканність особи та неприпустимість несанкціонованого арешту, а у ст. ст. 50 і 52 встановлено свободи слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, совісті.

Проте викладеного недостатньо, щоб повною мірою визначити стан нормативно-правового регулювання та, відповідно, розуміння права на свободу та особисту недоторканність у період із 1917 р. до набуття Україною незалежності. Тому пропонуємо розглянути ще цивільні і кримінально-процесуальні кодекси тих часів (далі – ЦК і КПК відповідно). Щодо перших зазначимо, що таке право було віднесено до цивільних прав лише із прийняттям ЦК України від 2003 р. [254], до тих пір ні ЦК УРСР від 1922 р. [256], ні ЦК УРСР від 1963 р. [255] таке право не закріплювали ані повністю, ані частково. Натомість у ст. 5 КПК УСРР від 1922 р. (як і у випадку з КПК України) [91] зазначалося, що «ніхто не може бути позбавлений свободи і поміщений під варту інакше, як у випадках, вказаних у законі і в порядку, визначеному законом» [91], а ст. 14 КПК УРСР від 1960 р. [90] було безпосередньо присвячено недоторканності особи, регламентація якої повністю узгоджувалася з її конституційно-правовим змістом – було затверджено, що «ніхто не може бути заарештований інакше, як за постановою суду або з санкції прокурора. Прокурор повинен негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або утримується під вартою понад строк, передбачений законом чи судовим вироком» [90].

Звідси можемо підсумувати, що у розглянуті часи право на особисту недоторканність забезпечувалося головним чином засобами кримінально-процесуального законодавства [84, с. 5–8], тобто фактично воно стало об'єктом правового регулювання у сфері кримінально-процесуального права,

що успадкувала більшою мірою і незалежна Україна (адже поза сферою арештів і затримань зазначене право здебільшого не регламентується вітчизняним законодавством, за винятком деяких норм, і переважно не досліджується вітчизняними науковцями). Це позначилось і на стані наукових розробок із питань права на особисту недоторканність – дослідження проводилися за спеціальністю «кримінальне право і кримінальний процес» (наприклад, дисертації М. М. Короткого [84] та ін.).

Водночас вчені у зазначений період, зокрема М. М. Короткий, вбачали правове забезпечення особистої недоторканності також і в кримінально-правових нормах, які встановлювали відповідальність за вбивство, тілесні ушкодження, незаконне позбавлення волі тощо, а до змісту цього права відносили правомочності на державну охорону і захист від злочинних посягань на життя людини, її здоров'я, свободу, честь і гідність [84, с. 5–8]. Наведене дає змогу зробити висновок, що хоча на нормативному рівні визнавалося лише право на особисту недоторканність, на сторінках правової літератури обґрунтовано було також і право на свободу як його складова.

Отже, розглядаючи у контексті становлення і розвитку права на свободу та особисту недоторканність період із 1917 р. до набуття Україною незалежності, зазначимо, що його можна охарактеризувати як етап зародження відповідного права, для якого були характерними такі риси: становлення цього права відбувалося нерівномірно – воно то гарантувалося державою, то зникало із положень нормативних актів; закріплення цього права здійснювалося на конституційному рівні; відносини, пов'язані із його дотриманням, були урегульовані кримінально-процесуальним законодавством; на нормативному рівні гарантувалася тільки частина цього права, пов'язана з особистою недоторканністю; право на свободу було визнано на науковому рівні як складова права на особисту недоторканність; зміст цього права не розкривався у нормативно-правових актах (поза встановленням неприпустимості незаконності арешту та умовами його правомірності) [128]. До того ж цьому періоду властивий декларативний

характер прав і свобод, оскільки вони були закріплені, але не дотримані повною мірою [117].

З огляду на викладене не можемо погодитись із Д. М. Личковським стосовно доцільності об'єднання XIX, XX і XXI ст. ст. у єдиний період становлення і розвитку права на свободу та особисту недоторканність, оскільки кожне із цих століть кардинально вирізняється правовою ідеологією, підходами до нормативно-правового регулювання та правових досліджень, змістовним наповненням актів законодавства тощо [128].

Щодо особливостей становлення права на свободу та особисту недоторканність після набуття Україною незалежності зазначимо, що, на відміну від попереднього періоду, у ці часи нормативно-правове забезпечення та наукове обґрунтування такого права і його реалізації значно змінилося, зокрема: на нормативному рівні гарантовано не тільки право на особисту недоторканність, але й право на свободу (ст. 29 Конституції України); було розширено зміст цього права, який дає змогу стверджувати, що право на свободу та особисту недоторканність не обмежується відносинами арешту і затримання; це право визначено також у ЦК України (ст. ст. 270, 288–289).

Стосовно стану наукових розробок у цій сфері зауважимо, що на сьогодні кримінально-процесуальний аспект реалізації права на свободу та особисту недоторканність усе ще переважає як об'єкт наукових досліджень, на користь чого свідчать наукові праці багатьох правознавців, серед яких: Л. І. Адашис [1], О. О. Візір [1], К. Д. Волков [20], Д. В. Колодчин [70], О. І. Коровайко [80], М. Є. Короткевич [83], О. П. Кучинська [95], Ю. В. Лук'яненко [101], В. В. Назаров [112], О. С. Наумова [113], А. О. Побережник [130], В. М. Трофименко [248], А. М. Шаркова [260] та ін. Поза тим є також і праці, в яких дослідження зазначеної проблематики здійснюється з позицій теорії держави і права, конституційного, адміністративного і цивільного права, що засвідчує прогресивний розвиток правової науки порівняно з минулим історичним періодом і більш

комплексний підхід до наукового пізнання такого права. У цьому ракурсі можна згадати напрацювання Т. В. Ліснічої [100], В. С. Олійника [118], О. М. Пожар [132], О. О. Пунди [200, с. 185–216], Т. М. Слінько [229], Р. О. Стефанчука [233] та ін. Проте маємо наголосити, що питання забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність, його загального порядку та особливостей розкриті у більшості випадків фрагментарно й частково. Зазвичай центральний інтерес наявних наукових праць становлять тільки окремі аспекти цього права, його реалізації або забезпечення, внаслідок чого решта залишаються без належної уваги.

Звідси можна дійти думки, що становлення зазначеного права ще не завершилось, адже ані розуміння, ані обґрунтування, ані його правова регламентація ще не набули довершеного вигляду, вони обмежені переважно сферами арешту і затримання особи та, як наслідок, не розкривають усіх можливостей і аспектів свободи та особистої недоторканності людини. Більш детально на цьому питанні ми зупинимось у наступному підрозділі.

Таким чином, підсумовуючи викладене, пропонуємо виокремити два основні етапи становлення і розвитку права на свободу та особисту недоторканність в Україні: 1) зародження права на свободу та особисту недоторканність, яке розпочалось із прийняттям III Універсалу Української Центральної Ради у 1917 р., та його розвитку надалі як права на особисту недоторканність, що реалізовувалось і забезпечувалось у сфері кримінального процесу; 2) подальшого становлення цього права, який триває з моменту набуття Україною незалежності по сьогодні. Для нього характерним є гарантування права на свободу та особисту недоторканність у цілому, розширення його змісту, формування нормативно-правових засад для його адміністративно-правового забезпечення і реалізації поза сферами кримінального процесу.

1.2. Правова сутність права громадян на свободу та особисту недоторканність і його зміст

У попередньому підрозділі ми встановили, як розвивалося право на свободу та особисту недоторканність протягом різних історичних періодів та які передумови вплинули на становлення його сучасного розуміння і правового регулювання. Отримані результати дають нам змогу перейти до розгляду наступного питання, яке пов'язано із визначенням правової сутності такого права та притаманного йому на сьогодні змісту. Виконання цього завдання сприятиме, по-перше, поглибленню знань про одне із належних людині і громадянину основоположних прав та його дію, яка втілюється у конкретних способах його застосування і дотримання на практиці. По-друге, – уточненню нормативно-правового підґрунтя реалізації цього права (у наступному підрозділі) завдяки з'ясуванню кола відносин, які виникають у зв'язку із реалізацією такого права та становлять предмет правового впливу відповідних галузей права і законодавства. По-третє, – формуванню базису для подальшого дослідження механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації цього права у другому розділі нашої роботи.

Зважаючи на викладене, пропонуємо розпочати висвітлення наведених питань з ознайомлення із сучасним станом їх наукових розробок і нормативно-правової регламентації. У такому разі насамперед зазначимо, що формулювання та змістовне наповнення положень нормативно-правових актів національного та міжнародного рівнів, які мають засадничий характер та в межах яких встановлено право на свободу та особисту недоторканність, є неоднаковим. В одних документах воно пов'язано зі сферою затримання, арешту та ув'язнення і розкрито через умови припустимості обмеження цього права та правові можливості, які виникають у зв'язку із цим (право на оскарження затримання у суді, право на компенсацію за незаконний арешт чи затримання). До таких, зокрема, належать Конституція України [77] (ст. 29), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (далі – Міжнародний

пакт від 1966 р.) [110] (ст. 9), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція від 1950 р.) [74] (ст. 5). Інші взагалі не містять згадок про обмеження права на свободу та особисту недоторканність, у тому числі у зв'язку з арештом, затриманням та ув'язненням. Натомість це право розкривається у них через низку заборон, які стосуються ширших сфер життєдіяльності людини, як то заборони: психічного тиску; втягування до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів; катування; жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; фізичного покарання дітей та підопічних тощо (ст. ст. 288–289 ЦК України [254]). Таким, як зрозуміло з наведеного прикладу, є ЦК України, в якому право на свободу (ст. 288) та право на особисту недоторканність (ст. 289) [254] закріплені окремо одне від одного.

Із викладеного бачимо, що здебільшого у перелічених нормативних актах підходи різняться саме до визначення негативного боку права на свободу та особисту недоторканність: йдеться або про заборони, які можна розглядати як обов'язок утримання від певної діяльності, покладені на усіх без винятку, або про умови припустимості обмежень такого права. При цьому безпосередній зміст права на свободу та особисту недоторканність, або, точніше кажучи, його позитивний бік, який полягає у наділенні носія права низкою правових можливостей, залишається нерозкритим за деяким винятком. Маємо на увазі, як приклад, правову можливість, передбачену у ч. 4 ст. 289 ЦК України, – право людини розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам [254], а також правові можливості, які виникають у громадянина у зв'язку з обмеженням його права, визначені у раніше названих нормативних актах. Відповідно, із цього можна зробити два альтернативних припущення: або право на свободу та особисту недоторканність дає лише це обмежене коло правових можливостей, або ж решта правомочностей кореспондують тим заборонам та обов'язкам, які

визначені у раніше перелічених нормативно-правових актах. Але тоді право на свободу та особисту недоторканність буде звужено лише до розглянутих меж і у переважній більшості випадків охоплюватиме тільки можливості громадян захищатися від агресії з боку третіх осіб, не надаючи права на дії поза цими відносинами [272].

Так чи інакше, зазначений стан нормативної регламентації права на свободу та особисту недоторканність та, завдяки йому, наявна (і продемонстрована нами вище) можливість робити припущення щодо змісту цього права створює підґрунтя для полеміки і численних роздумів із відповідної проблематики. Як наслідок, суди та науковці тлумачать це право різним чином, а іноді ширше, аніж це закріплено у законах, подекуди зводячи його сутність до збірного поняття, що охоплює низку інших конституційних прав, позбавляючи тим самим самостійного значення право на свободу та особисту недоторканність. Наприклад, за юридичною позицією КСУ право на свободу передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися територією держави, обирати місце проживання тощо; означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, встановлених Конституцією та законами України [216]. У наведеній позиції вбачаємо об'єднання під поняттям права на свободу щонайменше конституційних прав, гарантованих ст. ст. 33–36, 54, а також частково ст. 43 Конституції України, стосовно вільного обрання праці та вільної згоди на неї (ст. 43) [77; 272].

При цьому зауважимо, що КСУ визначає у своїх рішеннях лише одну зі складових аналізованого права – право на свободу, натомість друга складова практично залишається поза увагою, оскільки вона характеризується за допомогою узагальненої фрази про те, що недоторканність людини є гарантією від посягань з боку інших осіб на права і свободи, насамперед на

основоположне право на свободу [211; 212; 215; 216] (що не сприяє розкриттю його змісту). Водночас КСУ не відмежовує право на свободу від права на особисту недоторканність, як це має місце у ЦК України, а отже наведена характеристика стосується зазначеного права загалом [272].

Вчені застосовують інший підхід до розкриття цього питання. Наприклад, В. В. Кожан відокремлює право на свободу від права на особисту недоторканність [67, с. 179, 194]. Право на особисту недоторканність, на його думку, становить «закріплені у нормативно-правових актах заборони втручатись у певні сфери людського буття з боку держав, будь-яких організацій чи інших осіб» [67, с. 175, 180, 184], а право на свободу є «можливістю вчиняти чи не вчиняти дії, що не заборонені законом» [67, с. 167, 179, 183], яка розкривається через низку конституційних прав [67, с. 167, 180, 183–184, 194], більшість яких ми перерахували вище.

На нашу думку, головним недоліком наведеного підходу є те, що автор тлумачить поняття права через категорію заборон, що не відповідає усталеним поглядам на сутність суб'єктивного права. Загальновідомо, що право – вираз правових можливостей громадян, воно є мірою можливої або дозволеної поведінки [228, с. 388]. Натомість заборони є нічим іншим як уособленням обов'язків громадян, під якими розуміється міра належної (необхідної) поведінки та які складаються, у тому числі, із зобов'язань утримуватися від певних дій та не заважати носію права реалізовувати його права [228, с. 256, 389]. Доцільність відмежування прав на свободу та на особисту недоторканність, а також решту положень наведеної позиції вченого ми прокоментуємо пізніше, підсумовуючи загальний стан наукового пізнання такого права. Наразі маємо на меті висвітлити розмаїття наявних поглядів на характеристику права на свободу та особисту недоторканність.

З огляду на це зазначимо, що на сторінках правової літератури можна натрапити й на інші точки зору в зазначеній сфері. Зокрема О. О. Пунда, підтримуючи позицію розмежування прав на свободу та на особисту недоторканність, пропонує характеризувати їх таким чином: 1) право на

особисту недоторканність вчений визначає як «право людини самостійно приймати рішення щодо цілісності свого організму за життя або після смерті, захищеність особи від будь-якого не бажаного нею впливу, контакту або посягання, а також право самостійного вирішення питання контактування з оточуючим середовищем» [200, с. 191], 2) право на свободу вчений пропонує називати правом на особисту свободу [200, с. 208] і визначати як «особисте немайнове право людини (фізичної особи) на самостійний вибір моделі власної поведінки та визначення змісту вчинків, а також право на свободу від обмежень власної волі з метою забезпечення вільного та всебічного розвитку особистості» [200, с. 209]. До змісту права на особисту свободу, на думку О. О. Пунди, має входити «право на свободу вираження власних поглядів як елемент свободи поведінки» [200, с. 209].

На наше переконання, межа, проведена вченим між правом на свободу та правом на особисту недоторканність, є занадто крихкою, оскільки право людини самостійно приймати рішення як загалом, так і зокрема щодо долі свого тіла та організму, стосовно контактування з навколишнім середовищем, є нічим іншим як проявом свободи людини. Адже людина є вільною тільки тоді, коли може самостійно приймати рішення та розпоряджатися своїм життям і долею. Питання розуміння свободи опрацьовують протягом не одного століття, і різні мислителі (філософи, правознавці та ін.) неодноразово обґрунтовували його сутність. Однак незважаючи на відмінності у поглядах, у своїй більшості вчені визнавали, що свобода означає: можливість будь-якого волевиявлення [24]; можливість здійснювати вибір [268, с. 73, 76, 95, 110]; можливість вільної варіації дії, думки, вибору [268, с. 138]; наявність можливості вибору варіантів і реалізації певної події [9] тощо.

Тому визначення недоторканності шляхом переліку проявів свободи, на нашу думку, є некоректним і не відображає дійсної сутності права на особисту недоторканність. Хоча заради справедливості зауважимо, що поняття свободи настільки широке, що практично будь-які можливості

можна розглянути крізь призму реалізації права на свободу. Тим не менш, є певні загальноприйняті риси та межі тих або інших категорій, які все ж дають нам змогу вирізняти зі сфери свободи окремі правові можливості, які належать до змісту інших прав громадян. Тим більше, що без чіткого визначення меж і змісту кожного права, у тому числі права на свободу та особисту недоторканність, неможливо буде побудувати надійний механізм забезпечення їх реалізації та захисту. Тому так важливо більш усвідомлено, уважно й обережно підходити до розмежування прав і свобод та формулювання їх змісту. Якщо ж зміст права буде неоднозначним і мінливим, то його дотримання буде під великим питанням.

У наукових працях обґрунтовано також протилежні погляди на поняття права на свободу та особисту недоторканність, згідно з якими це право визначається як цілісна категорія, тобто без поділу на дві окремі частини: право на свободу і право на особисту недоторканність. Своєрідним прикладом такого підходу є позиція О. В. Швидкової, яка, з одного боку, окремо розкриває сутність права на свободу та права особистої недоторканності, а з іншого – зазначає про їх поєднання та отриманий внаслідок цього зміст права на свободу та особисту недоторканність. Вчена акцентує, що «право особистої недоторканності – це комплексний правовий інститут, який об'єднує норми різних галузей права щодо забезпечення фізичної, психічної недоторканності людини, недоторканності її особистого і сімейного життя, її честі і гідності, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної й іншої кореспонденції, недоторканності житла» [261].

Наведене визначення, на нашу думку, можна використовувати, у тому числі і для дефініції цього права як суб'єктивного. Але зауважимо, що авторка, як видно із цитати, йде далі у своїх міркуваннях, виходячи за межі характеристики суб'єктивних прав і наділяючи право особистої недоторканності ознаками правового інституту. Такі думки О. В. Швидкової не зовсім, на наше переконання, узгоджуються із контекстом проведеного дослідження, адже вона присвятила його визначенню права на свободу та

особисту недоторканність як особистого права [261], а отже його не можна розглядати як правовий інститут, оскільки це категорії зовсім різного рівня та змісту.

Поза тим звернімо увагу і на другу складову міркування вченої, про яку ми зазначили вище. Так, О. В. Швидкова наголошує, що «у поєднанні з правом на свободу воно (право особистої недоторканності – *прим. авт.*) означає: по-перше, гарантовану державою свободу людини, яка полягає у наданні їй реальної можливості виконувати всі дії, які особа вважає за потрібне для забезпечення особистого існування та розвитку, якщо вони не суперечать нормам права та не порушують права і законні інтереси інших людей; по-друге, гарантовану державою особисту безпеку, яка виражається у захисті від посягань на її життя, психічне і фізичне здоров'я, честь і гідність, у недопущенні неправомірного втручання в її особисте і сімейне життя, забезпеченні недоторканності житла і таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції» [261].

Коментуючи викладене, зазначимо, що, по-перше, авторка продовжує, на нашу думку, допускати логічні помилки, пропонуючи об'єднати правовий інститут (право особистої недоторканності) із суб'єктивним правом (на свободу), що підтверджується наведеною цитатою та сформульованим вченою визначенням права на свободу крізь призму можливостей людини [261]. Отримане внаслідок такого поєднання поняття у підсумку стане за своєю сутністю також правом, яке складається із правових можливостей діяти на власний розсуд і можливостей, пов'язаних із недопущенням неправомірних посягань на особисту безпеку особи. На нашу думку, такий підхід приречений через несумісність змісту та сутнісних властивостей категорій «правовий інститут» і «суб'єктивне/особисте право особи». Некоректною є і спроба перетворити правовий інститут на суб'єктивне право, додавши до нього інше суб'єктивне право (тут не спрацює математична формула, за якої «+», помножений на «-», перетворюється на «-», та й про множення тут не йдеться).

По-друге, О. В. Швидкова об'єднує під поняттям права на свободу та особисту недоторканність низку інших прав і свобод, які визначені у Конституції України окремо від нього. Про наявність такого підходу ми згадували на початку статті, коли розглядали позицію КСУ із цього приводу, але прокоментуємо його пізніше.

По-третє, поєднання двох прав відбулося фактично шляхом звичайного перерахування двох окремих складових у межах одного визначення: перша відповідає за правові можливості, які випливають із права на свободу, друга – із права на особисту недоторканність. При цьому не зовсім зрозуміло, як за такого поєднання, на факті якого акцентує увагу дослідниця, узгоджуються між собою та доповнюють одне одного право на свободу та право на особисту недоторканність. Тоді, на нашу думку, краще зауважувати на тому, що кожна із цих складових права відповідає за власний перелік компонентів (правових можливостей). Але у такому разі виникає питання, чому права, кожне з яких наділене самостійним змістом і які не перетинаються між собою, об'єднані в одне ціле? На наше переконання, у такому ракурсі важливо або обґрунтувати причини їх поєднання за умови самостійного значення і неповторного змісту кожної зі складових, або ж виділити саме ті зв'язки, певні спільні риси, які їх об'єднують. Вочевидь, факту гарантованості державою замало для вирішення цієї задачі.

О. В. Швидкова спробувала це пояснити за допомогою застереження про необхідність «належного законодавчого формулювання та забезпечення змісту і обсягу особистої свободи через закріплення певних особистих прав та обов'язків» [261]. Однак, на нашу думку, така спроба є недовершеною, оскільки фактично не було надано пояснення, яким чином сукупність одних можливостей забезпечує зміст і обсяг, а також формулювання сукупності зовсім інших можливостей. Для такого підсумку необхідною є деталізація причинно-наслідкового зв'язку, низка аргументів, які обґрунтовують і розкривають точку зору. У подальшому, імовірно у зазначених цілях, авторка наводить погляди В. Блекстона щодо розуміння права особистої безпеки та

права особистої свободи, однак обмежується лише окремими цитатами, не пояснюючи, в який спосіб вони все ж таки між собою пов'язані. Іншими словами, для виправлення ситуації не вистачає аналізу таких поглядів і розвитку думки про взаємовплив та взаємозв'язок права на свободу та права на особисту недоторканність.

Із цією метою коротко розглянемо визначення таких прав, сформульовані В. Блекстоном (зауважимо, що наприкінці XVIII ст. його ініціали та прізвище перекладались як «Г. Блакстон» [7], що важливо знати при вивченні відповідних джерел і посиланні на них). Так, він писав, що право особистої безпеки полягає у тому, що людина користується законно і вільно своїм життям, частинами тіла, здоров'ям і честю, а право особистої свободи полягає у владі, яку кожна людина має, щоб змінити місце свого перебування та оселитися там, де вона забажає. При цьому неможливо її взяти під варту чи посадити у в'язницю, якщо того не було заздалегідь визначено законом [7, с. 334, 346–347]. Про зв'язок зазначених прав автор згадував лише у контексті їх перерахування поряд із правом (приватної чи особливої) власності, як трьох найголовніших прав людини, що у своїй сукупності є умовами її свободи, оскільки порушення хоча б одного із них призведе до позбавлення людини свободи та набуття нею статусу невільника [7, с. 334].

Викладене наводить на думку про те, що взаємозв'язок права на свободу та права на особисту недоторканність може полягати у наступному. Особиста безпека, особиста свобода (недоторканність) і приватна власність становлять різні аспекти (грані, боки) одного явища – свободи у загальному вимірі, яка відповідає за вільне існування людини у правовому статусі вільної особи (як протилежність статусу невільника). Отже, право на свободу відповідає за обмежену кількість певних можливостей, якими наділяється людина у зв'язку з тим, що вона вільна. Своєю чергою, право на особисту безпеку відповідає за низку інших можливостей, які також формують статус вільної особи. Тобто кожне із цих прав характеризує певний бік свободи й у

сукупності такі права і формують свободу. У цей спосіб можна пояснити стосунок решти основоположних прав до поняття свободи та причини віднесення вченими до змісту права на свободу та особисту недоторканність низки конституційних прав – кожне з них відповідає за окремий аспект свободи людини у її найширшому значенні. Однак тоді втрачається сенс у виокремленні права на свободу, оскільки нам видається нелогічним наділяти його лише частиною можливостей, які становлять свободу. З точки зору логіки та семантики наведене, на нашу думку, неправильно. Інакше кажучи, якщо це право на свободу, то воно має стосуватися свободи повною мірою, тобто охоплювати усі можливі правомочності, які входять до змісту (впливають із сутності) свободи людини. У протилежному випадку це право не на свободу, а на її окремі прояви. У такому разі необхідно або змінити формулювання права на свободу та особисту недоторканність, або пояснити та провести межу між змістом і межами цього права та змістом низки інших прав, які змістовно можуть охоплюватись поняттям свободи.

Аналіз цитованих положень праці В. Блекстона дає змогу подивитися на зазначену ситуацію і під іншим кутом зору. Зокрема, якщо право на особисту безпеку передбачає можливість вільно і законно користуватися власним життям, що своєю чергою логічно охоплює усі його прояви, у тому числі визначення місця перебування та можливість пересування, можливість захисту від неправомірних перепон у його реалізації (затримання, ув'язнення), тоді право на свободу є його складовою, оскільки воно охоплює перелічені елементи. Проте, на нашу думку, право на свободу є ширшим порівняно із правом на особисту безпеку, оскільки ключовим словом тут стане «вільно». Якщо людина має право «вільно» користуватися життям, то вже йдеться про свободу, а не про безпеку. Натомість про безпеку будемо говорити тоді, коли розглядатимемо питання безпечного від посягань з боку інших осіб користування життям.

У такому разі можна піти третім шляхом. Зокрема, у зазначених цілях корисною стане позиція КСУ, наведена нами на початку підрозділу, та аналіз

положень ст. 289 ЦК України. Йдеться саме про зв'язок між цими правами, який полягає в тому, що під поняттям недоторканності у ЦК України встановлено заборону примушування до вчинення певних дій (зокрема шляхом психічного тиску, втягування до вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин, будь-яким іншим можливим чином), яке саме по собі є порушенням права на свободу, оскільки не передбачає добровільного та усвідомленого волевиявлення особи. Із цієї точки зору і заборона катування чи жорстокого поводження, яке застосовується з метою схилити людину до прийняття певного рішення, примусити її вчинити певні дії або утриматися від них тощо, сприятиме забезпеченню права на свободу.

Також, розвиваючи цю думку, катування і жорстоке поводження можна розглядати як примус відчувати на собі і терпіти спричинення шкоди, неприємні відчуття, будь-що, що суперечить вільному волевиявленню і бажанню особи, а отже суперечить свободі людини приймати рішення щодо свого фізичного і психічного стану (відчувати, стикатися, мати справу із цим чи ні, відмовитися від цього та не контактувати із цим). І саме у такому контексті можна простежити зв'язок цих двох прав і встановити ті спільні елементи, що їх об'єднують в одне право та дають змогу говорити про забезпечення і гарантування однієї складової права на свободу та особисту недоторканність через іншу. У такому ракурсі право на свободу відповідатиме за позитивний бік цього права, який стосується можливості вільно діяти на власний розсуд, а право на недоторканність – за негативний бік, який стосується можливості вимагати від інших осіб утримуватися від посягань на свободу, а від держави – запобігати таким посяганням і припиняти їх, забезпечувати у країні таку обстановку, яка сприятиме утвердженню поваги до свободи людини.

Водночас звернімо увагу на те, що поза викладеним право на недоторканність виконує допоміжні функції, які полягають у тому, що забезпечуючи свободу людини, воно одночасно є «гарантією від посягань з боку інших осіб на права і свободи» [211; 212; 215; 216], зокрема передбачені

ст. ст. 27, 33–35 Конституції України [77]. Іншими словами, виконання безпосередніх функцій цього права створює ефект і для інших прав та свобод шляхом побічного впливу на їх дотримання. Зазначене зумовлено насамперед тим, що усе у нашому житті пов'язано між собою через його складність та багатоаспектність, так само права і свободи перебувають у тісному взаємозв'язку: одні й ті самі відносини, події, вчинки людей, рішення можуть зачіпати і стосуватись одночасно цілої низки прав, свобод та обов'язків, які складно буде виокремити у конкретній ситуації. Наприклад, жорстоке поводження з дітьми впливає на їх життя та його умови, фізичне і психічне здоров'я, зачіпаючи певною мірою поряд із правом на свободу та особисту недоторканність права на вільний розвиток особистості (ст. 23 Конституції України), на життя (ст. 27 Конституції України), на повагу гідності (ст. 28 Конституції України) [77] та ін.

Тобто за однієї ситуації діятимуть одночасно різноманітні елементи правового статусу особи, кожен з яких відповідає за окремий аспект. Такі елементи є невіддільними один від одного, оскільки неможливо за бажанням вмикати або вимикати дію прав і свобод, вони діють постійно, і за певного діяння вони автоматично застосовуватимуться та впливатимуть на поведінку особи та наслідки прийнятих рішень. Тому у разі захисту особи від жорстокого поводження одночасно здійснюватиметься захист від низки інших порушень, які матимуть місце внаслідок допущення такого поводження. У цей спосіб, на нашу думку, можна пояснити можливість гарантування прав і свобод людини через право на свободу та особисту недоторканність, про яку говорить КСУ.

Тим не менш, якщо на практиці забезпечення цих прав є комплексним, оскільки не можна захищати одне основоположне право, ігноруючи паралельне порушення іншого (вони є рівноцінними та невід'ємними правами людини), то у теорії ми можемо характеризувати та аналізувати окремо кожне право, щоб установити їх сутність, зміст, з'ясувати, яким чином їх реалізувати та захистити. Адже для встановлення факту порушення

права спочатку маємо дізнатися, що саме воно становить, як діє, чого стосується та за яких умов вважатиметься дотриманим, інакше кажучи, необхідно визначити ті правила, порушення яких вважатиметься порушенням цього права. Тому варто мати на увазі, що конституційні права постійно перебувають в активному взаємозв'язку, однак їх можна і треба вивчати окремо одне від одного, не допускаючи підміни понять і приниження значення кожного з них. Іншими словами, не варто допускати перетворення будь-якого з основоположних прав на збірне поняття, розкриваючи його зміст через перелік інших конституційних прав.

Отже, як проміжний підсумок зазначимо, що на перший погляд різні за змістом права на свободу та на особисту недоторканність співвідносяться, на нашу думку, таким чином: право на свободу відповідає за позитивний бік цього права, що стосується можливостей вільно діяти на власний розсуд, а право на недоторканність – за негативний бік, що полягає у можливості вимагати від інших осіб утримуватися від посягань на свободу, а від держави – запобігати таким посяганням і припиняти їх, забезпечувати у країні таку обстановку, яка сприятиме утвердженню поваги до свободи людини. На цій підставі вони об'єднуються в єдине право. Стосовно того, що зміст решти конституційних прав громадян перекликається із правом на свободу та особисту недоторканність, то, як ми вже пояснили, це зумовлено спільною сферою реалізації і тісним взаємозв'язком усіх прав і свобод людини як елементів загального правового статусу особи.

Повертаючись до викладу основного питання, зазначимо, що наведеним не вичерпується розмаїття наявних точок зору щодо характеристики права на свободу та особисту недоторканність, але викладеного, на нашу думку, достатньо для демонстрації плюралізму наукових підходів до тлумачення змісту цього права, їх окремих недоліків і тенденцій у його розумінні сучасними вченими. Поміж них найбільше вирізняються дві: 1) згідно з першою вчені (В. В. Кожан, О. О. Пунда та ін.) пропонують розділяти право на свободу та право на особисту

недоторканність як самостійні права. На користь цього також свідчать наукові дослідження, в межах яких характеризується лише один зі складників права на свободу та особисту недоторканність, серед яких для прикладу можна назвати праці В. П. Гробої [29], О. М. Пожар [133] та ін. Із цього приводу зауважимо, що ЄСПЛ у справі «Алтун проти Туреччини» [217] (2004 р.) висловив думку про невіддільність цих прав і неможливість тлумачення особистої недоторканності окремо від права на свободу [103]. Із цієї причини, а також ураховуючи, що Конституцією України та міжнародно-правовими актами визначено саме право на свободу та особисту недоторканність, вважаємо недоцільним виокремлення складників цього права у самостійні права; 2) згідно з другою тенденцією вчені (В. В. Кожан, О. В. Швидкова та ін.) включають до змісту цього права низку інших, самостійних конституційних прав особи, що, на нашу думку, нівелює самостійне значення такого права, перетворюючи його на збірну категорію загального характеру [272].

Додатковою підставою для знеособлення права на свободу та особисту недоторканність слугують чинні нормативні акти, в яких у межах статті, присвяченої такому праву, перелічено інші конституційні права громадян. Наприклад, у ч. 1 ст. 12 КПК України [89], що має назву «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність», акцентовано: «під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні *права на вільне пересування ...*». При цьому, як відомо, зазначене у цитованій частині право на вільне пересування є нічим іншим, як правом на свободу пересування, закріпленим у ст. 33 Конституції України [77].

Отже, як бачимо із викладеного, сьогодні склалася ситуація, за якої ані правова доктрина, ані судова практика не можуть дати чіткої та вичерпної відповіді на те, що саме становить це право та які правові можливості воно передбачає. На нашу думку, зазначене потребує обов'язкового втручання і виправлення, адже вільне тлумачення права на свободу та особисту

недоторканність фактично означатиме відсутність його розуміння і, відповідно, надійного забезпечення: кожен по-своєму підходитиме до того, який випадок належатиме до сфери захисту цим правом. Звичайно, кожен правознавець завжди матиме змогу висловити свою думку щодо можливих напрямів розуміння зазначеного права (відповідно до належного йому права, гарантованого ст. 34 Конституції України), але для нормативно-правових актів, правозастосовної та правозахисної практики це (тобто ймовірність та дискусійність змісту права) неприпустимо [272].

Тому у пошуках ймовірних шляхів вирішення такої проблеми наголосимо, що однією із можливих, на наш погляд, передумов формування середовища, сприятливого для багатозначного тлумачення права, гарантованого ст. 29 Конституції України, є неоднозначність сформульованого у цій статті права. Зокрема зауважимо, що поняття «особиста недоторканність» можна розглядати під різними кутами і пояснювати з точок зору різних концепцій та підходів: це може стосуватися можливостей перешкоджати небажаним дотикам третіх осіб; святості імені, репутації людини; захищеності тіла й духу людини від будь-яких посягань на неї, включаючи її психіку, фізичний стан, погляди й віросповідання тощо. Припускаємо, що із цих причин вчені виокремлюють різні рівні або сфери недоторканності людини: фізичну, психічну, моральну, соціальну, духовну [29; 67, с. 175] тощо. Відповідно, залежно від точки зору під особистою недоторканністю можна розуміти недоторканність у всіх її проявах та у всіх площинах існування людини та її особистості [272].

Своєю чергою, поняття «свобода», як загальновідомо, є дуже широким за власною природою, яку намагаються пояснити філософи, правознавці та науковці в інших галузях науки, як ми вже зауважували, протягом багатьох століть. Зокрема, цим питанням переймалися ще Е. Кант, Ш. Л. Монтеск'є, Ф. Ніцше, Е. Фромм, А. Шопенгауер та інші видатні в історії політичної і правової думки особистості. Не припинили дослідження категорії «свобода» і сучасні вчені, розуміючи під нею: відсутність політичного й економічного

гноблення, утиску та обмежень; перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі [16, с. 1300] (припускаємо, що схожий підхід було взято за основу для формулювання положень у загальних нормативно-правових актах, присвячених праву на свободу та особисту недоторканність); життя, існування без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на власний розсуд [16, с. 1300]; наявність різноманітних можливостей, а стосовно суспільства й особистості – створення можливостей для справжнього розквіту творчих сил людини і людства [54]; незалежність особистості, індивіда у власних діях, виборі місцезнаходження; свобода пересування, свобода совісті і віросповідання, незалежно від чужої думки; можливість розпоряджатися собою і своїми здібностями та ін. [265]; система встановлених суспільством можливостей здійснювати власну поведінку відповідно до визначеного законом ступеня необхідності та бажання у певний період часу, що забезпечується державою [267] та ін.

Зважаючи на викладене, можемо припустити, що «свобода» є настільки багатоаспектним явищем, що охоплення усього розмаїття її відтінків і проявів та їх вираження за допомогою однієї короткої дефініції є дуже складним завданням. Тим більше, що формулювання дефініцій зазвичай має конкретну мету, задля досягнення якої науковці зосереджуються на обмеженому колі ознак та особливостей, властивих категорії, яку планується визначити. Однак попри це, наведене дає змогу підсумувати, що: по-перше, одним з аспектів свободи є наявність цілої низки можливостей, використання яких є реальним і доступним для носія свободи; по-друге, окремими властивостями свободи є те, що її можна характеризувати з двох боків: 1) позитивного, який відповідає за можливості людини самостійно визначати свою поведінку, незалежно від бажань інших осіб і без впливу різноманітних обставин на здійснення вибору та прийняття рішення; 2) негативного, який одночасно передбачає як можливості носія свободи захищати свій доступ до, так би мовити, позитивних можливостей, захищати свою свободу від посягань із боку інших осіб, вимагати від інших осіб утримуватися від таких

посягань тощо, так і кореспондуючі їм обов'язки інших осіб утримуватися від таких посягань. Адже, звернімо увагу, що виконання іншими особами таких обов'язків становить невід'ємну умову наявності свободи: якщо свобода, наприклад, означає «відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень» [16, с. 1300], то водночас означає і те, що хтось зобов'язаний не чинити такого гноблення, тиску, обмежень, оскільки у протилежному випадку свободи не буде; по-третє, як можна побачити із розглянутих дефініцій та нормативно-правових актів, окремі можливості, зумовлені наявністю свободи, набули нормативного втілення як окремі конституційні права громадян (свобода пересування, свобода на вираження поглядів тощо) [272].

У такому разі виникає логічне запитання, чому право на свободу та особисту недоторканність набуває нормативного закріплення як право, самостійне від решти складових свободи, адже вони єдині?! Для вирішення цього питання можна піти кількома альтернативними шляхами. Розглянемо їх з метою обґрунтування оптимального. Перший варіант полягає у наданні праву на свободу та особисту недоторканність більш загального значення та зміні його нормативної регламентації у нормативно-правових актах таким чином, щоб було закріплено, що право на свободу та особисту недоторканність охоплює низку свобод – на пересування, на вираження поглядів та ін. Але тоді, з одного боку, право на свободу та особисту недоторканність перетвориться на збірне поняття і втратить самостійне значення або, навпаки, самостійного значення будуть позбавлені решта прав, які визнаватимуться тільки правомочностями, охопленими змістом названого права. З іншого боку – такий підхід не зовсім узгоджується із ЦК України, який визначає самостійний зміст права на свободу та особисту недоторканність, відмінний від решти прав і свобод людини. Так чи інакше, такий варіант є не дуже прийнятним, на нашу думку.

Другий варіант полягає у тому, щоб на нормативному рівні уточнити, що право на свободу та особисту недоторканність охоплює тільки правові

можливості, не охоплені іншими конституційними правами. Якщо проаналізувати сучасний стан нормативно-правового регулювання цього права, то саме наведений варіант і взято за його основу. Зазначене право сформульовано у такий спосіб, що воно дає змогу припускати можливість віднесення до його змісту абсолютно усіх, чітко не закріплених у законі правових можливостей, які певним чином стосуються або можуть впливати із сутності свободи людини. У такому разі, з огляду на раніше викладені аргументи про нелогічність обмеження права на свободу лише одним з аспектів свободи, можливим вирішенням ситуації стане перейменування права на свободу та особисту недоторканність шляхом надання йому більш конкретної назви, або доповнення статті, яка його закріплює, положеннями, що визначають зміст цього права і дають можливість відмежувати його від решти прав громадян. Однак за умови збереження сучасної назви залишиться невирішеним питання співвідношення різних конституційних прав як проявів одного правового явища – свободи людини.

З огляду на викладене варто акцентувати, що у положеннях нормативно-правових актів (насамперед Конституції України, Міжнародного пакту від 1966 р., Конвенції від 1950 р., КПК України) як право на свободу та особисту недоторканність мається на увазі зовсім інше, відмінне від загальної сутності свободи та особистої недоторканності у сукупності з усіма їх аспектами, це право обмежено виключно сферою затримання, арешту та ув'язнення. Зважаючи на це, можна було би запропонувати уточнити формулювання ст. 29 Конституції України, зазначивши: «Кожна людина має право на свободу *від незаконного затримання, арешту та ув'язнення*». На перший погляд, це не обмежить права людини, оскільки решта аспектів права на свободу та особисту недоторканність розкриті в межах інших статей Конституції України (про які ми неодноразово згадували раніше). Водночас якщо поглянути з іншого ракурсу, це звужить зміст такого права чітко до названих меж і тоді правові можливості, які не згадуються в межах Конституції України та не охоплюються закріпленими у ній правами, але

обумовлені наявною у людини свободою, не охоплюватимуться наявним механізмом правового забезпечення і захисту.

Із цього приводу можна було би заперечити, ніби «дозволено усе, що не заборонено», а відтак і це право не потребує уточнення. Проте такий принцип, на нашу думку, застосовний до відносин, що виникають, наприклад, у договірній (цивільно-правовій) сфері, у побуті та в особистому житті громадян. Проте жодним чином не тоді, коли йдеться про правові можливості громадян реалізувати конкретне право у певний спосіб, про діяльність органів публічної влади та їх обов'язки забезпечити реалізацію цього права за допомогою чітко визначеного інструментарію і процедур. Адже, якщо керуватися наведеним принципом, постає низка природних запитань: яким чином забезпечуватиметься реалізація того, що точно не відоме нікому? Або ж у разі звернення за забезпеченням права на свободу та особисту недоторканність, яким чином довести, що йдеться саме про це право, та на які положення спиратися, щоб обґрунтувати свою позицію? Чи буде законною відмова у забезпеченні реалізації цього права, якщо ніде не визначено, яке це право та що саме воно охоплює? Або просто з тієї причини, що посадова особа не згодна з тим, що у конкретному випадку йдеться про право на свободу та особисту недоторканність?!

Разом із тим зауважимо, що наші пропозиції не мають на меті звуження чи обмеження права на свободу та особисту недоторканність, як і не мають на меті загнати у юридичні рамки свободу людського буття. Натомість нашою ціллю є: удосконалення та напрацювання більш чітких напрямів, процедур і вимог до діяльності публічної адміністрації із забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність; зміцнення механізму забезпечення, охорони й захисту цього права, чітке встановлення, що саме має бути забезпечено та яким чином; зміцнення механізму контролю як одного із важливих напрямів забезпечення реалізації такого права, встановлення вимог, за якими потрібно перевіряти дійсне дотримання цього права в усіх його проявах і відстежувати його порушення. Без такого

нормативного урегулювання змісту права на свободу та особисту недоторканність КСУ і надалі доведеться відповідати на численні запити народних депутатів про конституційність положень того або іншого закону з причин ймовірного порушення зазначеного права, а громадянам задля доведення факту порушення – і надалі роками позиватися до суду.

Викладене свідчить про реальну необхідність чіткого визначення змісту права на свободу та особисту недоторканність і його відмежування від решти конституційних прав, однак усі запропоновані варіанти вирішення цієї проблеми мають суттєві недоліки. У такому разі звернімо увагу на те, що в основу цих пропозицій і зауважень покладено переконання, що загалом конституційні права людини та зокрема право на свободу і особисту недоторканність впливають зі свободи людини як загального та засадничого явища, яке зумовлює правовий статус людини та визначає зміст цих конституційних прав. Тобто конституційні права впливають із факту належності людині свободи та кожне з них відповідає за окремий аспект цієї свободи. Але що як абстрагуватись від наведеної думки і поглянути на свободу як на суто філософську категорію?! Вона масштабна, її межі неможливо повністю сформулювати, усе, що відбувається у світі та з чим стикається людина, зумовлене нею та із нею пов'язане. При цьому є безліч поглядів на те, що саме становить свобода, чи можлива вона, а якщо так, то за яких умов тощо.

Міркуючи подібним чином, ми можемо відмежувати філософську категорію свободи, яка слугує об'єктом для роздумів, дискусій, полеміки, диспутів, джерелом натхнення та наріжним каменем, від: 1) правової категорії «свобода», сутність якої є більш конкретною і полягає у позначенні певної можливості, належної громадянину (свобода пересування, свобода світогляду та ін.). Принагідно нагадаємо, що Конституція України встановлює низку прав і свобод. При цьому такі свободи найчастіше сприймаються одночасно і як права громадян: ми зазвичай говоримо про право на свободу пересування, право на свободу світогляду та ін., адже якщо

людині Конституцією гарантована така свобода, то вона має право реалізувати її та вимагати її дотримання з боку інших осіб і забезпечення з боку держави; 2) права на свободу та особисту недоторканність, яке є юридично визначеною (хоча й недостатньо чітко та однозначно) і нормативно закріпленою мірою можливої та дозволеної поведінки, за якої людина наділена низкою правових можливостей, сукупність яких формує зміст цього права, самостійний та відокремлений від змісту інших прав громадян.

У такому разі змінювати формулювання права на свободу та особисту недоторканність не потрібно, а співвідношення з іншими правами не становить проблеми. Водночас за таких обставин усе ще залишається невирішеним питання змісту цього права та його нерівномірної і суперечливої регламентації в межах нормативно-правових актів. Із цього приводу зазначимо, що той факт, що у Конституції України та міжнародно-правових актах поза декларуванням права на свободу та особисту недоторканність перелічені лише можливі варіанти його обмежень, зовсім не означає, що цим обмежується і зміст такого права. Так, ЄСПЛ, коментуючи ст. 5 Конвенції від 1950 р., акцентує, що перелік відповідних обмежень «є вичерпним і лише їх вузьке тлумачення дає можливість гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи» [124]. Із наведеного випливає, що у межах міжнародно-правових актів закріплено вичерпний і вузький перелік обмежень не з тим, щоб звузити зміст права на свободу та особисту недоторканність, а з тим, щоб знизити ризики його порушення та мінімізувати перелік допустимих винятків із цього права. Як наслідок, можемо зробити висновок, що саме по собі таке право не обмежується сферою реалізації зазначених обмежень – тобто арешту та ув'язнення. Цими сферами обмежені лише винятки із обов'язкового дотримання права на свободу та особисту недоторканність. Тоді логічно стверджувати, що зміст зазначеного права є набагато ширшим і він охоплює більший спектр правових можливостей громадян. Тим самим пояснюється

відмінність підходу авторів ЦК України до розкриття змісту цього права (хоча ми не згодні із відокремленим закріпленням права на свободу та на особисту недоторканність, що також не узгоджується з практикою ЄСПЛ і Конституцією України), яке охоплює зовсім інші сфери, аніж передбачені Конституцією чи міжнародно-правовими документами.

Отже, ми вже встановили, яким чином узгоджуються між собою право на свободу та особисту недоторканність, що дає підстави об'єднати їх в одне право, з'ясували тонкощі розуміння і тлумачення нормативно-правових положень, якими регламентується право на свободу та особисту недоторканність, визначилися зі співвідношенням між собою конституційних прав громадян та із поняттям свободи людини. Враховуючи викладене, пропонуємо перейти до останнього проблемного питання, яке згадувалось у межах цього підрозділу – визначення точного змісту права на свободу та особисту недоторканність.

Із наведеною метою у нагоді стане відомий правовій науці підхід до характеристики суб'єктивного права, за якого зміст прав розкривають через перелік чотирьох груп правомочностей: 1) праводіяння, тобто правомочності на власні позитивні дії; 2) правовимагання, тобто правомочності вимагати від інших осіб виконання покладених на них обов'язків; 3) праводомагання, тобто правомочності звертатися за підтримкою і захистом держави у разі правопорушення; 4) правокористування, тобто правомочність користуватися благами на основі права [228, с. 388–389]. Водночас зауважимо, що цей підхід є загальним алгоритмом для характеристики суб'єктивного права, однак це не означає недопущення винятків і видозміни. Маємо на увазі те, що беручи його за основу, ми можемо охарактеризувати будь-яке суб'єктивне право у той спосіб, який найбільш точно опише його сутність, для чого із зазначених правомочностей доцільно обирати ті, які дійсно властиві певному праву. Наприклад, правокористування, на нашу думку, не зовсім характерне для права на свободу та особисту недоторканність, оскільки воно не пов'язане із використанням благ, як, наприклад, право власності (ст. 41

Конституції України) чи право на працю, що охоплює можливість заробляти собі на життя (ст. 43 Конституції України). Так само можемо виключити із переліку його змістовних складових праводомагання, оскільки звертатися за підтримкою і захистом до держави суб'єкт може незалежно від того, яке із його прав порушується, на підставі гарантованих ст. ст. 40 і 55 Конституції України прав на захист і звернення.

З огляду на викладене вважаємо, що зміст права на свободу та особисту недоторканність можна поділити на дві групи правомочностей: правомочності на власні позитивні дії і правомочності вимагати від інших осіб виконання покладених на них обов'язків. Такий підхід узгоджується зі сформульованими нами поясненнями взаємозв'язку права на свободу та на особисту недоторканність, який дає підстави об'єднати їх в одне право. Зважаючи на них, пропонуємо виокремлювати в межах змісту зазначеного права зокрема такі правові можливості: 1) вільно діяти на власний розсуд; не вчиняти жодних дій за власним волевиявленням; вільно вирішувати долю свого тіла, організму та їх частин; вільно вирішувати власну долю в цілому; приймати будь-які рішення на основі власного вільного волевиявлення; обирати можливий варіант власної поведінки згідно з власними поглядами та уподобаннями тощо. Усі ці можливості можна узагальнити до трьох основних: можливість обирати, можливість приймати рішення та можливість діяти або утримуватися від дій на власний розсуд на підставі власного вільного волевиявлення та власного розуму; 2) вимагати від інших осіб утримуватися від посягань на свободу; вимагати від інших осіб не чинити фізичного та психічного тиску, щоб схилити на користь прийняття певного рішення, примусити до вчинення певних дій або утримання від них; вимагати від інших осіб не нав'язувати своє бачення, свою волю та бажання, які перешкоджають вільному волевиявленню особи; вимагати від інших осіб не вирішувати самостійно долю дієздатного носія права всупереч його волевиявленню; вимагати від інших осіб не заподіювати фізичної та моральної шкоди, які можна розглядати як порушення права особи вільно

вирішувати свою долю та долю її організму і тіла; вимагати від інших осіб поваги, дотримання і непорушення права на свободу та особисту недоторканність і дотримання відповідних норм законодавства; вимагати від держави запобігання таким посяганням/порушенням і їх припинення, забезпечення у країні такої обстановки, яка сприятиме утвердженню поваги до свободи людини тощо. Фактично усі можливості з другої групи кореспондують правомочностям на власні позитивні дії, а також впливають з обов'язків та заборон, визначених у нормативно-правових актах у цій сфері, зокрема у ст. 29 Конституції України, ст. ст. 288–289 ЦК України, а також міжнародно-правових документах.

Зважаючи на розглянуте, можемо сформулювати *поняття права на свободу та особисту недоторканність* таким чином: це основоположне право людини і громадянина, яке передбачає гарантовані Конституцією України та прийнятими на її виконання законами правові можливості людини самостійно і на власний розсуд унаслідок власного волевиявлення та розумових процесів робити вибір, приймати рішення та діяти або утримуватися від дій, вимагати від інших осіб виконання кореспондуючих зазначеному обов'язків та дотримання установлених із цього приводу заборон, а також вимагати від держави запобігання будь-яким посяганням на це право та їх припинення, забезпечення у країні такої обстановки, яка сприятиме утвердженню поваги до свободи людини та особистої недоторканності.

Отже, підсумовуючи викладене у підрозділі, наголосимо, що чіткість та однозначність формулювань, вжитих у нормативно-правових актах, мають велике значення, адже від цього залежить конкретний зміст, що у них вкладається. Особливо важливим зазначене є стосовно нормативного закріплення прав та свобод, оскільки від якості їх регламентації залежить те, які саме правові можливості набуває із цим правом особа, як вона може їх реалізувати та за допомогою яких засобів вони забезпечуватимуться з боку держави. Відповідно, вважаємо необхідним і доцільним удосконалити

нормативно-правову регламентацію права на свободу та особисту недоторканність шляхом внесення таких змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів: 1) об'єднати ст. ст. 288–289 ЦК України, оскільки окрема регламентація права на свободу та на особисту недоторканність суперечить Конституції України, міжнародно-правовим актам, а також рішенням ЄСПЛ; 2) навести в межах зазначених статей ЦК України конкретний перелік правових можливостей насамперед на вчинення власних позитивних дій, яких набуває особа разом із цим правом; 3) внести зміни до КПК України, відмежувавши в окремі статті обов'язки із забезпечення самостійних конституційних прав громадян: права на свободу та особисту недоторканність і права на свободу пересування.

1.3. Нормативно-правові засади реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність

У попередніх підрозділах роботи ми з'ясували поняття, зміст та історичні особливості становлення права на свободу та особисту недоторканність і розвитку його нормативно-правової регламентації. Отримані результати формують уявлення про сутність і напрями реалізації такого права, специфіку нормативно-правового регулювання у відповідній сфері, а також сприяють визначенню низки нормативно-правових актів, якими необхідно керуватися під час реалізації зазначеного права та його забезпечення. Водночас зауважимо, що у науковій літературі останнє наведене питання розкривається або поверхнево (особливо коли реалізація та/або забезпечення цього права вивчається побічно, тобто у сукупності з іншими немайновими правами людини, зокрема коли цьому праву приділяється лише одна структурна частина наукової праці – підрозділ дисертації, параграф або глава у підручнику, навчальному посібнику тощо. Наприклад, такими є праці В. В. Кожана [67, с. 162–180], О. О. Пунди [200, с. 185–216] та ін.), або ж у розрізі кримінального процесу (наприклад,

у дисертації А. О. Побережник [130], у колективній праці В. О. Боняк, В. А. Завгороднього, Ю. Г. Мороз, О. О. Орлової, Л. М. Сердюк та М. А. Самбора [49, с. 75–87] тощо). Це залишає поза увагою дослідників, з одного боку, правові засади реалізації правових можливостей, зумовлених правом на свободу та особисту недоторканність поза кримінальним процесом, та, з іншого, адміністративно-правові відносини, які виникають у зв'язку із реалізацією зазначеного права та її забезпечення, і джерела їх правового регулювання. Тому вважаємо за доцільне в межах цього підрозділу зосередитися на визначенні нормативно-правового підґрунтя реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність поза межами сфери правового впливу кримінально-процесуального права, акцентуючи на адміністративно-правових засадах.

Розпочинаючи виклад основного матеріалу, зауважимо, що розкриття винесеного на розгляд питання залежить насамперед від того, що саме розуміти під правом на свободу та особисту недоторканність. Зокрема, наведені у попередніх підрозділах дисертації наукові підходи до визначення цього права покладені в основу відповідних їм підходів до характеристики його нормативно-правового забезпечення. Наприклад, у фаховій літературі висвітлено точки зору, відповідно до яких вчені, перераховуючи нормативно-правові акти, якими встановлено засади реалізації/забезпечення цього права, називають, у тому числі, Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [67, с. 162–180; 196]. Так само трапляються випадки, коли науковці розмежовують нормативно-правові засади реалізації/забезпечення права на свободу та права на особисту недоторканність [200, с. 185–216]. Викладене свідчить, що стан наукових розробок із цього питання є неоднозначним і фактично сьогодні немає єдиної практики визначення нормативно-правового підґрунтя реалізації права на свободу та особисту недоторканність, що створює значні перепони у реалізації та захисті такого права людини. Саме тому так важливо закріпити на нормативному рівні чіткий механізм із реалізації та забезпечення

реалізації цього права (власне, кожного основного права людини) і почати його (ще раз наголосимо на цьому) із визначення поняття і змісту цього права [127].

Допоки, з метою вирішення сформульованого на початку підрозділу завдання, пропонуємо, зважаючи на отримані у попередніх підрозділах роботи результати дослідження, виходити, по-перше, із того, що право на свободу та особисту недоторканність є цілісним правом, а отже і нормативно-правові засади для нього та кожної його складової, які не повинні розглядатись окремо одна від одної, єдині. По-друге, з того, що право на свободу та особисту недоторканність є самостійним конституційним правом людини, а отже відмежованим від решти самостійних прав і свобод, встановлених в окремих статтях Конституції України. Відповідно, і нормативно-правові засади кожне із цих прав має власні. Так, засади реалізації/забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність охоплюють засади реалізації свобод пересування, вільного вибору місця проживання тощо [127].

Ураховуючи викладене, пропонуємо розібратись, які ж саме джерела права становлять правовий фундамент реалізації досліджуваного нами права. Для цього звернімося спочатку до національних джерел права, до яких у науковій літературі відносять: Конституцію, закони та підзаконні нормативно-правові акти України [3, с. 51]. Зазначені джерела є основними, на які під час реалізації, забезпечення реалізації і захисту прав людини традиційно спираються у нашій державі (зокрема формулюючи підстави і предмет позову, обґрунтовуючи правову позицію, вимагаючи від третіх осіб дотримання права, під час звернення до суб'єктів публічної адміністрації тощо). Більше того, коли йдеться про діяльність суб'єктів публічної адміністрації, наприклад, пов'язану із забезпеченням реалізації права, то передусім вони мають дотримуватися саме названих джерел права, про що прямо наголошено у ст. ст. 6, 19 Конституції України. Тому для вирішення поставленого у цьому підрозділі завдання насамперед доцільно визначити

низку національних нормативно-правових актів, положення яких формують нормативно-правовий базис реалізації права на свободу та особисту недоторканність [127].

З окремими із таких нормативно-правових актів ми ознайомились у попередніх підрозділах роботи, висвітлюючи питання сучасного періоду становлення й розвитку цього права та розкриваючи його поняття і зміст. Мається на увазі Конституція України та ЦК України. Ними закладено правові підвалини у регулюванні відносин із реалізації зазначеного права, оскільки у Конституції воно гарантовано кожній людині, а у ЦК України закріплено засади визначення змісту такого права (хоча й у недовершеному вигляді). Детальніше ми вже розглядали особливості нормативно-правової регламентації за допомогою зазначених нормативно-правових актів у попередньому підрозділі, тому в межах цього ми лише нагадаємо про них з метою відображення повноцінної картини нормативно-правового забезпечення реалізації досліджуваного права.

Зазвичай до таких нормативних документів додають також КПК України з огляду на те, що в його межах (у ст. 12) визначено особливості реалізації і дотримання права на свободу та особисту недоторканність під час кримінального провадження. Однак якщо норми ЦК України мають більш універсальний характер, то положення КПК України стосуються суто кримінального процесу і не можуть бути реалізовані поза ним. Водночас зауважимо, що положення КПК України мають враховуватися при здійсненні контролю за дотриманням суб'єктами публічної адміністрації прав і свобод людини та законодавства (іншими словами, вони не регулюють цю діяльність, але їх дотримання обов'язково мають перевіряти уповноважені на те суб'єкти публічної адміністрації, а також інститути громадянського суспільства під час здійснення громадського контролю). І в цій частині вони становитимуть засади реалізації та забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність з точки зору адміністративного права [127].

У ракурсі викладеного варто згадати також СК України [223], в межах якого визначено право на свободу та особисту недоторканність і розкрито окремі аспекти його реалізації у шлюбних відносинах. Віднесення СК України до правових засад реалізації цього права, у тому числі крізь призму адміністративно-правового регулювання, зумовлено тим, що: по-перше, питання реєстрації шлюбу та його розірвання, під час яких мають бути дотримані положення СК України, належать до сфери правового регулювання адміністративним правом (у частині, яка стосується дій суб'єкта публічної адміністрації з приводу дотримання вимог законодавства, прав і свобод людини. Необхідність їх дотримання органами державної реєстрації актів цивільного стану впливає (окрім норм Конституції України) зі змісту ч. 1 ст. 8 Закону України «Про ДРАЦС» [144]); по-друге, дотримання положень СК України про право на свободу та особисту недоторканність безпосередньо пов'язано із діяльністю суб'єктів публічної адміністрації із запобігання та протидії домашньому насильству [147], яка також регулюється нормами адміністративного права [127].

До того ж положення СК України сприяють розширенню визначеного у ЦК України змісту права на свободу та особисту недоторканність. Зокрема, згідно з ч. ч. 1–3 ст. 56 СК України чоловік і дружина у контексті права на свободу та особисту недоторканність мають такі правові можливості: вільного вибору місця свого проживання; вжиття заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин; припинення шлюбних відносин [223]. Окрім того, у ч. 4 ст. 56 СК України передбачено випадки, які вважаються порушенням такого права, а саме: примушування до припинення шлюбних відносин; примушування до їх збереження; примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства [223]. Частини 2–3 і ч. 4 кореспондують одна одній, тобто: примушування до збереження і припинення шлюбних відносин є порушенням і свободи підтримання, і свободи припинення таких стосунків однаковою мірою. Відповідно, ч. 4

ст. 56 фактично дублює зміст ч. ч. 2–3 ст. 56 СК України. У такому разі, на нашу думку, доречніше застосувати одне із двох: або позитивне закріплення правових можливостей, або ж негативне у вигляді заборон порушення. У протилежному випадку маємо ситуацію, за якої у різних частинах однієї статті йдеться про одне й те саме, що, безсумнівно, має розглядатись як порушення нормотворчої техніки. На наш погляд, доречніше скористатися останнім із названих варіантів, оскільки він чіткіше розкриває зв'язок зазначених правових можливостей із правом на свободу та особисту недоторканність та прямо означає, що кожна людина вільна у рішенні як щодо припинення, так і щодо збереження шлюбних стосунків [127].

Разом із цим відрізняється від розглянутих положень норма про те, що примушування до статевих стосунків є порушенням права на свободу та особисту недоторканність. У цьому разі конкретизовано положення ст. ст. 288–289 ЦК України, що є корисним з огляду на негативну звичку звинувачувати жертв статевого насильства та ігнорувати при цьому щонайменше їх право на свободу та особисту недоторканність. Зважаючи на викладене, вважаємо за необхідне доповнити ст. ст. 288–289 ЦК України відповідним положенням, щоб було однозначно зрозуміло, що примушування до статевих контактів є прямим порушенням права на свободу та особисту недоторканність загалом, не лише у шлюбних стосунках (при цьому збереження зазначеного положення у ч. 4 ст. 56 СК України також залишається важливим, оскільки не усі люди усвідомлюють, що наявність шлюбу не означає відсутності усіляких перепон, зокрема у вигляді необхідності дотримання прав і свобод кожного із подружжя). Такий крок пояснюється розмитістю формулювання змісту цього права у положеннях ЦК України, внаслідок чого не всі особи зможуть однаково оцінити причетність статевих стосунків до свободи та недоторканності особи в силу сформованого світогляду, звичок, виховання (його нестачі) тощо. Відповідно, чим конкретніше буде виписаний зміст права на свободу та особисту недоторканність, тим вищим буде рівень його дотримання [127].

Вважаємо за необхідне окремо висловитися і з приводу ч. 1 ст. 56 СК України, згідно з якою до змісту права на свободу та особисту недоторканність цим нормативним актом включено право на вільний вибір місця свого проживання. Як ми вже доводили у попередньому підрозділі, свобода вибору місця проживання перебуває поза межами змісту права на свободу та особисту недоторканність, оскільки, по-перше, вона визначена в окремій статті Конституції України (ст. 33) і, по-друге, пов'язана із правом на свободу пересування. Тому, на нашу думку, цю правову можливість варто винести за межі ст. 56 СК України [127; 223] і закріпити в окремій статті.

Щоб з'ясувати, які нормативно-правові акти поза переліченими становлять нормативно-правові засади реалізації права на свободу та особисту недоторканність, пропонуємо спочатку встановити, які закони та підзаконні акти пов'язані із зазначеними загальними нормативно-правовими актами та розвивають їх положення у контексті реалізації та адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність [127].

Так, із положеннями ст. 56 СК України пов'язані, про що ми вже коротко зазначили раніше, нормативно-правові акти, які стосуються, зокрема:

– реєстрації актів цивільного стану: Закон України «Про ДРАЦС», наказ МЮУ «Про затвердження Правил ДРАЦС» від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 [173] та ін.;

– питань запобігання і протидії домашньому насильству: закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [147], «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [146], «Про охорону дитинства» [189], постанови КМУ «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» від 20 березня 2019 р. № 234 [172], «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що

здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 658 [166] тощо.

Своєю чергою, з положеннями КПК України з точки зору адміністративно-правового регулювання реалізації права на свободу та особисту недоторканність пов'язані такі нормативно-правові акти: Закон України «Про попереднє ув'язнення» [192], наказ Міністерства внутрішніх справ України та МЮУ «Про затвердження Інструкції про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування» від 1 жовтня 2018 р. № 806/3105/5 [153].

Найбільш широкими за змістом є положення ст. ст. 288–289 ЦК України. Завдяки їх аналізу можна сформулювати кілька напрямів реалізації права на свободу та особисту недоторканність, яким, ймовірно, відповідатиме власне нормативно-правове підґрунтя, наприклад:

1) напрям, пов'язаний із запобіганням і протидією насильству над особою, у тому числі:

– запобігання і протидія фізичному чи психічному тиску на фізичну особу, втягуванню її до вживання спиртних напоїв, наркотичних і психотропних засобів, вчиненню інших дій, що порушують право на свободу;

– запобігання і протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню;

– запобігання і протидія фізичному покаранню дітей та підопічних, жорстокій та аморальній поведінці фізичних осіб щодо інших осіб, які перебувають у безпорадному стані [127].

Якщо вдатися до аналізу змістовного наповнення сформульованих напрямів, можна побачити, що вони усі пов'язані із вчиненням фізичного та/або психічного насильства над людиною. У зв'язку із цим можна дійти логічного висновку, що реалізація досліджуваного нами права за цими

напрямами регулюватиметься переважно одними й тими самими нормативними актами [127]. Нормативно-правове підґрунтя за визначеними напрямами становитимуть ті самі акти, які ми називали раніше у контексті розвитку положень ст. 56 СК України, а також окремі нормативні документи, що стосуються протидії жорсткому поводженню з дітьми, наприклад, наказ Міністерства освіти і науки України «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поводженню з дітьми» від 25 грудня 2006 р. № 844 [141]; торгівлі людьми, наприклад, закони України «Про протидію торгівлі людьми» [195], «Про прикордонний контроль» [194];

2) напрям, пов'язаний із розпорядженням людиною щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам. На нашу думку, це положення варто розглядати ширше та не обмежувати лише випадками смерті особи, адже донорство за життя особи також можливе лише за її згоди та волевиявлення, що, на наш погляд, також може розглядатись як прояв права на свободу та особисту недоторканність. У такому разі зміст права на свободу та особисту недоторканність, на нашу думку, незаслужено звужено ст. ст. 288–289 ЦК України, за межі яких винесено право на донорство (ст. 290 ЦК України), що, відповідно, необхідно виправити шляхом об'єднання ст. ст. 288–290 ЦК України в одну статтю [127]. Нормативно-правовим підґрунтям реалізації права на свободу та особисту недоторканність за цим напрямом є такі нормативно-правові акти: Закон України «Про трансплантацію» [148], постанова КМУ «Деякі питання реалізації Закону України "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині"» від 27 грудня 2018 р. № 1211 (далі – постанова КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1211) [40], наказ МОЗУ від 10 квітня 2012 р. № 250 [183] та ін.

Поза цими напрямами та зазначеними кодексами доцільно також виокремити категорію нормативно-правових актів, спрямованих на визначення шляхів оптимізації публічного управління у державі, підвищення

рівня дотримання прав і свобод тощо, в яких проте розкривається питання реалізації та забезпечення реалізації прав людини, у тому числі права на свободу та особисту недоторканність. Маємо на увазі стратегії, плани, концепції розвитку, які затверджуються правовими актами [127]. Серед них можна назвати Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 р. № 119/2021 [185], розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року» від 10 жовтня 2018 р. № 728-р [197] та ін.

Окрім того, до наведеного варто додати, що на зазначені відносини поширює свій вплив також група нормативно-правових актів, які опосередковано регулюють питання реалізації та забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність, регламентуючи загальні засади діяльності суб'єктів публічної адміністрації, у тому числі їх повноваження, засади здійснення контролю і нагляду, засади громадського контролю тощо. Наприклад, до них належать такі: закони України «Про Кабінет Міністрів України» (далі – Закон України «Про КМУ») [178], «Про Державну прикордонну службу України» [143], «Про Національну поліцію» [184], «Про місцеві державні адміністрації» [182], «Про місцеве самоврядування в Україні» [181], «Про засади нагляду ...» [188], постанови КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України» від 25 березня 2015 р. № 267 [162], «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 р. № 877 [164] та ін.

Таким чином, як проміжний підсумок до викладеного зазначимо, що порівняно з іншими сферами публічного управління, пов'язаними із забезпеченням реалізації конституційних прав громадян, реалізація права на свободу та особисту недоторканність недостатньо урегульована на нормативному рівні, що передусім пов'язано із відсутністю чітко визначеного змісту цього права та зосередження уваги на площині кримінального провадження. Хоча у цій сфері нормативно-правових актів,

які б регламентували здійснення контролю та інших форм публічного адміністрування, громадського контролю, механізму реалізації права на свободу та особисту недоторканність, теж не вистачає. Це свідчить про нагальну необхідність прийняття нормативно-правового акта, який регламентуватиме механізм реалізації та забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність і міститиме положення про поняття і зміст цього права, напрями його реалізації, суб'єктів забезпечення, інструменти і процедури забезпечення, контроль за дотриманням цього права та законодавства у зазначеній сфері, відповідальність за порушення та ін. [127]. Сформульовані пропозиції ще уточнюватимуться та обґрунтовуватимуться у подальшому під час детального дослідження механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації відповідного права у другому розділі дисертації.

Повертаючись до викладу основного питання, зауважимо, що, окрім згаданих вище нормативно-правових актів національного рівня, відносини, пов'язані із реалізацією права на свободу та особисту недоторканність, регулюються низкою міжнародних нормативно-правових актів, у числі яких, зокрема, можна назвати: Міжнародний пакт від 1966 р. [110] (ст. 9), Конвенція від 1950 р. [74] (ст. 5), Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» від 17 грудня 1979 р. [204], Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р. «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення» [205], Міжнародна конвенція ООН про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. [109], Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. [75], Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. [72], Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 18 грудня 2002 р. [251], Європейська конвенція

про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р. [46] та ін. Міжнародних документів із цих питань дуже багато, що свідчить про значну вагу питання нормативно-правового забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність, визнану на міжнародному рівні. Але тоді не зовсім зрозуміло, чому ж на національному рівні йому приділено недостатньо уваги [127].

З огляду на викладене зауважимо, що зазначені міжнародні документи є необхідним базисом для удосконалення нормативно-правового регулювання реалізації права на свободу та особисту недоторканність згідно з нашими пропозиціями. Зокрема, положення міжнародних нормативно-правових актів мають бути покладені в основу для розширення нормативно закріпленого змісту, а також для формування механізму забезпечення реалізації такого права, наприклад, шляхом закріплення: неприпустимості насильницьких зникнень, повноважень органів публічної влади з приводу протидії і запобігання насильницьким зникненням, переліку правових можливостей громадян, якими вони наділені у зв'язку із неприпустимістю насильницьких зникнень; інструментів і процедур протидії та запобігання торгівлі людьми; визначення основних понять і категорій, у тому числі терміна «катування»; неприпустимості катування за жодних обставин і відповідних гарантій з боку держави тощо [127].

Поряд із наведеним маємо дещо уточнити з приводу того, що між національним і міжнародним законодавством є певні розбіжності у нормативній регламентації права на свободу та особисту недоторканність та його змісту. Зокрема, у ст. ст. 3 і 5 Конвенції від 1950 р. розмежовано заборону катування і право на свободу та особисту недоторканність, яке, своєю чергою, зв'язано виключно межами кримінального провадження. Натомість, як ми акцентували раніше, відповідно до ст. 289 ЦК України право на особисту недоторканність охоплює неприпустимість піддання особи катуванню, жорстокому, нелюдському поводженню та ін. На нашу думку, у

такому разі підхід, застосований у ЦК України, є більш вдалим, оскільки катування, жорстоке поводження тощо є нічим іншим як порушенням особистої недоторканності людини. Варто звернути увагу, що зазначене порушення може мати місце як під час кримінального провадження, так і поза ним. Однак при цьому Україна ратифікувала Конвенцію, а згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [180] міжнародні договори мають пріоритетний характер у випадках колізій. З огляду на викладене важливо встановити, чи дійсно положення ЦК України суперечать Конвенції від 1950 р. [127].

На нашу думку, у такій ситуації перш за все варто виходити з того, що ЦК України містить положення і ст. 3, і ст. 5 Конвенції від 1950 р. Більше того, положення Кодексу певним чином розширюють зміст права на свободу та особисту недоторканність, чим зміцнюють рівень дотримання прав і свобод людини. З огляду на це вважаємо, що колізії у наведеному випадку немає. До того ж об'єднання положень двох статей Конвенції від 1950 р. в одну в межах національного закону не створює перепони у їх суворому дотриманні. Тобто ЦК України не містить положень, які б суперечили, заперечували або перешкоджали би дотриманню положень Конвенції від 1950 р. Водночас у ст. 3 Конвенції від 1950 р. визначено лише заборону катування та ін., але аж ніяк не окреме право людини на свободу від катування [74]. Тобто фактично у Конвенції немає застережень про те, що право на свободу та особисту недоторканність не охоплює свободу від катування та ін. Окреме ж нормативне закріплення може бути пов'язано, з одного боку, із високим ступенем жорстокості катування, що зумовлює необхідність відведення відповідній забороні особливого місця серед положень Конвенції від 1950 р., з іншого – під час регламентації права на свободу та особисту недоторканність її автори зосередили увагу на одному із напрямів реалізації цього права, ймовірно через часті випадки порушень саме у сфері кримінального провадження. Таким чином, вбачаємо на підставі

викладеного відсутність колізій між положеннями ЦК України та Конвенції від 1950 р. [127].

Розглянувши національні та коротко ознайомившись із міжнародними нормативними документами з питань, які виникають із приводу реалізації, дотримання і забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, пропонуємо приділити окрему увагу такій категорії джерел права як судові рішення, оскільки вони вносять чималий вклад у розуміння і тлумачення правових норм. До них насамперед належать рішення:

1) КСУ. Наприклад, у каталозі юридичних позицій КСУ [59] на його офіційному сайті названо такі рішення:

– від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003 у справі щодо недоторканності та імпичменту Президента України [213], в якому КСУ розмежував інститути недоторканності людини та недоторканності Президента України [213];

– від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 у справі про строки адміністративного затримання [210], в якому КСУ характеризує право на свободу та особисту недоторканність як одне із визначальних і фундаментальних прав людини, яке не є абсолютним і може бути обмеженим на підставах і в порядку, чітко визначених законом [210];

– від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу [211], в якому КСУ розкриває зміст права на свободу та особисту недоторканність [211];

– від 23 листопада 2017 року № 1-рп/2017 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 КПК (*скорочено автором*) України [212], в якому КСУ наголошує на необхідності та періодичності судового контролю за обмеженням чи позбавленням свободи та особистої недоторканності [212];

– від 13 червня 2019 року № 4-рп/2019 у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 КПК

(скорочено автором) України [216], в якому КСУ наголошує на обов'язковості запровадження юридичного регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам та необхідне для забезпечення реалізації прав і свобод кожної особи та їх ефективного поновлення, на посиленні гарантій захисту свободи і недоторканності людини, а також уточнює умови правомірності обмежень права на свободу та особисту недоторканність [216] тощо.

Як бачимо, рішення КСУ здійснюють вагомий внесок у розвиток праворозуміння та формування належного нормативно-правового забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Разом із тим більшість питань, порушених у цих рішеннях, мають переважно загальнотеоретичний характер. Стосовно змісту зазначеного права, відповідно до поширеного підходу, КСУ поєднує в межах цього права низку самостійних конституційних прав, що ми вважаємо неприйнятним, однак цілком зрозумілим з огляду на недостатнє наукове обґрунтування сутності й змісту цього права, про що ми зауважували раніше. Іншими словами, з оптимізацією наукових досліджень зміниться і підхід КСУ до характеристики цього права.

2) ЄСПЛ, яким прийнято безліч рішень із питань дотримання ст. ст. 3 і 5 Конвенції від 1950 р. [14; 137]. Тому ми наведемо лише окремі висновки ЄСПЛ, щоб акцентувати значення його рішень у формуванні правових засад реалізації права на свободу та особисту недоторканність. Наприклад, в узагальненнях судової практики висвітлено такі висновки, до яких дійшов ЄСПЛ у своїх рішеннях: щодо заборони будь-якого катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження незалежно від обставин справи чи поведінки потерпілого [35]; щодо розрізнення понять «катування» та «нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження» та причин його запровадження [34]; щодо випадків визнання поводження нелюдським та відносності оцінки мінімального рівня заподіяної жорстокості [208]; щодо ознак нелюдського поводження та поводження, яке принижує

гідність [209]; про випадки несумісності практики тримання обвинувачених під вартою із принципами юридичної визначеності та захисту від свавілля, які червоною ниткою проходять через Конвенцію від 1950 р., і принципом верховенства права [231; 249] тощо.

Із викладеного бачимо, що рішення ЄСПЛ містять роз'яснення, які сприяють формуванню коректного уявлення про сутність правових понять і категорій, правильне тлумачення правових положень, особливості реалізації положень Конвенції від 1950 р. на практиці тощо. Якщо узагальнити розмаїття питань, які вирішуються у рішеннях ЄСПЛ, то можна значно розширити зміст права на свободу та особисту недоторканність, визначеного у національних нормативних актах, і розробити детальний механізм реалізації цього права за напрямками, які випливають з аналізу ст. ст. 3 і 5 Конвенції від 1950 р. Разом із тим варто пам'ятати, що реалізація права на свободу та особисту недоторканність не обмежується сферою кримінального провадження та катування і жорстокого поводження, а тому під час розробки дієвого механізму її адміністративно-правового забезпечення варто мислити ширше та не звужувати дослідницький інструментарій виключно названими джерелами.

Таким чином, підсумовуючи викладене у підрозділі, наголосимо, що правове підґрунтя реалізації права на свободу та особисту недоторканність передусім становлять нормативно-правові акти національного і міжнародного рівня та судові рішення (насамперед КСУ, ЄСПЛ). Однак незважаючи на цінність і фундаментальний характер цього права, рівень його нормативно-правового забезпечення є занижким, що має прояв в усіченій нормативно-правовій регламентації його змісту, напрямів реалізації, механізму забезпечення тощо. У зв'язку із цим видається необхідним проведення комплексних наукових розробок із питань реалізації цього права за усіма напрямками, які не обмежуються кримінальним провадженням, та розробки нормативно-правового акта, присвяченого механізму адміністративно-правового забезпечення його реалізації.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження теоретично-правових засад забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність, здійсненого у першому розділі дисертації, було сформульовано такі висновки, пропозиції та рекомендації:

1. Сучасні наукові погляди вітчизняних і зарубіжних вчених узагальнено у три основні наукові підходи стосовно визначення моменту, з якого почалося становлення права на свободу та особисту недоторканність: 1) згідно з першим це право історично бере свій початок в античні часи (представники: Д. М. Личковський, О. М. Пожар); 2) відповідно до другого підходу це право з'явилося у Середньовіччі (представники: В. Л. Бучківська, В. П. Грובה, Т. М. Слінько, О. В. Швидкова); 3) згідно з третім підходом, менш поширеним, але таким, що також заслуговує на увагу, відлік історії цього права починається у Нові часи (представником є, наприклад, П. Шаде).

2. Обґрунтовано недоцільність урахування періодів існування рабовласницького ладу, кріпацтва, класового розшарування, коли належність прав, захист і повага до свободи й особистої недоторканності залежали від майнового та соціального стану тощо, серед етапів розвитку основоположного права, яке суперечить цим явищам за своєю сутністю.

3. Установлено, що право на свободу та особисту недоторканність є результатом трансформації вольностей, наданих окремим суб'єктам, видозміни підходу науковців, мислителів, законодавця до витоків прав і свобод, сутності людини, способів набуття прав і свобод тощо. Тобто під впливом історичних змін у мисленні людини і суспільства, у науці, у тому числі у філософії, політичній і правовій думці, у праві та законодавстві, у державі, у світі змінився підхід загалом до правового ладу, змінилося ставлення до людини та її сприйняття. Тому практика вольностей і привілеїв згодом зникла, поступившись верховенству права.

4. Запропоновано визначити виникнення правової практики привілеїв та вольностей як передумову виникнення основоположних прав, оскільки визнання свободи і недоторканності окремих осіб у привілеях заклало певні підвалини для можливості визнання у подальшому свободи і недоторканності за усіма. Її варто розглядати у сукупності з історичними подіями, які призвели до визнання і закріплення основоположних прав (наприклад, революції, тривале та сильне пригнічення окремих верств населення, прагнення набути свободу слова, думки, звільнитися від утисків тощо), та змінами у політичній і правовій думці стосовно прав і свобод людини (поширення просвітницьких ідей, які були впроваджені згодом в основні нормативні акти, що гарантували громадянам низку прав і свобод, як то Декларація від 1789 р.).

5. З'ясовано, що у період із 1917 р. до набуття Україною незалежності право на особисту недоторканність забезпечувалося головним чином засобами кримінально-процесуального законодавства, тобто фактично воно стало об'єктом правового регулювання у сфері кримінально-процесуального права, що успадкувала більшою мірою і незалежна Україна (адже поза сферою арештів і затримань зазначене право здебільшого не регламентується вітчизняним законодавством, за винятком деяких норм, і переважно не досліджується вітчизняними науковцями). Наведене позначилося і на стані наукових розробок із питань права на особисту недоторканність – дослідження проводилися за спеціальністю «кримінальне право і кримінальний процес», а основні питання розкривались у підручниках з кримінального процесу.

6. До особливостей становлення права на свободу та особисту недоторканність після набуття Україною незалежності віднесено те, що, на відміну від попереднього періоду, у ці часи було: гарантовано на нормативному рівні не тільки право на особисту недоторканність, але й право на свободу (ст. 29 Конституції України); розширено зміст цього права, який дає підстави стверджувати, що право на свободу та особисту

недоторканність не обмежується відносинами арешту і затримання; закріплено це право у ЦК України (ст. ст. 270, 288–289).

7. Із метою удосконалення розуміння сутності права на свободу та права на особисту недоторканність запропоновано відмежовувати філософську категорію свободи, яка становить об'єкт для роздумів, дискусій, полеміки, диспутів, джерело натхнення та наріжний камінь, від: 1) правової категорії «свобода», сутність якої є більш конкретною і полягає у позначенні певної можливості, належної громадянину (свобода пересування, свобода світогляду та ін.); 2) права на свободу та особисту недоторканність, яке є юридично визначеною (хоча й недостатньо чітко та однозначно) і нормативно закріпленою мірою можливої та дозволеної поведінки, за якої людина наділена низкою правових можливостей, сукупність яких формує зміст цього права, самостійний та відокремлений від змісту інших прав громадян.

8. Запропоновано у цілях удосконалення нормативно-правової регламентації права на свободу та особисту недоторканність низку змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, а саме:

1) об'єднати ст. ст. 288–289 ЦК України, оскільки окрема регламентація права на свободу та на особисту недоторканність суперечить Конституції України, міжнародно-правовим актам, а також рішенням ЄСПЛ;

2) об'єднати ст. ст. 288–290 ЦК України в одну статтю, оскільки донорство за життя особи також можливе лише за її згоди та волевиявлення, що також може розглядатись як прояв права на свободу та особисту недоторканність;

3) закріпити в межах зазначених статей ЦК України конкретний перелік правових можливостей насамперед на власні позитивні дії, яких набуває особа разом із цим правом;

4) внести зміни до КПК України, відмежувавши в окремі статті обов'язки із забезпечення самостійних конституційних прав громадян: права на свободу та особисту недоторканність і права на свободу пересування;

5) доповнити ст. ст. 288–289 ЦК України положенням про неприпустимість примушування до статевих контактів;

б) усунути дублювання ч. 4 змісту ч. ч. 2–3 ст. 56 СК України шляхом обрання одного із двох варіантів нормативно-правової регламентації: позитивного закріплення правових можливостей або негативного у вигляді заборон порушення, та подальшого виключення зайвих положень;

7) винести за межі ст. 56 СК України право на вільний вибір місця свого проживання і викласти в окремій статті;

8) розширити положення ч. 1 ст. 24 СК України за рахунок уточнення, що примушування укладати шлюб є порушенням права людини на свободу та особисту недоторканність;

9) акцентувати у ст. 56 СК України, що наведені у ній заборони стосуються також цивільного шлюбу (адже норми повинні відповідати сучасним реаліям суспільних відносин).

9. Установлено, що порівняно з іншими сферами публічного управління, пов'язаними із забезпеченням реалізації конституційних прав громадян, реалізація права на свободу та особисту недоторканність недостатньо урегульована на нормативному рівні, що передусім пов'язано із відсутністю чітко визначеного змісту цього права та зосередження уваги на площині кримінального провадження. Наголошено також на нестачі у цій сфері нормативно-правових актів, які б регламентували здійснення контролю та інших форм публічного адміністрування, громадського контролю, механізму реалізації права на свободу та особисту недоторканність. У зв'язку з наведеним акцентовано необхідність проведення комплексних наукових розробок із питань реалізації цього права за усіма напрямками, які не обмежуються кримінальним провадженням, і розробки нормативно-правового акта, присвяченого механізму адміністративно-правового забезпечення його реалізації.

10. Наголошено, що положення міжнародних нормативно-правових актів мають бути покладені в основу для розширення нормативно

закріпленого змісту, а також для формування механізму забезпечення реалізації цього права, наприклад, шляхом закріплення: неприпустимості насильницьких зникнень, повноважень органів публічної влади з приводу протидії і запобігання насильницьким зникненням, переліку правових можливостей громадян, якими вони наділені у зв'язку з неприпустимістю насильницьких зникнень; інструментів і процедур протидії та запобігання торгівлі людьми; визначення основних понять і категорій, у тому числі терміна «катування»; неприпустимості катування за жодних обставин і відповідних гарантій з боку держави тощо.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ І ШЛЯХИ ЙОГО ОПТИМІЗАЦІЇ

2.1. Поняття адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність

Дослідження адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність ми розпочали із визначення теоретично-правових передумов його формування у першому розділі роботи, що наблизило нас до розуміння об'єкта, напрямів і нормативно-правових засад здійснення цього права. Отримані результати дають нам змогу перейти до вивчення його сучасного механізму, у тому числі системи уповноважених суб'єктів, процедур та інструментів, які застосовуються у зазначених цілях, тощо. У зв'язку із цим пропонуємо розпочати другий розділ дисертації з наукового пізнання поняття адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. Такий крок уможливить з'ясування основних аспектів адміністративно-правового забезпечення, які формують його сутність, та оптимізацію дослідження його механізму, визначення основних напрямів, за якими воно має відбуватися, та елементів, які необхідно при цьому враховувати.

У ракурсі викладеного зазначимо, що термін «забезпечення» визначено у тлумачному словнику української мови як дію за значенням «забезпечити» і, відповідно, «забезпечувати», що своєю чергою тлумачиться таким чином: створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось [16, с. 375]. Термін «гарантувати» означає за цим же словником «давати гарантію у чому-небудь», а під «гарантією» розуміються умови, що забезпечують успіх чого-небудь [16, с. 222]. Звідси можемо підсумувати, що забезпечення –

це діяльність та/або процес, спрямовані на створення надійних умов для успішного здійснення чого-небудь. Отже, під *забезпеченням реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність* можемо розуміти діяльність (та – залежно від контексту застосування терміна – процес), спрямовану на створення необхідних (ефективних, надійних) умов для успішної реалізації цього права.

У такому разі для формулювання дефініції адміністративно-правового забезпечення реалізації зазначеного права необхідно врахувати ознаки адміністративно-правового забезпечення, до яких, на нашу думку, доцільно віднести передусім такі: здійснюється уповноваженими на це суб'єктами; за допомогою спеціальних адміністративно-правових інструментів; регулюється нормами адміністративного права. Для підтвердження та розширення наведеної думки звернімося до наукової літератури з цього приводу. Однак одразу зауважимо, що наукових підходів до визначення понять «правове забезпечення» і «адміністративно-правове забезпечення» є безліч. Зокрема, обґрунтуванню їх сутності приділено увагу у працях В. П. Бойка [10], О. М. Гуміна у співавторстві з Є. В. Пряхіним [30], О. М. Дручек [45], Р. В. Ігоніна [55], Є. Є. Колесникова [69], О. Є. Костюченко [85], К. О. Крахмальової [87, с. 4, 13], А. В. Кудіна [92], І. О. Личенко [99], А. В. Матвійчука [106], В. Й. Пашинського [123], Г. С. Римарчук [207], В. С. Сірко [224, с. 95–106; 225; 227, с. 69–80], О. Ю. Тиліпської [244], Л. Г. Чистоклетова у співавторстві з О. Л. Хитрою [258], А. М. Чорної [259], І. М. Шопіної [263] та ін. Тому з метою оптимізації процесу наукового дослідження (щоб не перераховувати увесь загальний пропозиційний матеріал у літературі дефініцій, не повторюватися через наявні у них спільні риси та не дублювати інформацію, викладену в інших джерелах) пропонуємо узагальнити наявні підходи та вирізнити основні риси, якими автори наділяють зазначені правові категорії. Отже, до них, зокрема, належать такі:

– регулюється нормами адміністративного права [55; 87, с. 13; 106; 123];

– становить діяльність, спрямовану на створення певних умов для функціонування держави, реалізації прав, свобод та інтересів, їх охорони, захисту, відновлення тощо [10; 55; 85; 123; 263];

– передбачає використання спеціальних процедур та інструментів [85; 123; 207, с. 10; 224, с. 100, 105; 225; 227, с. 74, 79; 259; 263];

– здійснюється уповноваженими суб'єктами [10; 30; 45; 55; 85; 87, с. 4, 13; 92; 106; 123; 224, с. 105; 225; 227, с. 79–80];

– здійснюється через спеціальний механізм впливу на суспільні відносини [45; 69; 224, с. 105; 225; 227, с. 79];

– здійснюється, зокрема, за такими напрямками: державна реєстрація, контроль та нагляд, застосування заходів державного примусу та відповідальності, координація між уповноваженими суб'єктами та ін. [10; 224, с. 105–106; 225; 227, с. 80].

Деякі вчені характеризують також адміністративно-правове забезпечення як діяльність, метою якої є упорядкування та/або урегулювання, захист та охорона суспільних відносин [69; 92] (Є. Є. Колесников, А. В. Кудін); що полягає в упорядкуванні суспільних відносин, їх юридичному закріпленні, охороні, реалізації і розвитку [30; 207, с. 10; 224, с. 105; 225; 227, с. 79] (О. М. Гумін, Є. В. Пряхін, Г. С. Римарчук, В. С. Сірко). З такими підходами ми не можемо погодитись, оскільки із першого наведеного прикладу випливає, що регулювання є самоціллю діяльності суб'єктів публічної адміністрації: регулювати, щоб регулювати. Однак це, на нашу думку, неправильно, адже регулювання є лише способом досягнення мети, якою може бути реалізація прав і свобод, зміцнення правопорядку у державі тощо. Крім того, регулювання є діяльністю, яка відповідає регулятивній функції суб'єктів публічної адміністрації, поряд із якою вони виконують також контрольну й наглядову, інформаційну, публічно-сервісну та інші функції [12; 93; 115; 120, с. 15]. Також не зовсім зрозумілою видається теза про захист та охорону відносин, адже зазвичай ця діяльність здійснюється щодо прав, свобод та інтересів, а не відносин, в яких

вони виникають та/або реалізуються. Наприклад, якщо звернути увагу на положення процесуального законодавства, можна побачити, що захист спрямований на права, свободи та інтереси від порушень (ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України [65]). Або ж поглянемо на повноваження суб'єктів публічної адміністрації, наприклад, КМУ, який «у сферах ... забезпечення прав і свобод людини та громадянина ... вживає заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань ...» [178] (п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про КМУ»). Викладене підтверджує, що забезпечення може здійснюватися з метою захисту прав, свобод та інтересів, але аж ніяк не відносин. Тому, на нашу думку, некоректно визначати регулювання й упорядкування, охорону і захист суспільних відносин як мету адміністративно-правового забезпечення [125].

Стосовно другого прикладу зазначимо, що, на наше переконання, у цьому випадку немає розмежування між способами адміністративно-правового забезпечення та метою їх застосування, адже забезпечення не може полягати у реалізації та розвитку суспільних відносин, але може бути на них спрямовано. До того ж варто звернути увагу, що «реалізація відносин» є не дуже вдалим формулюванням, оскільки реалізуються права, свободи та інтереси, і з цього приводу можуть виникати відносини. Так само «юридичне закріплення відносин» доцільно замінити на «правове регулювання відносин» або ж на «закріплення прав і свобод». Відповідно, логіка дефініції, на наш погляд, має бути такою: реалізації й розвитку прав та інтересів сприяють їх охорона, юридичне закріплення, упорядкування відносин, що виникають із цього приводу, за допомогою відповідних інструментів, які використовуються у визначених цілях суб'єктами публічної адміністрації [125].

Також не можемо погодитись із підходом, за якого вчені зазначають, що адміністративно-правове забезпечення здійснюється за допомогою норм права, приписів, заборон, засобів [207, с. 10; 224, с. 100, 105; 225; 227, с. 74,

79] (Г. С. Римарчук, В. С. Сірко). *По-перше*, на наше переконання, виокремлення «засобів» свідчить про те, що норми права, приписи і заборони такими не є. У цьому разі виникає питання, що саме тоді розуміти як засоби. Згідно з тлумачним словником української мови «засіб» – це якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [16, с. 420]. З огляду на ці дефініції можна підсумувати, що засобами є усе перелічене вище [125].

Рухаючись далі, зазначимо, що у наукових джерелах немає однозначної відповіді із цього приводу, однак найчастіше адміністративно-правовими засобами називають: сукупність адміністративно-правових норм [114]; сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини [71, с. 8]; інструменти, прийоми [57; 94; 107, с. 39, 187], до яких належать нормативно-правові акти, адміністративні акти, адміністративні договори, плани, фактичні дії [107, с. 39, 187–188]; інструменти і діяння [104; 257]; правові засоби нормотворчого, виконавчого (розпорядчого) та юрисдикційного (правоохоронного) характеру [3, с. 92]; засоби-інструменти, у числі яких зобов'язання, дозволи, заборони, правові стимули (заохочення, пільги), та засоби-технології, до яких належать акти реалізації права, правовідносин, регулятивні та охоронні акти застосування права, акти тлумачення права, інші процеси адміністративної діяльності [246] тощо.

Як бачимо, поглядів на сутність та різновиди адміністративно-правових засобів багато, і вони мають як спільні, так і відмінні риси. Проте викладене дає змогу зробити кілька важливих висновків: 1) адміністративно-правові засоби охоплюють, зокрема, приписи та заборони, а отже недоцільно говорити окремо про засоби, окремо про решту названих інструментів; 2) у переважній більшості вчені застосовують поняття «прийоми», «засоби», «інструменти» як синонімічні, визначаючи одне через інше, у зв'язку з чим вважаємо за доречне застосовувати поняття «інструменти» щодо

адміністративно-правових засобів. До того ж концепція інструментів діяльності публічної адміністрації вже є достатньо розробленою і дає можливість належним чином дослідити ті адміністративно-правові засоби, що використовуються з метою забезпечення реалізації основних прав і свобод людини та громадянина [125].

По-друге, приписи і заборони є нічим іншим як адміністративними актами [23; 105, с. 65, 141; 108, с. 266], розмаїття яких зазначеними різновидами не обмежується. Зокрема, за змістовним наповненням адміністративні акти можуть бути наказовими, правостановлюючими, підтверджуючими, обтяжуючими, сприяючими, вони можуть полягати у встановленні заборон, наданні дозволів, видачі або відмові у видачі певних документів, наданні чи відмові у наданні певних прав, застосуванні обмежень, підтвердженні певних фактів тощо [96, с. 19; 105, с. 52, 61–65; 107, с. 224–227; 108, с. 266–268]. Отже, вважаємо недоцільним відносити до адміністративно-правових засобів лише окремі різновиди адміністративних актів, що значно звужує можливості суб'єктів публічної адміністрації з приводу адміністративно-правового забезпечення реалізації прав. Тому, на нашу думку, у переліку інструментів адміністративно-правового забезпечення доцільно називати й загалом адміністративні акти, що більшою мірою відповідатиме правовим реаліям публічного адміністрування [125].

По-третє, норми права, на нашу думку, самі по собі не є інструментами адміністративно-правового забезпечення, оскільки для їх дотримання і виконання необхідно, щоб вони були закріплені у нормативно-правових актах. І саме за допомогою прийняття нормативно-правових актів суб'єкти публічної адміністрації здійснюють регулювання й упорядкування суспільних відносин [107, с. 188–190]. Крім того, нормативно-правові акти є визнаними доктриною адміністративного права інструментами діяльності публічної адміністрації [3, с. 144; 52, с. 379; 58; 107, с. 188; 122; 219]. Тому, на наше переконання, у переліку засобів адміністративно-правового

забезпечення доречно виокремлювати нормативно-правові акти, а не норми права [125].

По-четверте, адміністративно-правове забезпечення здійснюється уповноваженими на це суб'єктами. Оскільки мова про урегульовану нормами адміністративного права діяльність із приводу створення умов для реалізації прав і свобод, то вочевидь йдеться про уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, оскільки: 1) відносини, які регулюються нормами адміністративного права, виникають насамперед або між суб'єктами публічної адміністрації, або між ними та приватними особами. З огляду на це урегульована нормами адміністративного права діяльність здійснюється саме зазначеними суб'єктами; 2) на нормативному рівні визначено повноваження із забезпечення реалізації прав і свобод за суб'єктами публічної адміністрації (раніше ми наводили приклад повноважень КМУ). Приватні особи, за винятком випадків делегування повноважень, не уповноважені на застосування адміністративно-правових засобів. У такому разі, якщо говорити саме про діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, то, відповідно, адміністративно-правовими засобами є інструменти діяльності публічної адміністрації. Зі свого боку зауважимо, що сукупність цих інструментів не обмежується нормативно-правовими та адміністративними актами, а охоплює також адміністративні договори, акти-дії та акти-плани [3, с. 144; 107, с. 188; 122]. Ураховуючи це, вважаємо, що характеризуючи загальну сутність адміністративно-правового забезпечення, замість «здійснення за допомогою норм права, приписів, заборон, засобів» [207, с. 10; 224, с. 100, 105; 225; 227, с. 74, 79] необхідно акцентувати, що воно здійснюється за допомогою інструментів діяльності публічної адміністрації. А під час конкретизованого дослідження цієї діяльності за певними напрямками або сферами, наприклад, щодо забезпечення реалізації чітко визначених прав та свобод, варто перераховувати, які саме із цих інструментів застосовуються відповідно до чинного законодавства [125].

Окремо вважаємо за доцільне з'ясувати питання напрямів адміністративно-правового забезпечення, які вчені визначають як одну із ознак наведеного поняття і до яких відносять державну реєстрацію, контроль та ін. [10; 224, с. 105–106; 225; 227, с. 80]. Із цього приводу зауважимо, що вчені не мають єдиного погляду на їх характеристику. Більше того, науковці позначають їх за допомогою різних понять і категорій, що не сприяє ані формуванню однозначного розуміння сутності зазначених напрямів (тобто чим вони є стосовно адміністративно-правового забезпечення), ані впровадженню однакової практики тлумачення і застосування правової термінології [125].

Наприклад, Р. Л. Сопільник, С. С. Єсімов і М. В. Ковалів називають контроль, нагляд і моніторинг способами і методами забезпечення, формами діяльності та функціями публічного адміністрування [230]. Ю. С. Бахтіна частково поділяє наведену позицію, надаючи їм значення функцій, які розуміє як діяльність, за допомогою якої органи публічної влади виконують свої повноваження [4] (зазначені вчені надають таку характеристику на прикладі державного управління та органів державної влади). Аналогічної думки дотримується І. Л. Бородін, який відносить контроль, прогнозування, координацію, облік, планування, надання адміністративних послуг до функцій публічного адміністрування, які зі свого боку вже реалізуються через форми (зовнішнє вираження, шляхи процесу адміністрування) і методи (способи впливу, засоби) [11]. С. А. Гальонкін, навпаки, розмежовує наведені поняття та акцентує, що: видами адміністративно-правового забезпечення є адміністративно-правові координація, управління, охорона і захист; його напрямками є удосконалення нормативно-правової бази, інформаційно-технічне забезпечення, запобігання правопорушенням і притягнення до відповідальності тощо; формами є правоустановча, контрольна-наглядова, вчинення інших адміністративно-правових дій; методами – координація, субординація, реординація, переконання і примус [22, с. 10–12]. Іншими словами, в останньому наведеному прикладі правознавець прямо

не виокремлює серед названих форм, методів, видів і напрямів адміністративно-правового забезпечення зазначені раніше контроль, нагляд, моніторинг та ін. З іншого боку, відповідно до його позиції контроль і нагляд можна віднести до форм забезпечення, а саме до контрольньо-наглядової, а координацію – до видів і методів. Припускаємо, що моніторинг, експертизу, сертифікацію та інше вчений вважає формами адміністративно-правового забезпечення, які називає «іншими адміністративно-правовими діями» [22, с. 12]. Із викладеного бачимо, що один і той самий категоріальний апарат вчені використовують із різним змістовним наповненням, суперечачи один одному [125].

Поза наведеним зауважимо, що у наукових працях висвітлено й інші підходи. Зокрема, І. Я. Хитра застосовує дещо іншу термінологію, характеризуючи контроль і нагляд одночасно як функції, адміністративно-правові засоби та складові управління, а під формами адміністративно-правового забезпечення розуміє видання нормативно-правових актів, правозастосовну діяльність, укладання договорів, організаційні дії та матеріально-технічне забезпечення [253, с. 8–9, 12]. Із таким підходом ми категорично не можемо погодитись, адже ототожнення функцій та інструментів є, на нашу думку, дещо некоректним, оскільки це категорії зовсім різного змістовного наповнення та призначення. До того ж адміністративно-правовими засобами, під якими, про що уже було зазначено у підрозділі, розуміються інструменти діяльності публічної адміністрації, є нормативно-правові акти підзаконного рівня, адміністративні акти, адміністративні договори, плани та дії, які застосовуються, зокрема, під час контролю і нагляду або, інакше кажучи, під час контрольньо-наглядової діяльності, здійснюваної уповноваженими суб'єктами. Відповідно, контроль і нагляд не можуть бути одночасно інструментами та діяльністю, в якій вони використовуються. Та й перелік інструментів, як бачимо, у теорії адміністративного права визнано інший, аніж пропонує вчений. Доцільність віднесення матеріально-технічного забезпечення до форм адміністративно-

правового забезпечення також викликає у нас сумніви, оскільки воно має наслідки іншої правової природи та характеру, здійснюється за іншими процедурами і не завжди потребує наявності публічно-владних повноважень тощо. Додатково до викладеного зазначимо, що у наукових працях матеріально-технічне забезпечення розглядається як допоміжна, забезпечувальна функція публічного адміністрування, яку називають поряд із кадровою, документальною та іншими, що призначені для якісної реалізації основних функцій та створення необхідних умов для нормальної діяльності суб'єктів публічної адміністрації [12]. Вважаємо, що наведене підтверджує сформульовану нами позицію, оскільки свідчить про відмінне від адміністративно-правового забезпечення, наприклад, реалізації прав і свобод громадян, призначення – створити необхідні умови для нормальної діяльності та виконання повноважень суб'єктами публічної адміністрації шляхом забезпечення їх матеріально-технічними засобами. На нашу думку, недоцільно таку діяльність ставити в один ряд із правотворчою та правозастосовною, які мають зовнішнє вираження та спрямовані на виникнення правових наслідків. Тому варто розмежовувати внутрішню і зовнішню діяльність публічної адміністрації та враховувати це, характеризуючи здійснюване нею адміністративно-правове забезпечення. Проте ми припускаємо ймовірність здійснення адміністративно-правового забезпечення, у тому числі з метою матеріально-технічного забезпечення, шляхом, наприклад, публічних закупівель, проведення тендерів та аукціонів тощо. Іншими словами, за допомогою зовнішніх адміністративно-правових дій та процедур може здійснюватися внутрішнє матеріально-технічне забезпечення, однак воно у такому разі є цілком відповідної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, однак не її формою чи засобом [125].

Також не можемо погодитись із поглядами, які обґрунтовує В. С. Шестак – ототожнюючи поняття напрямів і функцій адміністративно-правового забезпечення, вчений обмежує їх нормативно-правовим регулюванням, зокрема визначенням на нормативному рівні правового

статусу, запровадженням процедур і юридичної відповідальності [262]. Це, на наше переконання, суперечить сутності і правовим реаліям діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які окрім нормативно-правового регулювання на підзаконному рівні, здійснюють й інші різновиди діяльності, у тому числі контроль-наглядову, реєстраційну, ліцензійну, дозвільну, інформування тощо [125].

Такий стан наукових розробок зумовлений, на нашу думку, відсутністю на нормативно-правовому рівні чітко закріплених напрямів, форм, способів, методів тощо адміністративно-правового забезпечення, їх дефініцій та розмежування, через що залежно від точки зору вчені застосовують одні й ті самі терміни різним чином. Не сприяє їх розумінню і те, що у нормативно-правових актах також застосовуються неоднакові підходи до використання термінологічно-категоріального апарату. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 12 Господарського кодексу України [26] державне замовлення, ліцензування, патентування, квотування тощо є *засобами* регулюючого впливу держави. Стосовно прогнозування, планування, контролю, нагляду і державної реєстрації у цьому Кодексі не встановлено, до чого конкретно вони належать: їх перелік наведено у гл. 2 під назвою «основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання», однак у формах (ст. 9) і напрямках (ст. 10) реалізації політики вони не згадуються, а інших переліків форм і напрямів у цій главі немає; у засобах регулювання (ст. 12) вони також не зазначені; та й у ст. ст. 11, 19, які їм присвячені, не застережено про їх належність до засобів, напрямів чи форм [26]. У ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [190] прогнозування, контроль, інформування та інша виконавчо-розпорядча діяльність визначені як *функції*, у здійсненні яких полягає публічне управління [190]. У законах України «Про захист прав споживачів» [176] (ч. 1 ст. 26), «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [191] (ч. 1 ст. 3, ч. 2 ст. 3¹), «Про КМУ» (п. 3 ч. 1 ст. 20) та інших нормативно-правових

актах здійснення контролю, моніторингу, державної реєстрації, експертизи тощо віднесено до *повноважень* суб'єктів публічної адміністрації.

З огляду на викладене пропонуємо звернутися до теорії держави і права, щоб сформулювати власну позицію та з'ясувати, чим є контроль, моніторинг, прогнозування, державна реєстрація, ліцензування тощо стосовно адміністративно-правового забезпечення. Так, у підручниках у цій галузі як функції (на прикладі функцій держави) розуміються основні напрями діяльності, серед яких, зокрема: функція забезпечення реалізації і захисту прав та свобод людини і громадянина, яка передбачає створення найсприятливіших умов для реалізації суб'єктивних прав і свобод, а також ефективних засобів їх охорони, захисту та поновлення; правоохоронна, яка передбачає контроль за неухильним дотриманням конституції та законів, встановлення і притягнення до юридичної відповідальності винних у їх порушеннях, та інші [237, с. 63–66] (до речі, функції права також визначаються у науковій літературі як основні напрями [228, с. 235]). Ці функції реалізуються у певних формах, під якими розуміється їх зовнішній прояв і які полягають у здійсненні управлінської чи регулятивної діяльності органів публічної влади шляхом вчинення юридично значимих дій. Такими формами є насамперед правотворча, правозастосовна і правоохоронна [237, с. 67–68], однак у літературі виокремлюють й інші їх різновиди, як то контрольна-наглядова, реалізаційна, установча, інтерпретаційна та ін. [228, с. 133–138; 236, с. 63–64].

Ураховуючи це, можемо коротко підсумувати, що функції – це завжди певні напрями діяльності, впливу тощо. Самі по собі функції як категорія мають абстрактний характер, оскільки це лише напрями, в яких має діяти уповноважений суб'єкт. Під час їх реалізації вони набувають конкретного характеру та відповідного зовнішнього виразу, яким зазвичай є певна діяльність уповноважених суб'єктів. Цей зовнішній вираз має назву форми. Отже, функції реалізуються у формі діяльності уповноважених суб'єктів, яка своєю чергою має власні різновиди. Під час зазначеної діяльності ці суб'єкти

використовують інструменти (засоби), завдяки яким досягають мети і цілей, виконують покладені на них завдання, реалізують власні та делеговані їм повноваження [125].

Так, пристосовуючи отримані результати до адміністративно-правового забезпечення та з огляду на доктрину теорії держави і права ми схильні підтримати підхід, застосований у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якого контроль, моніторинг, державна реєстрація та інше є функціями. Звідси вимальовується така схема: адміністративно-правове забезпечення здійснюється за напрямками контролю і нагляду, державної реєстрації, ліцензування, дозвільної діяльності, моніторингу, прогнозування, інформування тощо; таке забезпечення реалізується за цими напрямками через конкретну діяльність, яка набуває передбачених законом форм. Наприклад, контроль здійснюється у формі планових і позапланових заходів (ст. ст. 5–6 Закону України «Про засади нагляду ...» [188]), під час організації, виконання та за результатами яких застосовуються відповідні інструменти: акти-дії, акти-плани, адміністративні акти. Що стосується способів адміністративно-правового забезпечення, то згідно із цим же Законом спосіб здійснення державного нагляду (контролю) – це процедура його здійснення [188] (ст. 1 Закону України «Про засади нагляду ...»). Відповідно, способи адміністративно-правового забезпечення варто визначати за кожним конкретним його напрямком і розуміти як передбачені законодавством процедури діяльності суб'єктів публічної адміністрації, переважно запроваджені окремо для кожної форми, в якій вона здійснюється [125].

Таким чином, ми ознайомилися з основними рисами адміністративно-правового забезпечення, які мають загальний характер і властиві йому у будь-яких сферах здійснення, у тому числі у забезпеченні реалізації основних прав і свобод. Водночас адміністративно-правове забезпечення має також спеціальні ознаки, зумовлені специфікою змісту, особливостями реалізації та іншими властивостями, притаманними кожному із прав і свобод.

Зокрема, до спеціальних рис адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність можна віднести, на нашу думку, те, що воно здійснюється у різних сферах реалізації права на свободу та особисту недоторканність, кожній з яких притаманний власний суб'єктний склад, процедури, нормативно-правове підґрунтя, і в межах кожної з яких воно реалізується за раніше зазначеними напрямками реалізації функцій публічного адміністрування. Іншими словами, з одного боку, у будь-якому випадку здійснюватиметься адміністративно-правове забезпечення права на свободу та особисту недоторканність загалом, незалежно від того, які правові можливості громадян братимуться до уваги чи у яких ситуаціях виникне необхідність виконання владних повноважень із метою створення необхідних умов для дотримання та реалізації зазначеного права. З іншого – воно матиме відмінності та свій власний механізм здійснення у кожній зі сфер реалізації цього права [125].

У зв'язку з наведеним вважаємо за доцільне встановити ці сфери, щоб у подальшому більш детально дослідити механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність. У таких цілях корисним стане застосований у попередньому розділі підхід до вивчення нормативно-правових засад реалізації зазначеного права, а саме до виокремлення сфер та/або питань, з яких прийнято відповідні нормативно-правові акти. Нагадаємо, що такими є наступні: 1) реєстрації актів цивільного стану; 2) запобігання і протидії насильству над особою; 3) розпорядження людиною щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам і донорства; 4) затримання, тримання під вартою і попереднього ув'язнення.

Першою із названих є сфера реєстрації актів цивільного стану, але, на нашу думку, вона потребує уточнення з точки зору можливості її визначення як сфери реалізації цього права. Так, можливість реалізації права на свободу та особисту недоторканність за цим напрямом пов'язана (про що ми коротко зазначили у п. 1.3 роботи), на наше переконання, з ч. ч. 3 і 4 ст. 56 СК

України, які стосуються правової можливості припинити шлюбні відносини та заборони примушування до їх припинення або збереження. Окремо зауважимо, що, на наш погляд, ці норми розвивають також положення ч. 1 ст. 50 Конституції України, згідно з якими шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Укладення шлюбу або його припинення відповідно до цієї норми мають бути засновані на вільній згоді. З одного боку, зазначене є також проявом права на свободу та особисту недоторканність, однак з іншого, оскільки відповідні норми відмежовані одна від одної та викладені у різних статтях Конституції України, то й питання надання або ненадання вільної згоди, ймовірно, не мають розглядатись у межах характеристики права на свободу та особисту недоторканність [125].

Проте, на нашу думку, таке розмежування має доволі умовний характер. Припускаємо, що їх окреме нормативне закріплення зумовлено необхідністю акцентувати особливий характер шлюбних відносин та визначити їх основні засади. До того ж у ч. 1 ст. 50 Конституції України прямо основне право людини не сформульовано, натомість там викладено один із головних принципів шлюбу. Тобто відокремлення принципу вільної згоди від права на свободу та особисту недоторканність зумовлено, на наше переконання, лише сферою застосування. Але з огляду на те, що примушування до припинення чи збереження шлюбу (а також до статевих зв'язків) є одночасно порушенням зазначеного принципу і згідно зі ст. 56 СК України безпосередньо права на свободу та особисту недоторканність, вважаємо, що вільна згода є проявом права, гарантованого ст. 29 Конституції України [77; 125].

Водночас, оскільки ст. 56 СК України стосується відносин дружини і чоловіка, то, відповідно, заборона примушування до укладення шлюбу не встановлена у межах цієї статті. На нашу думку, у такому разі доцільно розширити зміст ч. 1 ст. 24 СК України за рахунок уточнення, що примушування укладати шлюб є порушенням права людини на свободу та особисту недоторканність. Також доцільно акцентувати у ст. 56 СК України,

що ці заборони стосуються також цивільного шлюбу (адже норми повинні відповідати сучасним реаліям суспільних відносин) [125].

Отже, враховуючи викладене, відносини реєстрації актів цивільного стану та реалізації права на свободу та особисту недоторканність пов'язані у тій частині, де суб'єкти публічної адміністрації мають забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність (а саме дотримання принципу вільної згоди, права на вільне припинення шлюбу, права на вільне укладення шлюбу) під час державної реєстрації укладення та розірвання шлюбу відповідно до принципів додержання законності і захисту прав та законних інтересів громадян, викладених у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про ДРАЦС» [144].

З іншого боку, звернімо увагу на те, що державну реєстрацію актів цивільного стану в цілому також можна визначити як напрям адміністративно-правового забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Наша позиція зумовлена тим, що, на нашу думку, за допомогою державної реєстрації держава сприяє реалізації правових можливостей громадян укласти або припинити шлюб, створюючи необхідні умови для офіційного заснування сім'ї або припинення шлюбних стосунків за бажанням подружжя. І якщо примушування до припинення шлюбних стосунків є порушенням зазначеного права, то, відповідно, сприяння їх припиненню за волевиявленням і вільною згодою подружжя можна розглядати як дотримання цього права і створення необхідних умов, а отже забезпечення його реалізації [125].

Ураховуючи викладене, коротко підсумуємо, що, по-перше, визначену сферу реалізації права на свободу та особисту недоторканність, з огляду на розглянуте, доцільніше перейменувати на сферу шлюбних відносин, не обмежуючи потенціал адміністративно-правового забезпечення виключно напрямом державної реєстрації. Іменувати її сферою сімейних відносин вважаємо зайвим, оскільки вона охоплюватиме ширший спектр діяльності та стосуватиметься, зокрема, і питань протидії домашньому насильству, яке, на

нашу думку, доцільно вивчати в межах діяльності, спрямованої на запобігання і протидію насильству над особою. Зазначене зумовлено тим, що, наш погляд, домашнє насильство відрізняється від більш загального поняття насильства над особою лише конкретизованим суб'єктивним складом і вужчим різновидом відносин, в яких воно може мати місце. Те саме стосується реалізації права на свободу та особисту недоторканність у частині дотримання заборони примушування до статевих зв'язків, оскільки вона має загальний характер і її необхідно дотримуватися незалежно від того, в яких стосунках перебувають суб'єкти права. Також до сфери запобігання і протидії насильству над особою варто включити питання дотримання заборони жорстокого поводження з дітьми [125].

Щодо правомочностей вживати не заборонених законом заходів для збереження шлюбу та заборони примушувати до збереження шлюбних відносин, то залежно від ракурсу їх розгляду вони можуть сприйматись як: 1) один із проявів права на вільне укладення та вільне припинення шлюбу, наприклад: перебуваючи у цивільному шлюбі, громадяни можуть зберегти і зміцнити свої стосунки шляхом реалізації можливості укладення шлюбу за допомогою його державної реєстрації; якщо людина має бажання припинити подружні стосунки з будь-яких причин, ніхто не вправі примушувати її залишатись у них, а отже й створювати перепони для розірвання шлюбу, що забезпечується, зокрема, за допомогою державної реєстрації розірвання шлюбу; 2) правомочності, пов'язані із фізичною та психологічною цілісністю особи, вимогами до інших осіб не вчиняти насильницьких дій та до уповноважених суб'єктів публічної адміністрації захищати від них тощо, у випадках, коли до збереження шлюбних стосунків примушують, застосовуючи психологічне чи фізичне насильство. У такому разі адміністративно-правове забезпечення реалізації відповідних правомочностей здійснюється у сфері запобігання і протидії насильству над особою [125].

По-друге, адміністративно-правове забезпечення у цій сфері здійснюється, як було з'ясовано, насамперед шляхом державної реєстрації актів цивільного стану та за допомогою окремих дій і процедур, спрямованих на дотримання цього права під час діяльності суб'єктів публічної адміністрації за відповідним напрямом. Водночас публічне адміністрування, як ми вже зазначили, не обмежується наведеним, а тому більш точний перелік усіх шляхів його здійснення ми розглянемо у наступному підрозділі, присвяченому безпосередньо особливостям адміністративно-правового забезпечення у сформульованій сфері реалізації права на свободу та особисту недоторканність [125].

Своєю чергою, назву сфери реалізації права на свободу та особисту недоторканність – розпорядження людиною щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам і донорства – можна скоротити з точки зору зручності і лаконічності, перейменувавши її на сферу розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами. Варто також мати на увазі, що вона поширюється на визначення суб'єктом права долі цих об'єктів під час його життя та після його смерті [125].

Що стосується інших сфер реалізації права на свободу та особисту недоторканність, в яких здійснюється відповідне адміністративно-правове забезпечення, на нашу думку, можна залишити раніше сформульовані назви: запобігання і протидії насильству над особою; затримання, тримання під вартою і попереднього ув'язнення [125].

Отже, розглянувши, на наше переконання, становить основну спеціальну ознаку адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність. Звичайно, до них можна було би віднести уточнені процедури, форми та інструменти діяльності суб'єктів публічної адміністрації, суб'єктний склад і нормативно-правові акти, однак це, на наш погляд, є лише конкретизацією та застосуванням загальних ознак адміністративно-правового забезпечення щодо обраних правовідносин, тому

вважаємо недоцільним розглядати їх як спеціальні риси зазначеної категорії [125].

Додатково до викладеного зауважимо, що перелічені риси адміністративно-правового забезпечення є одночасно, якщо проаналізувати теорію адміністративного права, елементами його механізму, до яких зазвичай відносять правові норми, нормативно-правові акти, систему суб'єктів та їх повноваження, об'єкти впливу, процедури, інструменти та ін. [5; 17; 42; 44; 48; 50; 53; 63; 82; 121; 129; 226; 232, с. 10, 16; 264, с. 60]. Сам же механізм визначається у наукових джерелах за допомогою різних дефініцій, але їх сутність зводиться переважно до того, що він становить сукупність (або систему) наведених елементів [42; 48; 53; 82; 232, с. 10; 264, с. 53]. Їх конкретизації і детальному дослідженню буде присвячено увагу в наступних підрозділах дисертації.

Отже, підсумовуючи викладене у підрозділі, пропонуємо сформулювати таке визначення поняття адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність: це урегульована нормами адміністративного права діяльність суб'єктів публічної адміністрації, здійснювана за допомогою передбачених законом інструментів у встановлених законодавством формах, способах і напрямках публічного адміністрування, спрямована на створення ефективних умов реалізації права на свободу та особисту недоторканність у сферах шлюбних відносин, розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами, запобігання і протидії насильству над особою, затримання, тримання під вартою і попереднього ув'язнення. Подану дефініцію можна скоротити за рахунок переліку сфер реалізації такого права, не вирізняючи їх у її межах (саме скорочений варіант буде вжито у висновках до нашого дослідження).

Отримані знання дають змогу дійти висновку, що подальше дослідження адміністративно-правового забезпечення має здійснюватися за сформульованими раніше сферами реалізації права на свободу та особисту

недоторканність, особливостям забезпечення якої має бути присвячено окремі підрозділи роботи. У кожному з них необхідно дослідити основні риси та елементи механізму адміністративно-правового забезпечення, приділяючи особливу увагу стану нормативно-правового регулювання (адже у п. 1.3 ми навели загальні риси нормативно-правового забезпечення у цій сфері), напрямам, формам, способам та інструментам діяльності публічної адміністрації, які при цьому застосовуються. Виконання зазначеного завдання сприятиме формулюванню пропозицій та рекомендацій з приводу удосконалення нормативно-правових актів України та адміністративно-правового забезпечення такого права.

Водночас у межах нашого дослідження ми зосередимо увагу виключно на перших двох сферах реалізації права на свободу та особисту недоторканність, що зумовлено кількома важливими обставинами: 1) сфери шлюбних відносин і розпорядження власними анатомічними матеріалами не вивчаються і не розкриваються вченими як такі, в межах яких може бути реалізовано право на свободу та особисту недоторканність, що як наслідок залишає це питання не розкритим на науковому рівні; 2) викладене впливає на правотворчу та правозастосовну діяльність суб'єктів публічної адміністрації, під час яких вони обмежують питання реалізації такого права сферами запобігання та протидії насильству над особою й затримання, тримання під вартою і попереднього ув'язнення [185], що звужує можливості громадян і знижує рівень дотримання їх прав і свобод. Тому у нашому дослідженні ми продемонструємо, що правомочності громадян значно ширші за ті, які звично сприймаються як право на свободу та особисту недоторканність, і вони потребують належного адміністративно-правового забезпечення.

2.2. Особливості адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин

У попередньому підрозділі дисертації ми розпочали дослідження механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність зі з'ясування правової сутності адміністративно-правового забезпечення, його основних рис та елементів зазначеного механізму, створивши у такий спосіб базис та висвітливши напрями його подальшого дослідження. З огляду на викладене у цьому підрозділі роботи ми детально зупинимося на встановленні особливостей адміністративно-правового забезпечення реалізації зазначеного права у сфері шлюбних відносин, яка є однією з основних.

Розпочинаючи виконання поставленого завдання, нагадаємо, що серед основних напрямів, за якими здійснюється адміністративно-правове забезпечення у цій сфері, є державна реєстрація шлюбу та його припинення. Її нормативно-правове підґрунтя становлять такі нормативно-правові акти:

– закони України: ЦК України (ст. 49), СК України (насамперед ст. ст. 27–37, 104–108, 115–118), закони «Про ДРАЦС», «Про адміністративні послуги» [139];

– декрети і постанови КМУ [142; 150; 165; 168];

– накази центральних органів виконавчої влади: 1) МЮУ [149; 151; 152; 157; 169; 173; 175]; 2) МЮУ спільно з МЗСУ [154] та ін.

Крім того, варто згадати також акти ненормативного характеру, які виконують важливу роль у регулюванні державної реєстрації та застосуванні відповідних норм на практиці, а саме: 1) акти рекомендаційного характеру, серед яких роз'яснення МЮУ [36; 116; 136]; 2) організаційно-розпорядчі акти, зокрема розпорядження КМУ [37]; 3) судова практика, у тому числі постанова Пленуму ВАСУ [199].

Із викладеного бачимо, що здійснення державної реєстрації шлюбу та його припинення має відчутний правовий фундамент, який складається зі значної кількості нормативно-правових актів та актів ненормативного характеру. Однак пропонуємо перевірити, чи дійсно він надійний та ефективний, адже кількість не є тотожною якості. Із цією метою проаналізуємо окремі із перерахованих актів, які ми вважаємо основними, і розпочнемо з тих, які мають ідентичні назви. Йдеться про постанову КМУ «Про затвердження Порядку ведення ДРАЦСГ» від 22 серпня 2007 р. № 1064 [165] і наказ МЮУ «Про затвердження Інструкції з ведення ДРАЦСГ» від 24 липня 2008 р. № 1269/5 [151].

Оскільки останній із цих актів видано майже на рік пізніше, припускаємо, що його прийняття зумовлено необхідністю розвинути окремі положення Порядку ведення ДРАЦСГ, доповнити їх і поліпшити стан нормативно-правового регулювання ведення ДРАЦСГ за рахунок регламентації тих питань, що не були висвітлені у них. Наша позиція побудована на аналогії зі співвідношенням нормативно-правових актів різної юридичної сили на прикладі Конституції України та прийнятих на її виконання решти нормативно-правових актів, які повинні не лише відповідати їй [77] (абз. 3 ст. 8 Конституції України), а й розвивати її норми [214] (абз. 2 п. 2.1 Рішення КСУ від 8 вересня 2016 р. № 1-13/2016 [214]).

З огляду на викладене можна припустити також, що зазначені Порядок та Інструкція регулюють різне коло відносин, тобто Порядок відповідає за вирішення одних питань, а Інструкція – інших. Це зумовлено, зокрема, тим, що обрання конкретного різновиду документа для розробки і подальшого затвердження за допомогою нормативно-правових актів суб'єктів публічної адміністрації має бути зумовленим певними причинами. Іншими словами, ми вважаємо, що такий вибір повинен бути обґрунтованим, має бути зрозуміло, чому документ називається саме «порядок» або «інструкція», а не, наприклад, тільки порядки чи тільки інструкції або взагалі правила. Зазначимо із цього приводу, що у наукових джерелах приділено мало уваги

сутності, призначенню, основним рисам інструкцій і порядків та їх розмежуванню, а наявні у літературі визначення, на нашу думку, занадто заплутані та не сприяють формуванню їх повноцінного розуміння. Наприклад, узагальнюючи схожі дефініції кількох авторів (що відрізняються на одне чи кілька слів, але за змістом та основним текстом є однаковими), до таких можна віднести наступні: інструкція – це нормативний акт, що видається з метою роз'яснення і визначення порядку застосування норм права, законодавчих та інших нормативно-правових актів або з метою встановлення методичних правил і способів виконання певних операцій, дій [2, с. 168; 62; 111]; порядок – це нормативний акт, у якому закріплюється розташування елементів у певній послідовності [2, с. 169; 62].

Перша із наведених дефініцій нібито є зрозумілою, однак, якщо замислитися над її змістовним наповненням, складається враження, ніби інструкція необхідна для того, щоб навчитися користуватися нормами права та їх джерелами, або для визначення випадків, коли певні нормативні положення застосовуються. Але у такому разі йдеться швидше про положення підручника чи методичного посібника, але аж ніяк не документа, призначеного для урегулювання суспільних відносин і розвитку норм Конституції України. Припускаємо, що цей підхід зумовлений бажанням дослідників пов'язати поняття інструкції з регулюванням правозастосовної діяльності, проте поняття «застосування нормативно-правових актів» і «застосування правових норм», на відміну від визнаної теорією права «правозастосовної діяльності», може тлумачитися буквально, внаслідок чого отримаємо зазначений раніше результат розуміння сутності інструкції як методики користування нормативним матеріалом. У такому разі, на нашу думку, більш вдалим формулюванням, порівняно із «порядком застосування норм права», може бути «порядок публічного адміністрування», який за змістом і сутністю є ширшим і безпосередньо пов'язаний з діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, регулюванням суспільних відносин тощо. Друга частина наведеного визначення категорії «інструкція», на нашу думку,

краще визначає сутність цього типу документів, урахувавши їх звичайне змістовне наповнення. Що стосується останньої із розглянутих дефініцій, вона нагадує опис схеми або плану, а не нормативно-правового акта. Для підтвердження зауважимо, що згідно з тлумачним словником української мови «план» – це, зокрема, розташування частин чого-небудь; порядок розміщення частин якого-небудь викладу [16, с. 978]. Як бачимо, запропонована у науковій літературі дефініція категорії «порядок» у значенні нормативно-правового акта майже повністю збігається із дефініцією поняття «план», що, на наш погляд, є дещо некоректним.

Із метою всебічного дослідження розглянутого питання, яке є принциповим для доведення нашої позиції щодо призначення та предмета правового впливу інструкцій і порядків, ознайомимося також з іншими визначеннями цих понять, наведеними у юридичних джерелах. Так, насамперед зауважимо, що раніше проаналізоване визначення терміна «інструкція» збігається із викладеним у п. 1.8 Рекомендацій, затверджених постановою колегії МЮУ від 27 березня 1998 р. № 3 [206], у частині, яка стосується порядку застосування нормативно-правових актів [206]. Але, по-перше, цей документ має рекомендаційний, а не нормативний характер, крім того, друга частина дефініції додатково визначає наведене поняття як нормативно-правовий акт, який встановлює порядок здійснення будь-якої діяльності, що є доречнішим, на нашу думку, та узгоджується із нашою позицією та її обґрунтуванням. Водночас варто наголосити, що досі залишається нез'ясованим, як саме має тлумачитися поняття «порядок», особливо в ракурсі того, що відповідно до розглянутих джерел інструкція визначає, знов-таки, порядок.

Згідно з іншим підходом інструкції визначаються як «акти, предметом регулювання яких є управлінські відносини всередині системи органів влади» [25] (цит. за Є. А. Гетьманом [25]). Але із цього випливає, що інструкції належать до внутрішньої, так би мовити, «закритої» документації, яка стосується виключно внутрішніх відносин, що складаються всередині

апарату суб'єктів публічної адміністрації. Зазначене, на нашу думку, не відповідає дійсності повною мірою, оскільки окрім внутрішніх (наприклад, посадових) інструкцій суб'єкти публічної адміністрації керуються також інструкціями, затвердженими нормативно-правовими актами, які, по-перше, належать до публічної, зовнішньої документації, нормативний вплив і загальнообов'язковий характер якої поширюються на всіх, і, по-друге, регулюють, зокрема, відносини, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами, дії уповноважених суб'єктів, вчинювані стосовно таких осіб із метою виконання публічних завдань і функцій тощо. Тому вважаємо недоцільним обмежувати сутність інструкцій внутрішніми адміністративними відносинами.

Зі свого боку в окремих проєктах Закону України «Про нормативно-правові акти» встановлено, що інструкція детально визначає зміст і методикку правового регулювання у певній сфері суспільних відносин, а порядок встановлює механізм реалізації прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, процедуру застосування нормативно-правового акта та умови провадження певної діяльності [186; 187]. Але, на наше переконання, такі дефініції не сприяють конкретизації сутності та відмінностей між цими типами нормативних актів, оскільки, наприклад, ті самі зміст і методика правового регулювання розкриваються через механізм його здійснення, а механізм реалізації прав та обов'язків передбачає, зокрема, її нормативно-правове регулювання.

Викладене дає підстави для висновку, що межа, яка відокремлює одне від одного різні типи нормативних документів, у тому числі інструкції та порядки, є доволі тонкою та умовною, внаслідок чого сьогодні навряд чи хтось достовірно та однозначно їх ідентифікує, пропонуючи натомість суб'єктивні міркування та подекуди розпливчасті пояснення. Із власного досвіду аналізу нормативно-правових актів зазначимо, що інструкції переважно мають більш конкретизований характер, аніж порядки, у них приділяється увага найдрібнішим деталям, у тому числі технічним,

організаційним, технологічним тощо. Порядки ж найчастіше містять поетапні правила і вимоги до певної діяльності. Наше уявлення про зазначені акти збігається також із даними, наведеними в окремих довідкових джерелах, згідно з якими порядок тлумачиться як документ, що визначає послідовність виконання дій всередині одного процесу, а інструкція є поопераційним керівництвом якими-небудь діями [61]. Але навіть законодавець не може чітко розмежувати ці два типи документів, внаслідок чого вони подекуди використовуються для схожих або аналогічних цілей, регулюють однотипним чином правовідносини, обидва можуть містити як опис етапів здійснення певної діяльності, так і докладні вимоги до кожної дії або об'єкта тощо. На нашу думку, це є не зовсім правильним, адже кожний термін має власний зміст, призначення і позначає відповідне правове явище, тому підміна понять є неприпустимою. Отже, вважаємо важливим все ж розібратися на нормативному рівні, що розуміється під кожним із цих документів, чітко розмежувавши їх, та впровадити належне розуміння у практику нормотворення.

Повертаючись до Порядку та Інструкції з ведення ДРАЦСГ, зазначимо, що перше ознайомлення з ними створює враження, що, як ми вже акцентували, вони регламентують різне коло питань, серед яких етапам і процедурі ведення ДРАЦСГ увагу приділено у Порядку ведення ДРАЦСГ, а конкретні вимоги до окремих операцій і документів викладено в Інструкції з ведення ДРАЦСГ. Проте більш детальне вивчення їх положень дало змогу дійти висновку, що зазначене є істинним лише частково.

Зокрема, у Порядку наведено: низку дефініцій основної термінології (п. 2); загальні вимоги до ведення ДРАЦСГ, серед яких конфіденційність, мова, безоплатність внесення відомостей до нього, відсутність розмежування за територіальною юрисдикцією суб'єктів, до яких можна звернутися за витягом (п. п. 3–5, 8); строки внесення відомостей до ДРАЦСГ (п. 6); *перелік відомостей, які вносяться, за кожним різновидом актів цивільного стану* (п. 7); загальні умови надання відомостей з ДРАЦСГ Державній міграційній

службі України та Національній службі здоров'я України (п. п. 9-1–9-2); випадки та вимоги до внесення змін і доповнень до ДРАЦСГ (п. 11); вимоги до дій у разі виявлення помилок у витязі (п. 12); *перелік осіб, які мають право на отримання витягу з ДРАЦСГ, та вимоги до них*: загальні та щодо окремих різновидів актів цивільного стану (п. п. 13–14-1); *перелік документів, які мають подаватися для отримання витягу, та окремі вимоги до їх змісту* (п. п. 15–16); перелік суб'єктів, які мають право на безоплатне отримання витягу (п. 16); *строки прийняття рішення про видачу або відмову у видачі витягу* (п. 17); підстави для відмови у видачі витягу (п. 18); можливість оскарження рішення про відмову в судовому порядку (п. 19); *умови отримання витягу шляхом безпосереднього доступу до нього* (п. 19-1); *технічні вимоги до форми витягу (розмір, колір паперу, невикористання спеціальних бланків), обов'язкові реквізити (засвідчення підписом посадової особи, скріплення печаткою відділу державної реєстрації) та можливість виключення з правила про обов'язкові реквізити* (п. 20); випадки перевірки державної реєстрації за даними метричних книг в архівах відділу державної реєстрації (п. 20); спрямування коштів, отриманих у якості плати за видачу витягу (п. 21) [165]. Крім того, у тексті постанови КМУ, якою затверджено Порядок ведення ДРАЦСГ, встановлено розмір плати за видачу витягу та форму довідок, які видаються відділами державної реєстрації (п. 2) [165].

Натомість в Інструкції з ведення ДРАЦСГ визначено: форми витягів, які відрізняються за кількістю відомостей певного актового запису цивільного стану (п. 1.3); структуру реєстраційного номера, за яким зареєстровано відомості про акт цивільного стану (п. 1.4); *вимоги щодо мови ведення Реєстру* (п. п. 1.5, 2.1.10); перелік актових записів цивільного стану, відомості яких мають вноситись у Реєстр (абз. 1 п. 2.1.1); перелік суб'єктів, уповноважених на формування та реєстрацію заяв про державну реєстрацію (абз. 2 п. 2.1.1); технічні вимоги до внесення відомостей до ДРАЦСГ, у тому числі необхідність використання програмних засобів, відсилання до затверджених зразків складання актових записів, присутність заявника,

форми носіїв, на яких друкуються актові записи, кількість примірників і їх нумерацію, проставляння підписів і печатки, нумерацію актового запису в Реєстрі, проставляння часу його складання, проставляння відміток на паперових носіях, перелік даних, які мають бути внесені до Реєстру у зв'язку із внесенням змін до нього, його анулюванням та іншими відмітками (п. п. 2.1.2–2.1.6); обов'язковість видачі свідоцтва про державну реєстрацію (абз. 1 п. 2.1.7); перелік дій, які вчиняє реєстратор у випадках повторної видачі свідоцтва та у зв'язку з поновленням актового запису (абз. 2–7 п. 2.1.7); строки внесення відомостей до Реєстру у випадках, коли це неможливо зробити одразу, та проставляння відповідних відміток (п. п. 2.1.8, 2.1.11); *перелік відомостей, які містяться у ДРАЦСГ: загальних, за різновидами актів цивільного стану, у випадку анулювання актового запису* (п. 2.2); *переліки відомостей, облік яких має здійснюватись, що передаються або не передаються до інших суб'єктів публічної адміністрації* (п. 2.2.10); способи отримання витягу (абз. 1 п. 3.1); технічні вимоги до формування витягу, у тому числі необхідність використання програмного забезпечення, *вимоги до форми витягу (розмір, колір паперу, невикористання спеціальних бланків), обов'язкові реквізити (засвідчення підписом посадової особи, скріплення печаткою відділу державної реєстрації) та можливість винятків із правила про обов'язкові реквізити* (абз. 2–3 п. 3.1); *переліки витягів, які можуть бути видані, суб'єктів, які мають право їх отримати, документів, які для цього потрібні, та окремі вимоги до їх змісту* (п. п. 3.2–3.9); особливості подання документів поштою (п. 3.10); *строки прийняття рішення про видачу або відмову у видачі витягу та окремі дії реєстратора, які із цим пов'язані* (абз. 2 п. 3.11); *умови отримання витягу шляхом безпосереднього доступу до нього* (п. 3.15) та ін. [151].

Із наведених даних бачимо, що в одній частині Порядок та Інструкція вирішують різне коло питань, але в іншій, позначеній нами курсивом, – Інструкція повністю або частково повторює положення Порядку, обмежуючись або не обмежуючись ними, що однак не спростовує факту

дублювання. Також вимоги щодо мови ведення Реєстру в Інструкції визначено двічі – у п. 1.5 і п. 2.1.10: у першому випадку встановлено, що Реєстр ведеться українською мовою, чим продубльовано положення Порядку, в останньому – уточнено, що відомості паперових носіїв актових записів, складені недержавною мовою, вносяться до Реєстру українською [151]. Додатково до наведеного зауважимо, що в абз. 7 і 10 пп. «б» п. 2.2.7 Інструкції двічі повторено відомості про найменування органу державної реєстрації актів цивільного стану, що здійснив реєстрацію акту цивільного стану. Зазначене порушує вимоги, які висуваються до нормативно-правових актів, у тому числі вимоги до нормопроектувальної техніки (п. 8 Положення, затвердженого постановою КМУ від 28 грудня 1992 р. № 731 [159]), згідно з якими необхідно уникати невиправданого дублювання нормативних правових приписів і скорочувати до мінімуму кількість нормативно-правових актів з одного і того ж питання [6; 43, с. 119].

Отже, вважаємо, що ця проблема має бути вирішена таким чином. Зокрема, оскільки загальне правило щодо мови ДРАЦСГ викладено у Порядку, то в Інструкції доцільно залишити лише уточнювальні вимоги. Це можна зробити шляхом видалення п. 1.5 з Інструкції і внесення змін до п. 2.1.10, застерігши, що «правила, наведені у п. 3 Порядку, поширюються також на випадки, коли до Реєстру вносяться відомості актових записів цивільного стану, складені на паперових носіях недержавною мовою». Це уможливить вирішення проблеми дублювання в цій частині та одночасно дасть змогу дотриматися призначення Інструкції із встановлення конкретних вимог до окремих операційних дій і документів. Аналогічним чином вважаємо за доцільне виправити недоліки, пов'язані із повторенням решти положень Порядку, а саме: необхідно видалити з Інструкції текст, який дублює інформацію, викладену у Порядку, навівши натомість відсильні норми на нього; залишити в Інструкції лише ті вимоги, які доповнюють і розвивають положення Порядку. Тим більше, що такий підхід уже застосовувався у тексті Інструкції, наприклад, у п. п. 1.2, 3.2, 3.9. Крім того,

необхідно видалити абз. 10 пп. «б» п. 2.2.7 як такий, що повністю дублює одне із попередніх положень Інструкції.

Поза викладеним аналіз тексту наведених актів дав змогу також виявити певні суперечності між ними, а саме щодо відомостей, які вносяться (п. 7 Порядку) і які містяться (п. 2.2 Інструкції) у ДРАЦСГ. Вони, вочевидь, мають збігатися, за винятком даних, які формуються автоматично при внесенні відомостей до Реєстру (як то реєстраційний номер актового запису) або які вносяться після здійснення актового запису (анулювання, поновлення, виправлення помилок тощо), адже якщо інформацію не внести до бази даних, то й міститись вона у ній не зможе. Але у текстах нормативних актів маємо протилежну ситуацію. Зокрема, у пп. пп. «в», «г», «д» п. 2.2.2, пп. пп. «б», «г» п. 2.2.3, пп. пп. «б», «в» п. 2.2.4, пп. «б» п. 2.2.5, пп. «б» п. 2.2.6, пп. пп. «а», «б» п. 2.2.7 Інструкції зазначено відомості, які містяться у Реєстрі, однак Порядком не передбачено їх внесення, а саме: 1) унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; 2) реєстраційний номер облікової картки платника податків; 3) відомості про стосунок до військової служби; 4) національність наречених, усиновителів; 5) відомості про розірвання шлюбу у записі про шлюб; 6) запис усиновителів батьками дитини; 7) місце проживання усиновителів; 8) підстава внесення запису про усиновлення; 9) відомості про батьків усиновленої дитини; 10) адреса особи, яка звернулась за державною реєстрацією смерті; 11) відомості про вилучені документи у зв'язку з державною реєстрацією смерті та ін. [151]. Зі свого боку, у пп. 2 п. 7 Порядку передбачено внесення до Реєстру відомостей про дату і місце народження і громадянство усиновителів, а також повне найменування суду, яким постановлено рішення, його дату і номер [165], що згідно з Інструкцією вносяться до Реєстру тільки при внесенні змін до паперового носія актового запису про народження усиновленої дитини, однак не містяться у Реєстрі за наявності паперового носія актового запису про усиновлення [151]. Іншими словами, згідно з

Порядком ці відомості повинні вноситись загалом, але відповідно до Інструкції – лише в окремих випадках.

Наявність зазначених суперечностей, як і дублювання положень, є порушенням вимог до нормативно-правових актів (п. 8 Положення, затвердженого постановою КМУ від 28 грудня 1992 р. № 731 [159]), у тому числі вимог нормопроектувальної техніки, згідно з якими нормативно-правовий акт повинен узгоджуватися з раніше прийнятими актами, не повинен містити протиріч у змісті правових норм і логічних суперечностей між положеннями всередині нормативного документа та між його нормами і положеннями інших нормативно-правових актів [6; 43, с. 119; 159]. Тому викладені недоліки повинні бути виправлені у запропонований раніше спосіб, як і при дублюванні правових норм, оскільки ці суперечності допущені у положеннях, викладених в обох зазначених нормативно-правових актах: видалити з Інструкції повторювану інформацію, навести замість неї відсылні норми на Порядок і залишити лише ті вимоги, які доповнюють і розвивають його положення, не суперечачи йому.

Наприкінці аналізу зазначених документів зауважимо, що згідно з п. 1.1 Інструкції вона визначає *порядок* внесення до ДРАЦСГ відомостей, встановлює форми витягів з нього та умови їх видачі [151], а відповідно до п. 1 *Порядку* він визначає процедуру створення і ведення ДРАЦСГ [165]. Як бачимо, наявна проблема розмежування сутності й призначення інструкцій і порядків, адже якщо інструкція визначає порядок, то чим відрізняється від неї нормативний акт «Порядок»? Це питання є особливо нагальним з огляду на наявність однакових положень в їх текстах. До того ж, зауважимо, що згідно з ч. 5 ст. 11 Закону України «Про ДРАЦС» порядок ведення ДРАЦСГ установлюється тільки КМУ [144], а отже п. 1.1 Інструкції суперечить Закону в зазначеній частині, оскільки вона затверджена наказом МЮУ і, відповідно, порядок ведення ДРАЦСГ в Інструкції визначений саме цим центральним органом виконавчої влади, а не Урядом. На нашу думку, ситуацію необхідно виправити за допомогою раніше сформульованих нами рекомендацій з

приводу вирішення проблеми дублювання інформації та шляхом корегування п. 1.1 Інструкції та п. 1 Порядку з урахуванням запропонованого нами підходу до розмежування інструкцій і порядків між собою.

Рухаючись далі, зауважимо, що проблеми дублювання властиві не лише зазначеним актам, а й, зокрема, Правилам ДРАЦС, затвердженим наказом МЮУ від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 [173]. Так, у гл. 2 розд. III Правил ДРАЦС, присвяченій державній реєстрації шлюбу, повністю або частково (залежно від конкретної частини статті) продубльовано положення ст. 14 Закону України «Про ДРАЦС», а саме: п. 1 гл. 2 розд. III Правил повторює положення ч. 1 ст. 14 Закону; п. 5 гл. 2 розд. III Правил – ч. 2 ст. 14 Закону; п. 8 гл. 2 розд. III Правил – ч. 3 ст. 14 Закону; п. 9 гл. 2 розд. III Правил – ч. ч. 4–5 ст. 14 Закону; абз. 1 п. 10 гл. 2 розд. III Правил – ч. 6 ст. 14 Закону; п. п. 11–12 гл. 2 розд. III Правил – ч. 7 ст. 14 Закону; п. 13 гл. 2 розд. III Правил – ч. 9 ст. 14 Закону; п. 14 гл. 2 розд. III Правил – ч. 8 ст. 14 Закону; п. 24 гл. 2 розд. III Правил – ч. 11 ст. 14 Закону. Так само, у гл. 3 розд. III Правил ДРАЦС, присвяченій державній реєстрації розірвання шлюбу, наведено норми, які повністю або частково повторюють положення ст. 15 Закону України «Про ДРАЦС», а саме: абз. 1 п. 1 гл. 3 розд. III Правил – ч. 1 ст. 15 Закону; абз. 1 п. 3 гл. 3 розд. III Правил – ч. 7 ст. 15 Закону; абз. 4 п. 14 гл. 3 розд. III Правил – абз. 2 ч. 2 ст. 15 Закону; абз. 1 п. 16 гл. 3 розд. III Правил – абз. 1 ч. 4 ст. 15 Закону; абз. 4 п. 16 гл. 3 розд. III Правил – абз. 2 ч. 4 ст. 15 Закону; п. 18 гл. 3 розд. III Правил – ч. 5 ст. 15 Закону; п. 22 гл. 3 розд. III Правил – ч. 6 ст. 15 Закону [144; 173]. Тобто, як бачимо, ст. ст. 14–15 Закону України «Про ДРАЦС» майже повністю дублюються у положеннях Правил, що, безперечно, є порушенням нормопроектувальної техніки та інших вимог до підготовки нормативно-правових актів.

Крім наведених недоліків, Правилам ДРАЦС притаманна певна неузгодженість із положеннями Закону України «Про ДРАЦС». Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 14 Закону для реєстрації повторного шлюбу вимагається подати документи, які підтверджують припинення попереднього шлюбу

[144], однак у п. 5 гл. 2 розд. III Правил зазначено, що замість цих документів можуть бути надані також ті, що підтверджують визнання шлюбу недійсним [173]. Виходячи з елементарної логіки, у Правилах все визначено як належить, адже якщо попередній шлюб мав місце, але був визнаний недійсним, неможливо надати документи про його припинення для повторного шлюбу. Проте у Законі така ситуація не передбачена і перелік документів вичерпний. Тому, на нашу думку, положення ч. 2 ст. 14 Закону має бути розширено за рахунок застереження про документи, згідно з якими шлюб визнано недійсним. Такий крок зумовлений, по-перше, тим, що законодавство має відповідати правовим реаліям життя, щоб ефективно регулювати суспільні відносини, по-друге, тим, що підзаконні акти мають бути узгоджені з іншими актами законодавства, як впливає із раніше розглянутих вимог до підготовки нормативно-правових актів.

Водночас, оскільки Правила мають розвивати положення Закону, а не дублювати їх, що є порушенням нормопроектувальної техніки, за аналогією із раніше розглянутими актами необхідно видалити усі повторювані норми із Правил, адже вони уже регламентовані Законом, залишивши лише ті, що доповнюють та розвивають їх без протиріч, а також додати відсильні норми на Закон.

Отже, ознайомившись з окремими аспектами сучасного стану нормативно-правового забезпечення державної реєстрації актів цивільного стану, насамперед укладення шлюбу та його розірвання, пропонуємо перейти до визначення основних етапів у загальній процедурі державної реєстрації шлюбу і його припинення та інструментів, які при цьому використовують суб'єкти публічної адміністрації, а також висвітлити окремі дії, спрямовані на адміністративне забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність, вчинювані під час зазначеної процедури.

Із цього приводу зазначимо, що у Законі України «Про ДРАЦС» і Правилах не наведено переліку таких етапів, натомість встановлено окремі вимоги, які стосуються кожного аспекту процедури державної реєстрації

[144; 173]. Однак у публічному доступі можна натрапити на нормативні документи, якими затверджено етапи державної реєстрації шлюбу та його розірвання як адміністративної послуги. Наприклад, у технологічних картках, затверджених суб'єктами публічної адміністрації, визначено різну кількість етапів, переважно від 10 до понад 20, кожен з яких відповідає певній дії, виконуваний під час процедури реєстрації, як то внесення відомостей до алфавітної книги, направлення запиту щодо перевірки наявності відмітки про розірвання шлюбу або ознайомлення заявника з даними, внесеними до актового запису [239; 240; 241; 242; 243]. Але етапи зазвичай становлять певні основні напрями діяльності, які за певними критеріями об'єднують сукупність інших дій, подій тощо. Тому вважаємо недоцільним кожній окремій операції надавати значення етапу у процедурі державної реєстрації.

У зв'язку з викладеним оптимальним серед досліджених, на нашу думку, є підхід, застосований у технологічній картці адміністративної послуги «Державна реєстрація шлюбу» № 10-03, затвердженій сільським головою Зайцівської сільської ради [238], оскільки у ній максимально узагальнено процедуру державної реєстрації шляхом поділу на основні етапи та мінімізовано їх кількість до чотирьох. Хоча зауважимо, що над назвою таких етапів у цьому документі особливо не замислювались, обмежившись лише їх нумерацією та переліками узагальнених дій, які в їх межах вчиняються, тому ми дещо відредагували їх виклад, скоротивши формулювання та зробивши його універсальним (без поділу на реєстрацію шлюбу та реєстрацію його припинення), а саме: 1) прийом і перевірка документів; 2) реєстрація заяви, інформування заявників та призначення дати і часу державної реєстрації; 3) складання актового запису, внесення відомостей у ДРАЦСГ і формування свідоцтва; 4) державна реєстрація і видача свідоцтв [238]. Ураховуючи викладене, у подальшому ми застосовуватимемо саме такий підхід з огляду на його зручність, простоту і стислість. Тим не менше, варто наголосити, що у нас виникли окремі зауваження до нього, які ми наведемо під час висвітлення відповідних етапів.

Установивши основні етапи процедури державної реєстрації шлюбу та його припинення, можемо перейти до з'ясування наступного питання, винесеного на розгляд у межах цього підрозділу, який стосується інструментів діяльності публічної адміністрації. Нагадаємо, що до таких належать нормативно-правові акти, адміністративні акти, адміністративні договори, акти-дії та акти-плани [107, с. 39, 187–188; 122], але не всі з них застосовуються у процедурі державної реєстрації. Тому для з'ясування їх кола по чергово розглянемо кожний етап.

Під час *першого етапу*, пов'язаного із прийомом і перевіркою документів, суб'єкти публічної адміністрації здійснюють, зокрема, такі операції: 1) отримання і перевірку документів, які посвідчують особу наречених, а за необхідності – також документів, що підтверджують право на шлюб; 2) направлення запиту до територіального органу Державної міграційної служби України про перевірку законності перебування іноземців та осіб без громадянства на території України за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку у передбачених на нормативному рівні випадках; 3) перевірку відомостей про сімейний стан наречених, у тому числі отримання і перевірку свідоцтва про шлюб, документів, що підтверджують припинення шлюбу або визнання його недійсним, наявності актового запису про шлюб чи його припинення у Реєстрі, отримання і реєстрацію у спеціальному журналі рішення суду про розірвання шлюбу; 4) перевірку факту оплати державного мита або консульського збору; 5) перевірку документів, що підтверджують наявність причин для скорочення строку державної реєстрації шлюбу, у передбачених випадках; 6) формування заяви за допомогою програмних засобів, надання її на перевірку і підпис заявникам або, у передбачених на нормативному рівні випадках, перевірку заяви наречених, поданої їх представниками, справжність підписів на якій засвідчена нотаріально, та документів, що підтверджують правомочність представників; 7) вчинення цих дій, проставлення відмітки про подання заяви про державну реєстрацію через центр надання адміністративних послуг (далі

– ЦНАП) та направлення її до відділу державної реєстрації актів цивільного стану у випадку, коли вона подана до ЦНАП [154; 173; 240; 241] (п. п. 3, 11, гл. 1 розд. II, п. п. 1–6 гл. 2 розд. 2, п. п. 1–7 гл. 2 розд. III, п. п. 4–14 гл. 2 розд. III Правил ДРАЦС; п. п. 1.5, 1.9, 4.1–4.3 Інструкції РАГС [154], технологічні картки адміністративних послуг, затверджені наказами міжрегіональних управлінь МЮУ та ін.).

Усі ці операції не створюють правових наслідків для заявників, спрямовані на настання фактичного результату, не супроводжуються виданням адміністративного акта, здійснюються у формі простих та організаційно-технічних фізичних дій, вчиняються з підстав та у межах, визначених нормативно-правовими актами [2, с. 196; 52, с. 328–329]. Тобто вони повністю відповідають ознакам актів-дій, які виокремлюються у науковій літературі. З огляду на викладене можемо підсумувати, що на першому етапі процедури державної реєстрації шлюбу або його припинення суб'єкти публічної адміністрації застосовують виключно такий інструмент як акти-дії.

Водночас логічно припустити, що під час перевірки усіх необхідних документів суб'єкти публічної адміністрації повинні перевіряти і наявність згоди на шлюб чи його припинення, адже це головний принцип, якого належить дотримуватися під час реалізації правових можливостей громадян із цього приводу. До того ж, оскільки згідно з п. 1 розд. 1 Правил ДРАЦС державна реєстрація актів цивільного стану проводиться, зокрема, з метою забезпечення реалізації прав фізичної особи, виконання зазначеної перевірки є обов'язковим, адже у протилежному випадку це порушує право громадян на свободу та особисту недоторканність під час процедури державної реєстрації. Однак у лише п. 4.3 Інструкції РАГС йдеться про необхідність взаємної згоди і тільки щодо укладення шлюбу [154]. Такий стан нормативно-правового забезпечення дотримання принципу вільної згоди, а отже і забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у процедурі державної реєстрації шлюбу та його припинення є незадовільним.

На нашу думку, ситуацію варто виправити шляхом внесення змін і доповнень у Правила ДРАЦС та Інструкцію РАГС, а також загалом у процедуру державної реєстрації з тим, щоб перевірка наявності вільної згоди на шлюб та його розірвання була її невід'ємним елементом і без неї неможливо було здійснити державну реєстрацію.

Наступний, *другий етап* передбачає реєстрацію заяви, інформування заявників та призначення дати і часу державної реєстрації, під час яких суб'єкти публічної адміністрації здійснюють: 1) реєстрацію заяви за допомогою програмних засобів, реєстрацію заяви у спеціальному журналі. Взагалі ця операція визначена на нормативному рівні у сукупності з такими діями як формування заяви і проставлення підпису заявником [173] (абз. 4 п. 3 гл. 1 розд. II Правил ДРАЦС), однак у взятій нами за основу технологічній картці адміністративних послуг її виокремлено у самостійний етап [238]. Із цього приводу зауважимо, що у п. 4.8 Інструкції РАГС та у п. 8 гл. 2 розд. III Правил ДРАЦС вжито формулювання «прийняття заяви» для позначення окремої дії, яка вчиняється після перевірки усіх поданих документів [154; 173] (про що свідчить її розміщення у тексті нормативних актів після вимог про їх надання і те, що до цього моменту застосовувалося формулювання «подання заяви»); 2) інформування заявників про: умови і порядок державної реєстрації, момент припинення шлюбу або у разі реєстрації шлюбу: їх права та обов'язки як майбутніх подружжя і батьків, обов'язок повідомити один одному про стан свого здоров'я, відповідальність за приховання відомостей про наявність перешкод для державної реєстрації шлюбу, можливість провести медичне обстеження наречених; 3) перевірку факту обізнаності заявників про стан здоров'я та сімейний стан один одного; 4) формування і видачу направлення на добровільне медичне обстеження; 5) призначення дати і часу державної реєстрації; 6) прийняття рішення про відстрочку державної реєстрації у встановлених на нормативному рівні випадках та повідомлення заявників про це; 7) перевірку наявності перешкод для державної реєстрації; 8) формування письмової відмови у державній

реєстрації; 9) прийняття письмової заяви про перенесення дати реєстрації на інший день і проставлення відповідних відміток на заяві про державну реєстрацію та в журналі обліку заяв; 10) проставлення відмітки про скорочення строку державної реєстрації за наявності поважних причин для цього; 11) здійснення інших дій, передбачених нормативно-правовими актами [154; 168; 173] (абз. 4 п. 3, п. 4 гл. 1 розд. II, п. п. 8–11 гл. 2 розд. III, п. п. 14–20 гл. 3 розд. III Правил ДРАЦС; п. п. 4.8–4.12, 5.10, 5.16 Інструкції РАГС; п. п. 3–4 Порядку здійснення добровільного медичного обстеження наречених, затвердженого постановою КМУ від 16 листопада 2002 р. № 1740).

Як бачимо, у межах другого етапу також на нормативному рівні передбачено переважно використання актів-дій як інструментів діяльності публічної адміністрації. Серед них варто виокремити інформування, яке, хоча і є складовою процедури державної реєстрації, однак виконує важливу роль у забезпеченні права на свободу та особисту недоторканність, адже без повноцінного розуміння власних права та обов'язків, наслідків подання неправдивих чи приховування відомостей неможливо буде повною мірою дотримати права на свободу та особисту недоторканність. У цьому ракурсі, на нашу думку, важливо також роз'яснювати важливість наявності вільної згоди на шлюб чи його припинення та наслідки недотримання цього принципу, що є прямим порушенням зазначеного права. Через недостатню правову обізнаність серед населення випадки укладання шлюбу чи його припинення за відсутності вільної згоди обох заявників внаслідок будь-яких обставин можуть траплятися на практиці, що загрожує рівню дотримання та знижує забезпеченість з боку держави їх прав і свобод. Тому доцільно розширити положення нормативно-правових актів, якими встановлено вимоги щодо інформування суб'єктами публічної адміністрації під час процедури реєстрації, за рахунок доповнення переліку відомостей, про які інформують заявників, тими, що стосуються вільної згоди, її відсутності та правових наслідків для їх основоположних прав.

Разом із тим на другому етапі, окрім актів-дій, уже застосовуються адміністративні акти, серед яких насамперед варто згадати рішення про відстрочку державної реєстрації у встановлених на нормативному рівні випадках. Для нього характерні усі висвітлені у науковій літературі риси відповідної категорії інструментів: приймається уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації на підставі публічних повноважень; стосується конкретних суб'єктів в індивідуальній справі/випадку; призводить до правових наслідків, оскільки безпосереднім чином впливає на можливість державної реєстрації шлюбу та ін. [2, с. 176; 52, с. 246–247; 107, с. 219–222].

Ці ознаки, на нашу думку, властиві також відмові у проведенні державної реєстрації, що може мати місце за наявності передбачених на нормативному рівні перешкод для проведення реєстрації [173] (п. 4 гл. 1 розд. II, п. 10 гл. 2 розд. III Правил ДРАЦС). Зазначене зумовлено, зокрема, тим, що: 1) на нормативному рівні передбачена обов'язковість оформлення відмови письмово [173], відповідно, вона не може розглядатись як звичайна проста дія; 2) відмова безпосереднім чином впливає на права громадян, а отже не обмежується фактичним результатом, призводячи до правового наслідку у вигляді незареєстрованого шлюбу, нереалізованих правових можливостей громадян щодо укладення шлюбу, неможливості набуття і реалізувати права та обов'язки подружжя; 3) прийняття рішення про відмову зазвичай здійснюється суб'єктами публічної адміністрації у формі адміністративного акта, якщо взяти до уваги інші процедури діяльності суб'єктів публічної адміністрації. І хоча згідно з п. 10 гл. 2 розд. III Правил ДРАЦС можливість оскарження у суді передбачена лише щодо першого із зазначених актів [173], згідно з ч. 2 ст. 2, п. 1 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України в адміністративних судах можна оскаржувати рішення, дії та бездіяльність суб'єктів публічної адміністрації загалом, а не лише ті, щодо яких на нормативному рівні закріплена пряма вказівка на можливість їх оскарження. Тому, на нашу думку, відмову у проведенні державної реєстрації за наявності вагомих підстав вважати, що

така відмова порушує права, свободи та інтереси заявників, можна оскаржити. Хоча зауважимо, що у постанові Пленуму ВАСУ «Про узагальнення практики вирішення адміністративними судами спорів, які виникають у зв'язку з відмовою органу державної реєстрації актів цивільного стану» від 29 вересня 2016 р. № 12 такі випадки не згадуються [199].

Третій етап державної реєстрації згідно з технологічною карткою, затвердженою сільським головою Зайцівської сільської ради, пов'язаний зі складанням актового запису, внесенням відомостей у ДРАЦСГ і формуванням свідоцтва, а *четвертий* передбачає безпосереднє здійснення державної реєстрації і видачі свідоцтв [238]. Але з цього приводу ми маємо певні зауваження. А саме, відповідно до п. 1 гл. 1 розд. II Правил ДРАЦС державна реєстрація проводиться шляхом складання актового запису цивільного стану в електронному вигляді у ДРАЦСГ та на паперових носіях [173]. Звідси випливає, що складання актового запису і державна реєстрація не можуть бути відокремлені одне від одного у самостійні етапи, адже вони є однією і тією ж дією, що визначено на нормативному рівні. До того ж відповідно до інших технологічних карток адміністративних послуг, затверджених міжрегіональними управліннями МЮУ, такий етап як державна реєстрація не виокремлюється, натомість зазначається лише про складання актового запису [240; 241; 242; 243]. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне змінити формулювання третього та четвертого етапів державної реєстрації шлюбу та його припинення таким чином: третій етап державної реєстрації полягає у складанні актового запису і внесенні відомостей у ДРАЦСГ; четвертий передбачає формування свідоцтва і його видачу.

Ураховуючи викладене, зазначимо, що *третій етап* передбачає здійснення суб'єктами публічної адміністрації насамперед таких операцій: 1) складання актового запису про шлюб чи його розірвання в електронному вигляді в ДРАЦСГ і його друк на паперових носіях; 2) за необхідності доповнення актового запису відсутніми відомостями щодо другого із подружжя; 3) ознайомлення заявників із відомостями актового запису;

4) проставлення підписів на паперових носіях актових записів заявниками, посадовою особою, яка провела державну реєстрацію акту цивільного стану, і керівником органу державної реєстрації актів цивільного стану, засвідчення гербовою печаткою органу державної реєстрації актів цивільного стану; 5) внесення відомостей до алфавітної книги; 6) винесення постанови про розірвання шлюбу консулом [151; 154; 173; 240; 241; 242; 243] (п. п. 1, 13 гл. 1 розд. II Правил ДРАЦС; п. 2.1.3 Інструкції з ведення ДРАЦСГ; п. п. 1.10, 5.2, 5.14–5.15 Інструкції РАГС; технологічні картки адміністративних послуг, затверджені наказами міжрегіональних управлінь МЮУ).

Нарешті, *четвертий етап* полягає у здійсненні таких операцій: 1) формування у ДРАЦСГ свідоцтва; 2) підписання свідоцтва керівником органу, який його видає, та засвідчення печаткою такого органу; 3) видача свідоцтва або направлення свідоцтва поштовим зв'язком до відділу державної реєстрації актів цивільного стану для вручення у передбачених нормативно-правовими актами випадках; 4) внесення відомостей до книги обліку бланків свідоцтв; 5) проставлення, у відповідних випадках, на першій сторінці паспорта громадянина України у формі книжечки відмітки про те, що зазначений документ підлягає обміну в місячний строк у зв'язку зі зміною прізвища при державній реєстрації; 6) проставлення відмітки про державну реєстрацію у реєстраційних картках з обліку громадян України, які перебувають за кордоном; 7) надсилання у встановлених на нормативному рівні випадках повідомлення про розірвання шлюбу до відділу реєстрації актів цивільного стану через МЗСУ [154; 173; 240; 241; 242; 243] (п. 6 розд. I, п. 1 гл. 1 розд. II, п. 24 гл. 2 розд. III, п. 24 гл. 3 розд. III Правил ДРАЦС; п. п. 4.14, 4.17–4.18, 5.15, 5.21 Інструкції РАГС; технологічні картки адміністративних послуг, затверджені наказами міжрегіональних управлінь МЮУ).

Усі зазначені операції третього та четвертого етапів державної реєстрації виконуються за допомогою актів-дій та, у випадках здійснення

державної реєстрації розірвання шлюбу консулом, – адміністративного акта у формі постанови про розірвання шлюбу. Щодо свідоцтв, то вони, на нашу думку, не є адміністративними актами, адже саме по собі свідоцтво не створює прав та обов'язків, а лише посвідчує факт проведення державної реєстрації. Отже, як проміжний підсумок до розглянутого зазначимо, що під час державної реєстрації шлюбу та його припинення суб'єкти публічної адміністрації застосовують лише два види інструментів діяльності – адміністративні акти та здебільшого акти-дії.

Зі здійсненням державної реєстрації пов'язано також надання таких адміністративних послуг як видача витягів із ДРАЦСГ і довідок про сімейний стан. Оскільки певним чином із процедурою надання витягів ми ознайомилися під час вивчення його нормативно-правової основи та визначення шляхів її удосконалення, а видача довідок про сімейний стан, здійснювана консулом, не передбачає складної процедури, наразі розглянемо тільки систему інструментів діяльності публічної адміністрації, які застосовуються із зазначеною метою.

Так, механізм видачі витягів передбачає здійснення таких операцій:

- 1) ідентифікацію особи заявника та перевірку наданих нею документів, перелік яких залежить від обставин (суб'єкта звернення за витягом і суб'єкта, відомості про якого містяться в актовому записі). Зазвичай до цих документів належать ті, що: посвідчують особу; підтверджують родинні стосунки; підтверджують правомочність суб'єкта звернення (як то довіреність, документ про підставу отримання витягу); підтверджують згоду фізичної особи, щодо якої запитують інформацію;
- 2) отримання і перевірку заяви на отримання витягу із ДРАЦСГ і документа, що підтверджує факт оплати адміністративної послуги;
- 3) перевірку відповідності відомостей у Реєстрі даним паперового носія акту цивільного стану шляхом направлення запиту засобами телекомунікаційного зв'язку;
- 4) внесення до Реєстру відомостей про підтвердження відповідності відомостей;
- 5) прийняття рішення про видачу витягу або про відмову у його видачі;
- 6) формування і друк витягу,

засвідчення підписом і скріплення печаткою [151; 165] (п. п. 13–20 Порядку ведення ДРАЦСГ; п. п. 3.1–3.14 Інструкції з ведення ДРАЦСГ).

На підставі викладеного та враховуючи розглянуте у підрозділі, можемо ствердно наголосити, що під час надання адміністративної послуги з видачі витягів суб'єкти публічної адміністрації застосовують переважно акти-дії, перелічені у п. п. 1–4 і 6 раніше сформульованого переліку здійснюваних ними операцій, та адміністративні акти, зазначені у п. 5. Сам по собі витяг не є адміністративним актом, оскільки має лише інформаційний характер і підтверджує наявність або відсутність певних відомостей і фактів, не створюючи при цьому прав, обов'язків і правових наслідків для заявника або осіб, про яких міститься інформація у витягу.

Стосовно видачі довідки про сімейний стан Інструкцією РАГС визначено, що надання цієї послуги супроводжується вчиненням таких дій: 1) отримання і перевірка заяви про видачу довідки; 2) отримання і перевірка інформації, на підставі якої може видаватися довідка, джерела та зміст якої залежать від обставин, передбачених на нормативному рівні, що охоплює зокрема: перевірку відомостей, які містяться в дипломатичному представництві або консульській установі; витребування інформації через МЗСУ; перевірку довідки про сімейний стан, виданої компетентними органами країни перебування або України; 3) інформування заявника про необхідність подачі разом із довідкою документа, що підтверджує припинення попереднього шлюбу, до органу реєстрації актів цивільного стану; 4) формування, підписання і скріплення печаткою довідки; 5) внесення відповідного запису до журналу обліку виданих довідок про сімейний стан [154] (п. п. 4.4–4.7 Інструкції РАГС). Із викладеного бачимо, що під час надання такої послуги застосовуються тільки акти-дії. Сама ж довідка не є адміністративним актом із тих самих причин, що й свідоцтво про шлюб, розірвання шлюбу або витяг із ДРАЦСГ. Зауважимо, що не усі з них визначені на нормативному рівні у наведеному нами вигляді, але прямо впливають зі змісту нормативних положень. Це стосується також

інструментів, які використовують суб'єкти публічної адміністрації під час надання інших адміністративних послуг, розглянутих нами у підрозділі.

Водночас зазначеним не обмежується адміністративно-правове забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин. Зокрема, одним із головних напрямів діяльності суб'єктів публічної адміністрації є контроль, який має здійснюватись у всіх сферах публічного адміністрування з метою забезпечення дотримання ними прав та свобод громадян, принципів законності і верховенства права. Відповідно, його має бути дотримано і для того, щоб забезпечити реалізацію такого права громадян під час процедури державної реєстрації. Це набуває важливого значення з огляду на те, що вона є основним способом адміністративно-правового забезпечення зазначеного права, а отже від неї залежить рівень його дотримання і реалізації, тому у процесі її проведення особливу увагу належить приділяти дотриманню прав громадян і приписів Конституції України.

Здійснення контролю за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, що проводять державну реєстрацію актів цивільного стану, додержанням і виконанням ними вимог Конституції та інших актів законодавства передбачено у: 1) ч. 2 ст. 1, п. 9 ч. 1 ст. 2, ч. 2 ст. 19, п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про КМУ», якими визначено загальні контрольні повноваження Уряду щодо органів виконавчої влади і їх посадових осіб [178]; 2) пп. пп. 83¹–83² п. 4 Положення про МЮУ, затвердженого постановою КМУ від 2 липня 2014 р. № 228 [163], згідно з якими МЮУ наділено спеціальними повноваженнями з приводу здійснення контролю діяльності відділів державної реєстрації актів цивільного стану і виконання виконавчими органами сільських, селищних, міських рад делегованих повноважень з питань державної реєстрації актів цивільного стану [163]; 3) п. п. 1–2 розд. II Типового положення про відділи державної реєстрації актів цивільного стану міжрегіональних управлінь МЮУ, затвердженого наказом МЮУ від 11 квітня 2016 р. № 1079/5, згідно з якими ці структурні

підрозділи Управління державної реєстрації міжрегіонального управління МЮУ уповноважені на здійснення контролю за діяльністю відповідних відділів і виконавчих комітетів сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад у сфері державної реєстрації актів цивільного стану та додержанням ними законодавства, на здійснення відповідних перевірок [175]; 4) аналогічні повноваження викладено у положеннях про конкретні відділи державної реєстрації актів цивільного стану, наприклад, у п. 1 розд. II, п. 1 розд. III Положення про Центральний відділ державної реєстрації актів цивільного стану Управління державної реєстрації Північно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Суми) [135].

Але, незважаючи на викладене, сьогодні немає нормативно-правових актів, які б визначали порядок контролю. Як наслідок, маємо ситуацію, за якої на нормативному рівні передбачено здійснення контролю, у тому числі перевірок, і уповноважено на це зазначених суб'єктів, однак відповідні процедури не урегульовані. Це, на нашу думку, унеможлиблює реалізацію адміністративно-правового забезпечення за зазначеним напрямом, оскільки суб'єкти публічної адміністрації зобов'язані діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [77] (ч. 2 ст. 19 Конституції України). З огляду на це вважаємо за необхідне виправити ситуацію, що склалася, шляхом розробки порядку здійснення контролю за діяльністю суб'єктів державної реєстрації актів цивільного стану і прийняття нормативно-правового акта, яким буде затверджено такий порядок. Це завдання має бути доручено, на нашу думку, КМУ, уповноваженому на здійснення контролю за усіма органами виконавчої влади.

Окрім розглянутого, варто також зауважити про нормативно-правове регулювання, здійснюване КМУ і МЮУ, як один із напрямів адміністративно-правового забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. У підрозділі ми розглянули чимало нормативно-правових актів підзаконного рівня, виданих цими суб'єктами, що свідчить про активне

застосування ними у сфері здійснення державної реєстрації актів цивільного стану (а через неї і у сфері шлюбних відносин) таких інструментів діяльності публічної адміністрації як нормативно-правові акти. Від їх якості і повноти безпосередньо залежить рівень дотримання прав і свобод громадян, у тому числі досліджуваного нами права на свободу та особисту недоторканність. Але, як було доведено у роботі, їм властиві недоліки, у числі яких основними є дублювання положень нормативно-правових актів, неузгодженість між ними і суперечності, а також прогалини законодавства, які мають прояв у відсутності порядку здійснення контролю. Ураховуючи наведене, вважаємо, що за цим напрямом необхідно провести оптимізаційні заходи, пов'язані із забезпеченням оперативної розробки необхідних нормативно-правових актів, якими буде внесено обґрунтовані нами зміни і доповнення до чинних нормативних актів і затверджено порядок здійснення контролю, про який було зазначено раніше.

Таким чином, підсумовуючи викладене, наголосимо, що адміністративно-правове забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин здійснюється шляхом державної реєстрації шлюбу та його припинення, видачі витягів із ДРАЦСГ і довідок про сімейний стан, контролю за дотриманням суб'єктами публічної адміністрації законодавства під час проведення державної реєстрації, інформування як складової процедури державної реєстрації, яка виконує власну важливу функцію у контексті забезпечення реалізації зазначеного права, та нормативно-правового регулювання, що підтверджується проведеним у підрозділі аналізом. Основними інструментами, які застосовуються суб'єктами публічної адміністрації під час відповідної діяльності, є нормативно-правові акти, адміністративні акти та у переважній більшості акти-дії.

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, виданих у цій сфері, стан нормативно-правового регулювання публічного адміністрування у напрямі забезпечення реалізації права на свободу та

особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин перебуває на незадовільному рівні, що має прояв у неузгодженості нормативно-правових актів між собою, дублюванні ними положень як усередині тексту, так і положень інших нормативних документів, допущених суперечностях між ними, неточності термінології (в частині тлумачення понять і призначення порядку та інструкції) і прогалинах законодавства, які полягають насамперед у відсутності нормативно затвердженого порядку контролю за дотриманням законодавства під час державної реєстрації актів цивільного стану, повноваження зі здійснення якого покладено на КМУ, МЮУ та його територіальні органи. Перелічені недоліки потребують виправлення шляхом внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів і прийняття нового нормативно-правового акта, яким буде затверджено зазначений раніше порядок здійснення контролю.

2.3. Специфіка адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність у сфері розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами

У попередньому підрозділі дисертації ми розпочали дослідження адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність в окремих сферах життєдіяльності людини і суспільства та відповідних напрямках публічного адміністрування, яке ми продовжимо у межах цього підрозділу, акцентуючи увагу на сфері розпорядження людиною власними анатомічними матеріалами.

У зв'язку із цим пропонуємо перш за все ознайомитись із системою нормативно-правових актів, класифікуючи їх за юридичною силою та відзначаючи, в якій частині вони становлять правовий базис у відповідній сфері. Зокрема, до їх числа варто віднести такі:

1. Закони:

– *ЦК України*, ч. 4 ст. 289, ст. 290 якого регламентують правомочність громадян на розпорядження власними анатомічними матеріалами та окремі особливості його реалізації (анонімність, наявність згоди або заборони та ін.) [254];

– *«Основи законодавства України про охорону здоров'я»* [119], що у ст. 46 регламентує принцип добровільності донорства крові та її компонентів і заборону насильницького чи обманного вилучення крові у фізичної особи [119];

– *«Про поховання та похоронну справу»* [193], у ст. 6 якого визначено, у тому числі, правомочність громадян щодо надання згоди чи незгоди на вилучення анатомічних матеріалів після смерті [193];

– *«Про трансплантацію»*, який встановлює: 1) принципи застосування трансплантації, що, на нашу думку, втілені у необхідності дотримання права на свободу та особисту недоторканність та уособлені в його основних аспектах, зокрема добровільності й анонімності (ч. 1 ст. 4); 2) напрями публічної політики, у тому числі ті, які: спрямовані на додержання прав людини і дотримання принципів трансплантації, що, на нашу думку, безпосередньо поширюється і на додержання права на свободу та особисту недоторканність; стосуються функції публічної адміністрації з інформування щодо правового регулювання відносин у цій сфері; пов'язані зі сприянням громадському контролю у цій сфері (ч. ч. 1–2, 4 ст. 5); 3) повноваження суб'єктів публічної адміністрації щодо нормативно-правового регулювання у сфері трансплантації, інформування, ведення державних інформаційних систем (ст. ст. 8–9, ч. 4 ст. 11); 4) засади ведення державних інформаційних систем та інформацію, яку вони містять (ст. 11); умови, за яких реалізація правомочності на розпорядження власними анатомічними матеріалами є можливою і, навпаки, унеможлиблюється, необхідність наявності добровільної та усвідомленої згоди та вимоги до неї, засади внесення даних про неї та відмову від раніше наданої згоди до інформаційних систем, умови вилучення тощо (ст. ст. 14–15, 19); особливості надання згоди, незгоди на

вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб та їх відкликання (ст. 16); умови та порядок вилучення анатомічних матеріалів при посмертному донорстві, у тому числі необхідність перевірки наявності згоди та заборону вилучення у випадку її відсутності (ст. 17); права і засади соціального захисту живого донора та членів його сім'ї (ст. 22); засади відповідальності за порушення законодавства про трансплантацію, формулювання яких дає підстави для висновку, що це стосується і відповідальності за порушення права на свободу та особисту недоторканність у частині надання згоди на вилучення анатомічних матеріалів (ст. 24) [148].

Разом із тим маємо одразу зауважити, що механізм відповідальності не передбачений Законом України «Про трансплантацію», оскільки він обмежується наведеною у ст. 24 абстрактною нормою про те, що винні у порушенні законодавства особи несуть відповідальність згідно із законом [148]. Такий підхід є певним чином стандартним для національних нормативно-правових актів та узгоджується із положеннями законодавчої техніки, відповідно до якої «неправомірно включати до галузевого закону норми, які не є його предметом, або ті, що кодифіковані та розміщені в кодексах. У цьому випадку застосовується відсилочна (бланкетна) норма до того чи іншого закону (кодексу). У разі якщо в законі необхідно встановити адміністративну чи кримінальну відповідальність, слід також застосовувати відсилочну норму» [138].

Однак реалізація цього підходу у зазначеному Законі не позбавлена недоліків, оскільки, по-перше, у ст. 24 немає інформації про різновиди відповідальності, до якої можуть бути притягнені винні особи. По-друге, як наслідок, незрозуміло, які суб'єкти уповноважені на притягнення до відповідальності та накладення стягнень у цій сфері, тим більше, що відповідні повноваження суб'єктів публічної адміністрації не зазначені у числі передбачених цим законом. Наведене не сприяє швидкому пошуку необхідної нормативно-правової бази і змушує громадян самостійно відкривати усі можливі нормативні акти, щоб з'ясувати, де саме викладені

потрібні норми. Але без відповідних навичок і юридичних знань зазначене завдання є нелегким, що створює враження, ніби закон орієнтований не на кожного, а це, на нашу думку, є неприпустимим, адже нормативно-правові акти мають бути зрозумілими і простими для застосування [247, с. 125–129], та й приймаються вони для усього населення, а не лише для правознавців.

Що стосується безпосередньо юридичної відповідальності (коротко зупинімося на цьому питанні, щоб не довелось до нього потім повертатися), то окреме дослідження дало змогу встановити, що чинним законодавством передбачено виключно кримінальну відповідальність за порушення права на свободу та особисту недоторканність у сфері розпорядження анатомічними матеріалами, а саме – у ст. ст. 143–144 Кримінального кодексу України [88], за змістом яких таке діяння визначено як порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, у тому числі вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації, і насильницьке донорство [88]. Викладене підтверджується і положеннями ч. 2 ст. 25 Закону України «Про безпеку ... крові» [140], в яких зазначено, що винні особи притягаються до кримінальної відповідальності за насильницький примус до донорства крові або компонентів крові та їх вилучення у людини з метою використання її як донора шляхом обману [140].

Серед адміністративних правопорушень у цій сфері визначено лише те, що стосується недотримання встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів (ст. 45¹ КУпАП [66]) (при цьому зауважимо, що йдеться про порядок, а не про умови взяття донорської крові, які викладено як окремі правові конструкції у ст. 14 Закону України «Про безпеку ... крові» [140]). Однак таке порушення не стосується зазначеного права громадян, оскільки пов'язано із безпосереднім, механічним процесом взяття крові та її компонентів і подальшої діяльності із ними, як впливає з аналізу положень ст. 16 Закону України «Про донорство крові та її компонентів» [145], який

втрапив чинність від 25 січня 2021 р., та розд. VI прийнятого йому на заміну Закону України «Про безпеку ... крові». Окремо зауважимо, що у Законі України «Про безпеку ... крові» термін «взяття крові» не застосовується [140], що зі свого боку засвідчує необхідність узгодження положень КУпАП із ним, адже наразі у Кодексі вжито застарілу термінологію, що є підтвердженням неналежного рівня нормопроектної роботи уповноважених суб'єктів і порушення законодавчої техніки в частині взаємного узгодження законопроекту із чинними законами та уникнення суперечностей [138].

По-третє, відсилочної норми на конкретний закон немає, а саме цього вимагає законодавча техніка з огляду на формулювання «до того чи іншого закону (кодексу)» [138], що, як наслідок, свідчить про її порушення. Хоча при цьому маємо звернути увагу, що приклади, наведені під цією вимогою у методичних рекомендаціях щодо оформлення проектів законів [138], також суперечать їй, оскільки обмежуються словом «закон», однак не містять його ідентифікаційних рис.

По-четверте, на нашу думку, якщо вже законодавець визначає засади відповідальності, то вони мають бути сформульовані у такий спосіб, щоб надавати найбільш вичерпну і повну інформацію, хоч і у загальному вигляді. У протилежному випадку немає підстав вважати, що закон повноцінно урегульовує відповідні відносини, у тому числі й ті, що пов'язані із забезпеченням дотримання прав громадян. Це, зі свого боку, є порушенням законодавчої техніки, зокрема в частині вимог, які стосуються точності закону (він має не лише називати орієнтири а й встановлювати чіткі правила та процедури) та його ясності (він не повинен викликати двозначності і потребувати спеціального тлумачення) [247, с. 125–126].

Отже, як проміжний підсумок до розглянутого пропонуємо внести зміни до ст. 24 Закону України «Про трансплантацію», чітко встановивши, що за його порушення винні особи притягаються до *кримінальної* відповідальності, та/або уточнити, що відповідальність настає згідно з Кримінальним кодексом України. Але друга частина пропозиції є

необов'язковою, адже жоден інший закон такої відповідальності не встановлює.

До наведеного додамо, що Законом України «Про трансплантацію», як ми вже переконалися, загалом не передбачений механізм адміністративно-правового забезпечення дотримання як цього Закону, так і прав і свобод громадян, у тому числі права на свободу та особисту недоторканність, з боку суб'єктів публічної адміністрації, що має прояв у відсутності положень: про контроль і нагляд за дотриманням прав громадян, основних принципів і законодавства про трансплантацію; про повноваження та систему уповноважених на це суб'єктів публічної адміністрації; які б містили вичерпну інформацію про відповідальність, про що було зазначено вище. Це, на нашу думку, суперечить положенням абз. 4 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про трансплантацію», яким визначено, що політика держави спрямовується на додержання прав людини при застосуванні трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією [148], адже без відповідного механізму забезпечити дотримання прав людини фактично неможливо. Механізм реалізації інформаційної політики у цій сфері (а інформування, як відомо, є одним із напрямів публічного адміністрування, що сприяє реалізації прав людини шляхом своєчасного надання належної та достовірної інформації) також не передбачений цим Законом. Ним регламентовано лише її належність до напрямів публічної політики та повноваження суб'єктів публічної адміністрації з проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи [148], форми, інструменти та процедури здійснення якої не розкриті. Єдине, що розкрито у положеннях Закону України «Про трансплантацію» – це засади ведення інформаційних систем, значення та особливості нормативно-правового регулювання якого ми прокоментуємо далі у підрозділі. Механізм або хоча б засади здійснення громадського контролю, якому згідно з ч. 4 ст. 5 Закону України «Про трансплантацію» держава сприяє, так само не передбачені цим Законом, як, власне, і жодним іншим нормативно-правовим актом.

Викладене наводить на міркування з приводу того, що механізму адміністративно-правового забезпечення у цій сфері немає. Проте перш ніж сформулювати остаточні висновки із цього приводу, пропонуємо ознайомитися з іншими нормативно-правовими актами. Водночас вважаємо за необхідне наголосити, що розглянутий Закон України «Про трансплантацію» потребує значного доопрацювання шляхом заповнення раніше зазначених прогалін. Також доцільно, на нашу думку, розробити і прийняти підзаконні нормативно-правові акти, якими буде урегульовано: порядок реалізації інформаційної політики у відповідній галузі, особливо з питань інформування громадян про право на свободу та особисту недоторканність у частині правомочності на розпорядження власними анатомічними матеріалами і її гарантування; порядок здійснення громадського контролю. Стосовно питання контролю за дотриманням законодавства, прав і свобод людини у сфері застосування трансплантації, який мають здійснювати суб'єкти публічної адміністрації, то до нього ми повернемося пізніше у цьому підрозділі, оскільки воно потребує подальшого дослідження;

– *«Про безпеку ... крові»*, в якому встановлено: принцип добровільності донорства, який є виразом права на свободу та особисту недоторканність, у вигляді однієї з ознак донорства (п. п. 9–10 ч. 1 ст. 1, п. 2 ч. 1 ст. 4 і далі у Законі); засади публічного адміністрування у сфері донорства крові та компонентів крові шляхом визначення основних уповноважених суб'єктів та їх повноважень, у тому числі ті, що стосуються нормативно-правового регулювання у цій сфері, державного нагляду у сфері донорства і контролю за діяльністю суб'єктів системи крові та підпорядкованих їм підприємств, установ і організацій, ліцензування господарської діяльності суб'єктів системи крові із заготівлі і тестування донорської крові та компонентів крові (ст. 5, п. 9 ч. 1 ст. 6, п. п. 3, 5–6 ч. 1, ч. 2 ст. 7, ч. ч. 1–2 ст. 9); засади здійснення контролю і нагляду у сфері донорства (ч. ч. 3–6 ст. 9); обов'язок роботодавців сприяти реалізації правомочності на розпорядження власними

анатомічними матеріалами (п. 2 ч. 2 ст. 12); умови і порядок реалізації правомочності на розпорядження власними анатомічними матеріалами у сфері донорства крові, у тому числі обов'язкове надання письмової згоди та вимоги до потенційного донора (ст. 14); засади ведення Національного реєстру донорів крові, а також осіб, яким заборонено виконувати донорську функцію (ст. 17); права та обов'язки донора крові та її компонентів (ст. 18); гарантії прав донора, пов'язані з реалізацією ним правомочності на розпорядження власними анатомічними матеріалами (ст. 19) [140].

Розглядаючи зазначений нормативно-правовий акт, маємо звернути увагу на недолік, пов'язаний із термінологією, а саме вживанням категорії «державне управління» [140] (ст. 5), яка була властивою для законодавства попереднього історичного періоду стосовно управління, здійснюваного усіма уповноваженими суб'єктами на той час, а це були виключно органи державної влади. Проте, як зокрема встановлено у ст. 5 Закону України «Про безпеку ... крові», на здійснення управління уповноважені також органи місцевого самоврядування, які не належать до системи органів державної влади, а тому здійснюване ними управління є муніципальним або комунальним. До того ж для позначення загальної управлінської діяльності усіх суб'єктів публічної влади у науці адміністративного права вже упродовж тривалого часу застосовуються категорії «публічне управління» і «публічне адміністрування», які є тотожними та узгоджуються з європейською практикою. Тому вважаємо за доцільне внести зміни до цього Закону, замінивши термін «державне управління» на більш сучасне «публічне управління» або «публічне адміністрування». Перший із них є більш звичним для вітчизняної юридичної практики, а другий відповідає термінологічно-категоріальному апарату, який застосовується у європейському законодавстві і праві окремих європейських держав [222; 269; 270; 271; 273]. Маємо на увазі поняття «публічна адміністрація», яке також дедалі частіше застосовується в Україні, з огляду на що впровадження цього поняття у

вітчизняне законодавство дасть змогу не лише наблизити його до європейського, а й зробити сучасним.

Також не зовсім зрозуміло, чому у п. п. 2–5 ч. 2, ч. 3 ст. 9 Закону України «Про безпеку ... крові» розмежовані поняття контролю з одного боку та інспектування й інспекції з іншого [140], які традиційно є формою здійснення контролю. Більше того, у дефініції терміна «інспектування» (вона є водночас дефініцією «інспекції») так і зазначено, що це є заходом державного нагляду (контролю) [140] (п. 12 ч. 1 ст. 1). На нашу думку, викладене є логічною помилкою, оскільки мається на увазі одне й те саме, якщо точніше – ціле і частина цілого, тому цю помилку належить виправити шляхом змістовного узгодження тексту: де йдеться загалом про контроль – видалити терміни «інспектування» та «інспекції», а в частині, де перелічено конкретні заходи контролю (хоча зауважимо, що, на нашу думку, доцільніше говорити про форми контролю з огляду на зазначене у п. 2.1) – залежно від контексту залишити терміни «інспектування» та «інспекції». До того ж у ч. 3 ст. 9 Закону необхідно додати слово «інші», щоб було зрозуміло, що інспектування і заходи контролю не є різновидами правозастосовної діяльності, а мається на увазі «інспектування та *інші* належні заходи контролю». Крім того, не зовсім зрозуміло, навіщо застосовувати у межах закону два тотожні за змістом терміни «інспектування» та «інспекції». Вважаємо, що у цьому випадку належить обрати лише один із них і застосовувати його, адже це не художній твір, в якому заради уникнення тавтології варто використовувати синоніми. Також вважаємо недоцільним розмежовувати контроль і нагляд, які реалізуються, власне, в єдиних формах. Більше того, оскільки у Законі України «Про безпеку ... крові» ці поняття вжито як тотожні, про що свідчить зазначення поряд з одним терміном іншого у дужках (п. 8 ч. 2, ч. ч. 4–6 ст. 9 Закону), то, на нашу думку, доречніше обрати один із них і послуговуватися ним упродовж положень Закону. Адже у протилежному випадку виникає термінологічна плутаниця: в яких випадках йдеться про контроль, а в яких – про нагляд? Чим вони

відрізняються? Які у них процедури? А якщо процедура єдина, то навіщо зазначаються і контроль, і нагляд?

Отже, як проміжний підсумок наголосимо на необхідності удосконалення Закону України «Про безпеку ... крові» в частині забезпечення актуальної і єдиної термінології та однозначності розуміння його положень.

2. Підзаконні нормативно-правові акти:

– *постанова КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1211 [40]*, якою затверджено порядки надання письмової згоди, її відкликання/відмови та незгоди, відповідно до Закону України «Про трансплантацію», та бланки відповідних заяв [40].

Водночас зауважимо, що досі залишається чинним наказ МОЗУ від 10 квітня 2012 р. № 250 [183], прийнятий на виконання ст. ст. 6, 9, 12–13 Закону України «Про трансплантацію органів та інших матеріалів людині», який втратив чинність від 1 січня 2019 р. [198]. На користь того, що він втратив свою актуальність, свідчать: відсутність у чинному Законі України «Про трансплантацію» терміна «гомотрансплантат», що підтверджує властиву наказу застарілість термінології та підходу до регулювання відносин у сфері трансплантації; загальний характер розглянутої раніше постанови КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1211, дія якої поширюється загалом на відносини трансплантації, що позбавляє сенсу положення наказу в частині, яка перетинається зі змістом постанови, зокрема в частині порядку надання та оформлення згоди донора, її відкликання та бланку заяви-згоди [183] (до речі, термін «заява-згода» у чинному Законі також не застосовується); цей наказ було прийнято на розвиток положень Закону, який втратив чинність, а відповідних положень у чинному Законі України «Про трансплантацію» немає. З огляду на викладене вважаємо, що необхідно визнати наказ МОЗУ від 10 квітня 2012 р. № 250 таким, що втратив чинність.

Розглянуте дає змогу також звернути увагу на інший недолік нормативно-правового регулювання відносин із розпорядження власними

анатомічними матеріалами людини, що полягає у відсутності нормативно-правового акта, який встановлював би порядок надання та оформлення згоди на донорство крові та її компонентів, а також відповідний бланк згоди. Зауважимо, що дія постанови КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1211 на ці відносини не поширюється. Однак у ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безпеку ... крові» передбачено наявність щонайменше форми письмової згоди, встановленої центральним органом виконавчої влади [140]. Викладене свідчить про невиконання вимог Закону органами виконавчої влади і необхідність виправлення наявної ситуації шляхом прийняття відповідного нормативно-правового акта. Особливо це важливо з тієї точки зору, що за відсутності оформленої за встановленою формою письмової згоди на фоні відсутності порядку ведення Національного реєстру донорів крові, про що ми детальніше зазначимо далі у підрозділі, це засвідчує низький рівень адміністративно-правового забезпечення правомочності розпорядження власними анатомічними матеріалами і тим самим підвищує вірогідність порушення прав донора;

– *постанова КМУ від 23 грудня 2020 р. № 1366* [160], в якій поміж іншим визначено: інформацію про донорів, їх згоду або незгоду, що повинна міститись у реєстрі задіяних осіб, порядок її внесення до цього реєстру (п. п. 37–39 Положення про ЄДІСТОТТ); функціональні можливості ЄДІСТОТТ, у тому числі можливість реєстрації даних про живих донорів, волевиявлення особи про надання згоди або незгоди на посмертне донорство, призначення її представника, ефективність використання цієї інформації (пп. пп. 3, 5 п. 9 Положення про ЄДІСТОТТ) [160].

Одразу зауважимо, що, на нашу думку, ведення такої інформаційної системи, як і інших реєстрів, є важливим з точки зору адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність тому, що внесена своєчасно інформація, зокрема про відкликання згоди або незгоди на посмертне донорство, сприяє дотриманню та реалізації правомочності на розпорядження власними анатомічними

матеріалами. Наприклад, якщо потрібні відомості не буде вчасно внесено у відповідну базу даних, то велика ймовірність того, що посмертне донорство буде здійснено або, навпаки, не буде здійснено всупереч волі померлої особи, а це є нічим іншим як порушенням зазначеного конституційного права громадян [126].

У цьому ракурсі важливо акцентувати, що в межах відповідної постанови не закріплено, що до ЄДІСТОТГ вносяться дані про відкликання згоди або незгоди на посмертне донорство, натомість зазначено про внесення даних тільки про згоду та незгоду. Це суперечить положенням ч. 5 ст. 16 Закону України «Про трансплантацію», відповідно до якої відомості про письмову заяву про відкликання мають вноситись в установленому порядку до зазначеної інформаційної системи [148]. Наведене необхідно виправити шляхом внесення доповнень до постанови КМУ від 23 грудня 2020 р. № 1366, наприклад, шляхом додавання до переліку інформації, яка може реєструватися в інформаційній системі, викладеного у пп. 3 п. 9 Положення про ЄДІСТОТГ, та інформації, про ефективність механізмів використання якої зазначено у пп. 5 п. 9 Положення про ЄДІСТОТГ, даних про письмову заяву про відкликання згоди або незгоди. У протилежному випадку буде порушено правила нормопроектувальної техніки та вимоги, які висуваються до нормативно-правових актів, викладені, зокрема, у п. 5 Правил підготовки проектів актів КМУ, затверджених постановою КМУ від 6 вересня 2005 р. № 870 [174], щодо відсутності суперечностей у тексті проекту акта та узгодженості його положень з актами законодавства. Окрім того, наявність суперечностей між нормативно-правовими актами не сприяє їх ефективному застосуванню і може спричиняти проблеми на практиці, у тому числі раніше зазначені, пов'язані із внесенням необхідних даних до інформаційної системи, несвоєчасність або нездійснення якого може призвести до порушення права на свободу та особисту недоторканність. До моменту внесення відповідних змін до постанови КМУ від 23 грудня 2020 р. № 1366 належить керуватися правилом, згідно з яким у разі суперечності норм

підзаконного акта нормам закону необхідно застосовувати норми закону, оскільки він має вищу юридичну силу [126; 266].

Зазначені зауваження стосуються також того, що Положення про ЄДІСТОТГ передбачає можливість внесення даних про згоду або незгоду на посмертне донорство, однак не містить жодного слова про волевиявлення живих донорів, що суперечить змісту ч. 5 ст. 14 Закону України «Про трансплантацію», відповідно до якої відомості про надані згоди на вилучення анатомічних матеріалів у живого донора вносяться до ЄДІСТОТГ у порядку, встановленому законодавством [148]. Ситуацію необхідно виправити аналогічним чином – шляхом доповнення пп. пп. 3, 5 п. 9 Положення про ЄДІСТОТГ даними про згоду живих донорів [126].

Також маємо звернути увагу і на протиріччя всередині тексту Закону України «Про трансплантацію», зокрема у ч. 2 ст. 11 так само не передбачені зазначені раніше дані про відкликання згоди та про згоду живого донора, що частково виправдовує суперечність між змістом постанови КМУ та положеннями Закону. Однак якщо Законом передбачено необхідність внесення таких відомостей, про важливість чого ми говорили, то й у нормах, присвячених безпосередньо інформаційним системам, про них має бути зазначено. Додатково зауважимо, що й у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про трансплантацію» не застережено, що інформація про згоду/незгоду вноситься до Державної інформаційної системи трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне наголосити на необхідності внесення до ч. ч. 2–3 ст. 11 Закону України «Про трансплантацію» відповідних доповнень [126].

Водночас з огляду на викладене маємо акцентувати ще один недолік нормативно-правового регулювання ведення інформаційних систем і реєстрів. А саме, постанова КМУ від 23 грудня 2020 р. № 1366 регламентує порядок ведення тільки одного з їх різновидів – ЄДІСТОТГ, натомість решта інформаційних систем залишаються без належного нормативно-правового забезпечення. Маємо на увазі, що сьогодні немає нормативно-правових актів,

які б встановлювали порядок ведення Державної інформаційної системи трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин і Національного реєстру донорів крові, незважаючи на те, що ч. 5 ст. 17 Закону України «Про безпеку ... крові» та ч. 4 ст. 11 Закону України «Про трансплантацію» передбачають затвердження відповідних положення/порядку КМУ [140]. Це свідчить про низький рівень виконання положень законів і про необхідність прийняття зазначених нормативних документів [126].

Крім того, варто наголосити, що сьогодні досі залишається чинним наказ МЮУ «Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації» від 29 листопада 2002 р. № 432 [161], прийнятий на виконання ст. 17 Закону України «Про трансплантацію органів та інших матеріалів людині», який втратив чинність від 1 січня 2019 р. [198] Згідно з чинним Законом України «Про трансплантацію» в Україні впроваджуються інші інформаційні системи, що, як наслідок, робить цей наказ неактуальним, а отже його слід визнати таким, що втратив чинність [126].

Як проміжний підсумок акцентуємо необхідність оптимізації нормативно-правового базису в частині ведення інформаційних систем та реєстрів у сфері трансплантації і донорства шляхом внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, визнання такими, що втратили чинність, неактуальних і прийняття нових, ухвалення яких передбачено законами та які однак все ще не прийняті [126];

– *наказ МОЗУ від 1 серпня 2005 р. № 385 [177]*, яким, зокрема, затверджено Порядок медичного обстеження донорів крові та компонентів крові, у додатку 1 (далі – Додаток 1) до якого визначено: обов'язок інформування потенційних донорів щодо важливості інформованої згоди, можливості донора передумати щодо донації (надання крові), відмовитись чи самовідсторонитись, а також щодо інших аспектів донорства (п. 1 Додатку 1); необхідність отримання добровільної згоди від донора (п. 2 Додатку 1) [177];

– наказ МОЗУ від 10 липня 2014 р. № 481 [167], яким затверджено форму інформованої згоди на проведення забору пуповинної (плацентарної) крові та/або плаценти, Інструкцію щодо її заповнення та реєстрації і зазначений у назві наказу Порядок, в межах якого наголошено на необхідності отримання згоди від породіллі на заготівлю зазначених вище матеріалів та порядок її оформлення [167] (п. п. 1, 5–6);

– інші підзаконні нормативно-правові акти КМУ та МОЗУ, які визначають необхідність отримання згоди громадян на вилучення їх анатомічних матеріалів [38; 39; 170; 171].

У розглянутій сфері варто відзначити і низку міжнародних правових документів, якими регламентовано обов'язковість отримання згоди людини на вилучення її анатомічних матеріалів (п. 5 Декларації стосовно трансплантації людських органів від 1987 р. [33], принц. 1, 3 Керівних принципів ВОЗ із трансплантації людських клітин, тканин та органів від 2010 р. [220]), висвітлено особливості отримання згоди особи загалом на втручання у сферу здоров'я, у тому числі врахування її побажань із цього приводу (ст. ст. 5–9 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 1997 р. [73]), та зокрема на вилучення фетальних тканин (Положення про трансплантацію фетальних тканин від 1989 р. [134]).

Отже, розглянутий перелік нормативно-правових актів та ознайомлення з їх змістовним наповненням дає підстави для таких висновків:

1) нормативно-правові акти у цій сфері можна поділити на ті, що: встановлюють загальні засади реалізації права на свободу та особисту недоторканність та його адміністративно-правового забезпечення; регулюють публічне адміністрування у сфері розпорядження власними анатомічними матеріалами; визначають окремі аспекти реалізації права на свободу та особисту недоторканність;

2) право на свободу та особисту недоторканність реалізується у сфері розпорядження власними анатомічними матеріалами передусім шляхом

свідомого і добровільного надання згоди на вилучення анатомічних матеріалів за життя і відмови від неї, надання згоди, незгоди на посмертне донорство та їх відкликання, за наслідком яких ці матеріали можуть бути вилучені або ж, навпаки, не повинні вилучатися [126];

3) відповідно, забезпечення реалізації цього права має здійснюватися, на нашу думку, через створення необхідних правових умов для: надання згоди, незгоди і їх відкликання громадянами щодо вилучення їх анатомічних матеріалів шляхом своєчасного та повного інформування про їх права, обов'язки, наслідки участі тощо, урегулювання на нормативному рівні питань надання згоди/незгоди, їх відкликання, їх прийняття та належного оформлення та ін.; дотримання цього права іншими суб'єктами у їх діяльності завдяки нормативно-правовому регулюванню належного оформлення і реєстрації відповідного волевиявлення громадян з метою його подальшого врахування у медичній практиці, пов'язаній із вилученням анатомічних матеріалів людини [126]. Поза тим, право на розпорядження власними анатомічними матеріалами має забезпечуватись і за рахунок створення необхідних умов для дотримання роботодавцем вимог Закону України «Про безпеку ... крові» з приводу сприяння реалізації його положень (п. 2 ч. 2 ст. 12). Зазначені напрями повинні також забезпечуватися через належні механізми громадського контролю, що наразі потребує урегулювання на нормативному рівні, контролю з боку суб'єктів публічної адміністрації за дотриманням суб'єктами права відповідних вимог, притягнення до відповідальності за їх порушення і ліцензування господарської діяльності, пов'язаної із трансплантацією та донорством крові та її компонентів, однак це питання ми розглянемо окремо;

4) викладене реалізується перш за все через функції нормативно-правового регулювання, інформування, ведення державних інформаційних систем і реєстрів (щодо решти функцій зазначимо далі). Стан нормативно-правового регулювання, здійснюваного шляхом прийняття нормативно-правових актів у досліджуваній нами сфері, ми прокоментуємо нижче у

підрозділі. Що стосується функцій інформування та ведення інформаційних систем/реєстрів, то стан їх нормативно-правового забезпечення є незадовільним, що знижує рівень гарантованості права громадян на свободу та особисту недоторканність, а тому потребує виправлення шляхом усунення прогалин закону і прийняття необхідних нормативно-правових актів підзаконного рівня, якими буде визначено механізм здійснення, у тому числі процедури, інструменти, форми діяльності публічної адміністрації за відповідними напрямками;

5) не всі із розглянутих напрямів набули належного нормативно-правового забезпечення, що поза раніше наведеним має прояв у відсутності нормативно-правових актів, якими було би затверджено положення, інструкції та порядки з ведення Державної інформаційної системи трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин та Національного реєстру донорів крові, з надання й оформлення згоди на донорство крові та її компонентів, а також відповідний бланк згоди;

б) нормативно-правовим актам властиві недоліки, що має прояв у допущенні та/або невиправленні колізій, неточностей, прогалин, неузгодженості термінологічно-категоріального апарату, використанні застарілої термінології, збереженні чинності неактуальними нормативно-правовими актами та ін.

Окремо пропонуємо зупинитися на питаннях ліцензування, контролю та притягнення до відповідальності у зазначених сферах, які є класичними формами адміністративно-правового забезпечення, розглянувши питання стану їх нормативно-правового регулювання, у тому числі такі: Яке нормативно-правове підґрунтя? Чи передбачений механізм здійснення? Чи враховує він особливості забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність? Відповідні нормативно-правові акти ми не зазначили у загальному переліку з причин, які буде розкрито далі.

Зауважимо, що адміністративна відповідальність за порушення правомочності розпорядження власними анатомічними матеріалами

не передбачена законодавством, про що ми зазначили раніше у підрозділі. Це, як наслідок, дає підстави для висновку, що адміністративно-правового забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у цій сфері за напрямом притягнення до відповідальності немає.

Інша функція, на якій ми б хотіли зупинитися детальніше, стосується ліцензування господарської діяльності, пов'язаної із трансплантацією і донорством крові та її компонентів. Доцільність її віднесення до напрямів адміністративно-правового забезпечення права на свободу та особисту недоторканність пов'язана, на нашу думку, із тим, що: ліцензування застосовується лише до такого виду господарської діяльності, провадження якого становить загрозу, зокрема, порушення прав і законних інтересів громадян, і лише у разі недостатності інших засобів державного регулювання (п. 4 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [179]), що вже свідчить про належність ліцензування до напрямів забезпечення прав громадян; ліцензування підтверджує відповідність суб'єкта господарської діяльності низці вимог для якісного, безпечного та ефективного способу здійснення діяльності, у тому числі обслуговування громадян; воно є гарантією належного ведення документообігу та дотримання вимог чинного законодавства в цій частині суб'єктом господарської діяльності, оскільки у протилежному випадку ліцензію буде зупинено або анульовано, внаслідок чого подальша діяльність забороняється. Так, зберігання документації, яка підтверджує виконання робіт, є однією із ліцензійних умов господарської діяльності (зазначаємо це на прикладі п. 9 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим МОЗУ, затверджених постановою КМУ від 2 березня 2016 р. № 286 [155]).

У зв'язку із цим зауважимо, що згідно з п. п. 15, 16, 34 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [179] передбачено необхідність ліцензування: медичної практики (як впливає з аналізу положень ст. 6 і пп. 1 п. 4 розд. VII Закону України «Про

трансплантацію», діяльність, пов'язана із застосуванням трансплантації, є різновидом медичної практики, а отже на неї поширюються вимоги законодавства щодо ліцензування медичної практики [148]); заготівлі та тестування донорської крові та компонентів крові незалежно від їх кінцевого призначення, переробки, зберігання, розподілу та реалізації донорської крові та компонентів крові, призначених для трансфузії [179]. Проте сьогодні на нормативному рівні затверджено лише Ліцензійні умови провадження медичної практики [156], натомість передбачена законодавством діяльність із заготівлі і подальшого використання донорської крові залишається без належного нормативного супроводу з питань ліцензування, що фактично унеможлиблює отримання ліцензії. Така ситуація пов'язана, на нашу думку, із тим, що за ліцензування цього різновиду діяльності має відповідати впроваджений згідно із Законом України «Про безпеку ... крові» уповноважений орган у сфері донорства крові та компонентів крові [140] (ст. 9), який сьогодні все ще не створений, на користь чого свідчить відсутність відповідних нормативно-правових актів та прикінцеві положення зазначеного Закону про те, що ст. 9 вводиться у дію із дня прийняття рішення КМУ про початок діяльності уповноваженого органу [140]. Відповідно, наразі можна констатувати відсутність нормативно-правового та інституційного супроводу ліцензування діяльності із заготівлі та подальшого використання донорської крові. Тим не менше, вважаємо, що на виконання положень Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» необхідно прийняти нормативно-правовий акт, яким буде затверджено Ліцензійні умови провадження господарської діяльності із заготівлі і подальшого використання донорської крові [126].

Щодо Ліцензійних умов провадження медичної практики, то в їх межах не визначено обов'язків щодо зберігання документації, пов'язаної із наданням згоди, незгоди, їх відкликанням, що, на нашу думку, неправильно, адже це докази внесення до інформаційних систем такої згоди/незгоди на підставі реального волевиявлення особи, що безпосередньо пов'язано із

дотриманням і забезпеченням реалізації прав громадян. При цьому у зазначеному нормативному акті у числі обов'язків ліцензіата передбачено здійснення медичного втручання лише після отримання згоди на нього [156] (пп. 19 п. 13 Ліцензійних умов провадження медичної практики). Але за змістом ч. 1 ст. 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» згода на медичне втручання охоплює лише випадки застосування методів діагностики, профілактики та лікування [119], що не має нічого спільного зі згодою на вилучення анатомічних матеріалів людини. Тому вважаємо за необхідне доповнити Ліцензійні умови провадження медичної практики положеннями про: обов'язкове зберігання відповідної документації; обов'язок здійснення вилучення анатомічних матеріалів людини лише у разі отримання оформленої відповідно до Закону згоди на це [126].

Сам же механізм ліцензування медичної практики регламентується Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» і не відрізняється від публічного адміністрування за цим напрямом стосовно решти видів господарської діяльності, тому ми не будемо особливо зупинятися на його дослідженні, лише коротко зауважимо, що із цією метою суб'єкти публічної адміністрації використовують зазвичай два види інструментів: акти-дії (у вигляді простих дій) та адміністративні акти, у числі яких рішення про видачу ліцензії, відмову у її видачі, про її анулювання або зупинення, про відновлення її дії, про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду, про розширення або звуження ліцензіатом провадження виду господарської діяльності [179].

Іншим важливим (певно, навіть найбільш важливим після нормативно-правового регулювання) напрямом адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність є контроль. Згідно з пп. 10 п. 4 Положення про МОЗУ, затвердженого постановою КМУ від 25 березня 2015 р. № 267 [162], зазначений суб'єкт публічної адміністрації здійснює відповідно до покладених на нього завдань контроль і

нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я, вимог, необхідних для провадження діяльності, пов'язаної із трансплантацією органів та інших анатомічних матеріалів людині, і затверджує порядки здійснення контролю діяльності закладів охорони здоров'я та наукових установ, пов'язаної із трансплантацією органів, тканин і клітин [162]. Проте сьогодні немає порядку здійсненню контролю за діяльністю, пов'язаною із трансплантацією, у тому числі дотримання ними законодавства, що свідчить про невиконання МОЗУ своїх обов'язків. До того ж, як ми вже зазначали у підрозділі, Закон України «Про трансплантацію» також не містить засад здійснення контролю. Наведене свідчить про неналежний стан нормативно-правового регулювання у цій сфері, який своєю чергою призводить до неможливості здійснення контролю за дотриманням прав громадян як однієї із обов'язкових вимог виконання діяльності, пов'язаної із трансплантацією. Зауважимо, що без належного механізму контролю та його реалізації забезпечити дотримання прав громадян складно, що знижує рівень їх гарантованості державою [126].

Контроль за виконанням волевиявлення громадян про належне ставлення до їхнього тіла після смерті в частині згоди чи незгоди на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів [193] також передбачений ч. 2 ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу», згідно з якою такий контроль має здійснюватися відповідно до Закону. Але і цей Закон не містить ані засад, ані механізму його виконання [126].

Як наслідок, склалася ситуація, за якої законодавство вибірково визначає завдання зі здійснення контролю з питань діяльності суб'єктів права, пов'язаної із трансплантацією, і дотримання ними законодавства і вимог щодо волевиявлення осіб про вилучення їх анатомічних матеріалів, не розвиваючи при цьому відповідних положень ані в межах законів, ані на рівні підзаконних нормативно-правових актів. На підтвердження викладеного зазначимо, що Перелік питань для проведення планового

(позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері провадження господарської діяльності з медичної практики, що підлягає ліцензуванню, затверджений наказом МОЗУ від 5 березня 2019 р. № 500 [158], не містить жодного питання, пов'язаного із наданням згоди на вилучення анатомічних матеріалів [126].

Припускаємо, що з огляду на відсутність спеціального законодавства та встановлену обов'язковість здійснення контролю у зазначеній сфері він може здійснюватись у порядку, наведеному у Законі України «Про засади нагляду ...» [188]. Принаймні у положеннях про відносини, на які не поширюється дія цього Закону [188] (ч. 2 ст. 2), не йдеться про медичну практику, пов'язану із трансплантацією, а отже за допомогою методу виключення можна зробити висновок про те, що ці положення застосовуються до таких відносин [126]. Оскільки Закон України «Про засади нагляду ...» регулює загальний механізм здійснення контролю, який є спільним для усіх видів господарської діяльності за винятком тих, про які прямо зазначено протилежне, ми не будемо детально на ньому зупинятися (зокрема, щоб не повторювати дослідження інших вчених), натомість назовемо інструменти, які застосовують суб'єкти публічної адміністрації із цією метою. А саме, до таких варто віднести акти-дії, акти-плани (зокрема плани здійснення заходів контролю) та адміністративні акти (наприклад, наказ (рішення, розпорядження) про здійснення заходу контролю, акт, складений за результатами його проведення, припис, розпорядження, інший розпорядчий документ про усунення порушень).

Поза викладеним вважаємо за необхідне наголосити, що з огляду на ситуацію, яка склалася стосовно нормативно-правового забезпечення контролю за дотриманням законодавства та за виконанням волевиявлення громадян у частині згоди чи незгоди на вилучення їх анатомічних матеріалів у сфері трансплантації, доцільно здійснити кілька важливих кроків для його удосконалення, а саме: доповнити Закон України «Про трансплантацію»

статтею, присвяченою засадам здійснення контролю суб'єктами публічної адміністрації, оскільки це невід'ємний напрям публічного адміністрування, який забезпечує належне дотримання прав і свобод громадян, принципів верховенства права і законності; доповнити переліки повноважень суб'єктів публічної адміністрації, визначені у цьому Законі, тими, які стосуються здійснення контролю; якщо до відносин контролю у цій сфері мають застосовуватися положення Закону України «Про засади нагляду ...» (а так, на нашу думку, і є), то необхідно розмістити відсилочну норму на нього у новій статті про засади здійснення контролю, яку ми запропонували додати до Закону України «Про трансплантацію». Зазначене сприятиме виконанню повноважень, передбачених у пп. 10 п. 4 Положення про МОЗУ, затвердженого постановою КМУ від 25 березня 2015 р. № 267; якщо механізм здійснення контролю у цій сфері має певні особливості, а також для розвитку положень Закону України «Про засади нагляду ...» доцільно прийняти нормативно-правовий акт, яким буде затверджено порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері застосування трансплантації; доповнити Перелік питань для проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері провадження господарської діяльності з медичної практики, що підлягає ліцензуванню, затверджений наказом МОЗУ від 5 березня 2019 р. № 500, питанням, пов'язаним із наданням згоди на вилучення анатомічних матеріалів [126].

Зі свого боку, Закон України «Про безпеку ... крові» прямо передбачає не лише повноваження, а й засади здійснення контролю ст. 9 [140], однак, як ми вже акцентували раніше, досліджуючи питання ліцензування, визначений у ній уповноважений орган ще не утворено, а отже і контроль у порядку ст. 9 здійснюватися наразі не може. За МОЗУ, як і за Урядом таке повноваження теж не закріплено, внаслідок чого здійснення контролю неможливе [126].

Проте зауважимо, що відповідно до ч. 10 ст. 2 Закону України «Про засади нагляду ...» його дія поширюється на відносини контролю за

додержанням законодавства у сфері донорства крові та компонентів крові, що здійснюється у встановленому цим Законом порядку з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про безпеку ... крові» [140; 188]. Отже, принаймні механізм його здійснення [188] з урахуванням особливостей, наведених у Законі України «Про безпеку ... крові» [140], визначений на нормативному рівні [126].

Таким чином, підсумовуючи викладене у підрозділі, наголосимо, що реалізація права на свободу та особисту недоторканність у частині правомочності розпорядження особою власними анатомічними матеріалами згідно із законодавством забезпечується за допомогою нормативно-правового регулювання, інформування, ведення інформаційних систем і реєстрів, контролю, громадського контролю, ліцензування, які залежно від обраного напрямку здійснюються (або мають здійснюватись, адже не всі з них набули належного нормативно-правового закріплення) за допомогою таких інструментів як нормативні акти, адміністративні акти, акти-дії та/або акти-плани.

Однак стан їх нормативно-правового регулювання є неналежним і потребує значної оптимізації шляхом прийняття необхідних нормативно-правових актів, утворення та/або уповноваження на адміністративно-правове забезпечення за відповідним напрямом суб'єктів публічної адміністрації, визнання такими, що втратили чинність, неактуальних нормативно-правових актів, внесення змін і доповнень для виправлення суперечностей, неузгодженостей, удосконалення термінології, заповнення прогалін тощо.

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження сучасного механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність і шляхів його удосконалення, проведеного у другому розділі дисертації, було сформульовано такі висновки, пропозиції та рекомендації:

1. Доведено деяку некоректність і недоцільність окремих підходів до визначення сутності адміністративно-правового забезпечення, зокрема:

– визначення регулювання, упорядкування, охорони і захисту суспільних відносин як мети адміністративно-правового забезпечення, оскільки вони не можуть бути самоціллю, а відносини не є об'єктом забезпечення;

– відокремлення засобів від приписів, заборон та інших інструментів, оскільки перші охоплюють решту;

– визначення забезпечення як реалізації та розвитку суспільних відносин, оскільки забезпечення спрямовано не на відносини, а на права, свободи та інтереси, із тим, щоб створити умови для їх реалізації і розвитку. Натомість його логіка має полягати у такому: реалізації й розвитку прав та інтересів сприяють їх охорона, юридичне закріплення, упорядкування відносин, які виникають із цього приводу, за допомогою відповідних інструментів, які застосовуються у визначених цілях суб'єктами публічної адміністрації;

– віднесення до адміністративно-правових засобів лише окремих різновидів адміністративних актів, що значно звужує можливості суб'єктів публічної адміністрації з приводу адміністративно-правового забезпечення реалізації прав;

– ототожнення функцій та інструментів через те, що це категорії зовсім різного змістовного наповнення та призначення;

– віднесення матеріально-технічного забезпечення до форм адміністративно-правового забезпечення, оскільки воно має наслідки іншої правової природи та характеру, здійснюється за іншими процедурами та не завжди потребує наявності публічно-владних повноважень тощо. Зауважено, що за допомогою зовнішніх адміністративно-правових дій та процедур (публічних закупівель, проведення тендерів, аукціонів тощо) може здійснюватися внутрішнє матеріально-технічне забезпечення, однак воно у

такому разі є ціллю відповідної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, однак не її формою чи засобом.

2. Обґрунтовано доцільність застосування категорії «інструменти» та «інструменти діяльності публічної адміністрації» щодо адміністративно-правових засобів.

3. Запропоновано виокремлювати серед засобів адміністративно-правового забезпечення нормативно-правові акти, а не норми права.

4. Підтримано підхід, застосований у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якого контроль, моніторинг, державна реєстрація та інше є функціями.

5. До спеціальних рис адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність віднесено те, що воно здійснюється у різних сферах реалізації права на свободу та особисту недоторканність, кожній з яких притаманний власний суб'єктний склад, процедури, нормативно-правове підґрунтя і в межах кожної з яких воно втілюється за напрямками реалізації функцій публічного адміністрування. Іншими словами, з одного боку, у будь-якому випадку матиме місце адміністративно-правове забезпечення права на свободу та особисту недоторканність загалом, незалежно від того, які правові можливості громадян братимуться до уваги чи в яких ситуаціях виникне необхідність виконання владних повноважень з метою створення необхідних умов для дотримання та реалізації зазначеного права. З іншого – таке забезпечення матиме відмінності та свій власний механізм здійснення у кожній зі сфер реалізації цього права.

6. Обґрунтовано, що дотримання заборон домашнього насильства, примушування до статевих зв'язків і жорстокого поводження з дітьми, що запроваджені у сфері сімейних відносин, здійснюється у межах адміністративно-правового забезпечення, спрямованого на запобігання і протидію насильству над особою.

7. Щодо правомочностей вживати не заборонених законом заходів для збереження шлюбу та заборони примушувати до збереження шлюбних відносин встановлено, що залежно від того, в якому ракурсі їх розглядати, вони можуть сприйматись як: 1) один із проявів права на вільне укладення та вільне припинення шлюбу, наприклад: перебуваючи у цивільному шлюбі, громадяни можуть зберегти і зміцнити свої стосунки шляхом реалізації можливості укладення шлюбу за допомогою його державної реєстрації; якщо людина має бажання припинити подружні стосунки з будь-яких причин, ніхто не вправі примушувати її залишатися у них, а отже й створювати перепони для розірвання шлюбу, що забезпечується, зокрема, за допомогою державної реєстрації розірвання шлюбу; 2) правомочності, пов'язані із фізичною та психологічною цілісністю особи, вимогами до інших осіб не вчиняти насильницьких дій та до уповноважених суб'єктів публічної адміністрації захищати від них тощо, у випадках, коли до збереження шлюбних стосунків примушують, застосовуючи психологічне чи фізичне насильство. У такому разі адміністративно-правове забезпечення реалізації цих правомочностей здійснюється у сфері запобігання і протидії насильству над особою.

8. Установлено, що здійснення державної реєстрації шлюбу та його припинення має відчутний правовий фундамент, який складається зі значної кількості нормативно-правових актів та актів ненормативного характеру.

9. Доведено недоцільність обмеження сутності інструкцій сферою внутрішніх адміністративних відносин, оскільки: окрім внутрішніх (наприклад, посадових) інструкцій суб'єкти публічної адміністрації керуються також інструкціями, затвердженими нормативно-правовими актами, які, по-перше, належать до публічної, зовнішньої документації, нормативний вплив і загальнообов'язковий характер якої поширюється на всіх, і, по-друге, регулюють, зокрема, відносини, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами, дії

уповноважених суб'єктів, вчинювані стосовно таких осіб із метою виконання публічних завдань і функцій тощо.

10. Сформульовано особливу роль інформування під час державної реєстрації актів шлюбу та його розірвання у забезпеченні права на свободу та особисту недоторканність, яка полягає у тому, що без повноцінного розуміння власних прав та обов'язків, наслідків подання неправдивих чи приховування відомостей неможливо буде повною мірою дотримати права на свободу та особисту недоторканність. Установлено, що у цьому ракурсі важливим є роз'яснення важливості наявності вільної згоди на шлюб чи його припинення та наслідків недодержання цього принципу, що є прямим порушенням зазначеного права. Через недостатню правову обізнаність серед населення на практиці можуть траплятися випадки укладання шлюбу чи його припинення за відсутності вільної згоди обох із заявників унаслідок будь-яких обставин, що загрожує рівню дотримання прав і свобод цих осіб і знижує їх забезпеченість з боку держави.

11. Установлено, що відмова у проведенні державної реєстрації, яка може мати місце за наявності передбачених на нормативному рівні перешкод для її проведення, має розглядатись як адміністративний акт суб'єктів публічної адміністрації, оскільки: 1) на нормативному рівні передбачено обов'язковість оформлення відмови письмово, відповідно, вона не може розглядатись як звичайна проста дія; 2) така відмова безпосередньо впливає на права громадян, а отже не обмежується фактичним результатом, призводячи до правового наслідку у вигляді незареєстрованого шлюбу, нереалізованих правових можливостей громадян щодо укладення шлюбу, неможливості набути і реалізувати права та обов'язки подружжя; 3) прийняття рішення про відмову зазвичай здійснюється суб'єктами публічної адміністрації у формі адміністративного акта, якщо взяти до уваги інші процедури діяльності суб'єктів публічної адміністрації.

12. З'ясовано, що нормативно-правовому регулюванню ведення ДРАЦСГ властиві такі недоліки:

1) Інструкція з ведення ДРАЦСГ повністю або частково повторює положення Порядку ведення ДРАЦСГ щодо: мови ведення Реєстру; відомостей, які вносяться до нього/містяться у ньому; вимог до форми витягу, його обов'язкових реквізитів і можливості винятків із цього правила; переліків суб'єктів, які мають право отримати витяг із Реєстру, документів, які для цього потрібні, та окремих вимог до їх змісту; строків прийняття рішення про видачу або відмову у видачі витягу; умов отримання витягу шляхом безпосереднього доступу до нього;

2) у пп. пп. «в», «г», «д» п. 2.2.2, пп. пп. «б», «г» п. 2.2.3, пп. пп. «б», «в» п. 2.2.4, пп. «б» п. 2.2.5, пп. «б» п. 2.2.6, пп. пп. «а», «б» п. 2.2.7 Інструкції зазначено відомості, які містяться у Реєстрі, однак Порядком не передбачено їх внесення, зокрема: унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; реєстраційний номер облікової картки платника податків; відомості про стосунок до військової служби; національність наречених, усиновителів; відомості про розірвання шлюбу у записі про шлюб; запис усиновителів батьками дитини; місце проживання усиновителів; підстава внесення запису про усиновлення; відомості про батьків усиновленої дитини; адреса особи, яка звернулась за державною реєстрацією смерті; відомості про вилучені документи у зв'язку з державною реєстрацією смерті та ін.;

3) у пп. 2 п. 7 Порядку передбачено внесення до Реєстру відомостей про дату і місце народження і громадянство усиновителів, а також повне найменування суду, яким постановлено рішення, його дату і номер, що згідно з Інструкцією вносяться до Реєстру тільки при внесенні змін до паперового носія актового запису про народження усиновленої дитини, однак не містяться у Реєстрі за наявності паперового носія актового запису про усиновлення. Іншими словами, згідно з Порядком ці відомості повинні вноситися загалом, але відповідно до Інструкції – лише в окремих випадках;

4) п. 1.1 Інструкції суперечить положенням ч. 5 ст. 11 Закону України «Про ДРАЦС», оскільки порядок ведення ДРАЦСГ в Інструкції визначено МЮУ, а не Урядом.

13. Установлено, що нормативно-правовому регулюванню ДРАЦС властиві такі проблеми:

1) ст. ст. 14–15 Закону України «Про ДРАЦС» майже повністю дублюються у положеннях гл. 2 і гл. 3 розд. III Правил ДРАЦС, що, безперечно, є порушенням нормопроектувальної техніки та інших вимог до підготовки нормативно-правових актів;

2) Правилам ДРАЦС притаманна певна неузгодженість із положеннями Закону України «Про ДРАЦС», а саме: згідно з ч. 2 ст. 14 Закону для реєстрації повторного шлюбу вимагається подати документи, які підтверджують припинення попереднього шлюбу, однак у п. 5 гл. 2 розд. III Правил зазначено, що замість цих документів можуть бути надані також ті, які підтверджують визнання шлюбу недійсним;

3) у Правилах ДРАЦС немає положення, яким було би встановлено обов'язковість перевірки факту наявності вільної згоди на шлюб чи його припинення, а п. 4.3 Інструкції РАГС визначає необхідність взаємної згоди і тільки щодо укладення шлюбу.

14. Установлено, що сьогодні немає нормативно-правових актів, які б визначали порядок контролю за діяльністю суб'єктів державної реєстрації актів цивільного стану. Як наслідок, на нормативному рівні передбачено здійснення контролю, у тому числі перевірок, і уповноважено на це низку суб'єктів, однак відповідні процедури не урегульовані. Наведене унеможлиблює реалізацію адміністративно-правового забезпечення за відповідним напрямом, оскільки суб'єкти публічної адміністрації зобов'язані діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України).

15. Запропоновано такі напрями адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність, яке має здійснюватися через створення необхідних правових умов для: надання згоди, незгоди і їх відкликання громадянами щодо вилучення їх анатомічних матеріалів шляхом своєчасного та повного інформування про їх права, обов'язки, наслідки участі тощо, урегулювання на нормативному рівні питань надання згоди/незгоди, їх відкликання, їх прийняття та належного оформлення та ін.; дотримання цього права іншими суб'єктами у їх діяльності завдяки нормативно-правовому регулюванню належного оформлення і реєстрації відповідного волевиявлення громадян з метою його подальшого врахування у медичній практиці, пов'язаній із вилученням анатомічних матеріалів людини; дотримання роботодавцем вимог Закону України «Про безпеку ... крові» з приводу сприяння реалізації його положень (п. 2 ч. 2 ст. 12). Зазначені напрями мають також забезпечуватися через належні механізми громадського контролю, контролю з боку суб'єктів публічної адміністрації за дотриманням відповідних вимог суб'єктами права, притягнення до відповідальності за їх порушення (такий напрям реалізується поза межами адміністративно-правового забезпечення, оскільки законодавством передбачено лише кримінальну відповідальність за порушення права на свободу та особисту недоторканність у цій сфері), ліцензування господарської діяльності, пов'язаної із трансплантацією та донорством крові та її компонентів.

16. Запропоновано поділяти нормативно-правові акти, які становлять правовий базис для реалізації права на свободу та особисту недоторканність та її адміністративно-правового забезпечення у сфері розпорядження власними анатомічними матеріалами, на ті, що: визначають загальні засади реалізації права на свободу та особисту недоторканність і його адміністративно-правового забезпечення; регулюють публічне адміністрування у сфері розпорядження власними анатомічними

матеріалами; висвітлюють окремі аспекти реалізації права на свободу та особисту недоторканність.

17. З'ясовано, що механізм адміністративно-правового забезпечення дотримання Закону України «Про трансплантацію» та прав і свобод громадян, у тому числі права на свободу та особисту недоторканність, з боку суб'єктів публічної адміністрації цим Законом не передбачений, що має прояв у відсутності положень: про контроль і нагляд за дотриманням прав громадян, основних принципів і законодавства про трансплантацію; про повноваження та систему уповноважених на це суб'єктів публічної адміністрації; які б містили вичерпну інформацію про відповідальність (у ст. 24 Закону немає інформації про різновиди відповідальності, до якої можуть бути притягнені винні особи); про засади та/або механізм реалізації інформаційної політики у цій сфері, форми, інструменти та процедури здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи суб'єктами публічної адміністрації; засади та/або механізм громадського контролю. Наведене свідчить про неузгодженість положень Закону між собою, недотримання вимог нормопроектувальної техніки, наявність прогалин і неналежний рівень нормативно-правового регулювання адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність у частині розпорядження власними анатомічними матеріалами у сфері застосування трансплантації.

18. Охарактеризовано стан нормативно-правового забезпечення функцій інформування та ведення інформаційних систем/реєстрів (як напрямів адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність) як незадовільний, що знижує рівень гарантованості права громадян на свободу та особисту недоторканність, а тому потребує виправлення шляхом заповнення прогалин закону і прийняття необхідних нормативно-правових актів підзаконного рівня, якими буде визначено механізм здійснення, у тому числі процедури, інструменти, форми діяльності публічної адміністрації за відповідними напрямками.

19. Установлено, що сьогодні склалася ситуація, за якої законодавство вибірково визначає завдання зі здійснення контролю з питань діяльності суб'єктів права, пов'язаної із трансплантацією, і дотриманням ними законодавства і вимог щодо волевиявлення осіб про вилучення їх анатомічних матеріалів, не розвиваючи при цьому відповідних положень ані в межах законів, ані на рівні підзаконних нормативно-правових актів.

ВИСНОВКИ

У дисертації, виконаній на підставі аналізу нормативно-правових актів національного та міжнародного рівнів, законопроектів, практики ЄСПЛ, КСУ, адміністративних судів, вивчення та опрацювання наукових джерел, здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає у розробці пропозицій і рекомендацій з приводу удосконалення адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Установлено, що за часів до першого нормативного визначення основоположного права кожного на свободу та особисту недоторканність у Декларації від 1789 р. цього права не існувало. Натомість склалася система вольностей та привілеїв для окремих осіб, станів, інституцій, земель тощо, яка зникла із визнанням і гарантуванням основоположних прав і свобод. Тому зародження права на свободу та особисту недоторканність запропоновано пов'язати із періодом Нового часу, а відлік його становлення і розвитку розпочати з моменту першої нормативної регламентації, адже до тих пір воно не було юридично визнаним, гарантованим і забезпечуваним із боку держави, а отже й не могло бути дотримано і реалізовано.

З'ясовано, що процес становлення і розвитку права на свободу та особисту недоторканність відбувався неоднаково та неодноразово у різних країнах: європейські держави з кін. XVIII ст. визнали людину носієм прав, її рівність, свободу та недоторканність і, як наслідок, раніше розвинули механізм забезпечення основних прав і свобод; в Україні цей етап розпочався значно пізніше, оскільки вона перебувала у складі Російської імперії, для якої у ці часи була властива міцна влада імператорської родини і дворян, класове розшарування, нерівномірний розподіл прав і свобод між населенням.

Визначено період із 1917 р. до набуття Україною незалежності як етап зародження права громадян на свободу та особисту недоторканність, для якого були характерними такі риси: становлення цього права відбувалося нерівномірно – воно то гарантувалося державою, то зникало з положень нормативних актів; його закріплення здійснювалося на конституційному рівні; відносини, пов'язані з його дотриманням, регулювало кримінально-процесуальне законодавство; на нормативному рівні гарантувалася тільки частина цього права, пов'язана з особистою недоторканністю; право на свободу визнавалося на науковому рівні як складова права на особисту недоторканність; зміст цього права не розкривався у нормативно-правових актах (поза встановленням неприпустимості незаконності арешту та умовами його правомірності).

Наголошено, що становлення такого права ще не завершилось, оскільки його розуміння, обґрунтування та правова регламентація не набули довершеного вигляду, вони обмежені переважно сферами арешту і затримання особи та, як наслідок, не розкривають усіх можливостей та аспектів свободи та особистої недоторканності людини.

2. Розглянуто правову сутність права на свободу та особисту недоторканність, яку розкрито, зокрема, через його поняття та зміст. Поняття цього права сформульовано як основоположне право людини і громадянина, яке передбачає гарантовані Конституцією України та прийнятими на її виконання законами правові можливості людини самостійно і на власний розсуд внаслідок власного волевиявлення та розумових процесів робити вибір, приймати рішення та діяти або утримуватися від дій, вимагати від інших осіб виконання кореспондуючих зазначеному обов'язків і дотримуватися встановлених із цього приводу заборон, а також вимагати від держави запобігання будь-яким посяганням на це право і їх припинення, забезпечення у країні такої обстановки, що сприятиме утвердженню поваги до свободи людини та особистої недоторканності.

У межах змісту права на свободу та особисту недоторканність запропоновано виокремлювати дві групи правових можливостей: 1) на власні позитивні дії: вільно діяти на власний розсуд; не вчиняти жодних дій за власним волевиявленням; вільно вирішувати долю свого тіла, організму та їх частин; вільно вирішувати власну долю в цілому; приймати будь-які рішення на основі власного вільного волевиявлення; обирати можливий варіант власної поведінки згідно з власними поглядами та уподобаннями тощо. Встановлено, що ці правомочності можна узагальнити до трьох основних: обирати, приймати рішення та діяти або утримуватися від дій на власний розсуд на підставі власного вільного волевиявлення та власного розуму; 2) вимагати від інших виконання покладених на них обов'язків: вимагати від інших осіб утримуватися від посягань на свободу; вимагати від інших осіб не чинити фізичного та психічного тиску, щоб схилити на користь прийняття певного рішення, примусити до вчинення певних дій або утримання від них; не нав'язувати власне бачення, свою волю та бажання, які перешкоджають вільному волевиявленню особи; вимагати від інших осіб не вирішувати самостійно долю дієздатного носія права всупереч його волевиявленню; вимагати від інших осіб не заподіювати фізичної та моральної шкоди, які можна розглядати як порушення права особи вільно вирішувати свою долю та долю її організму і тіла; вимагати від інших осіб поважати, дотримуватися права на свободу та особисту недоторканність і не порушувати це право, дотримуватися відповідних норм законодавства; вимагати від держави запобігання таким посяганням/порушенням і їх припинення, забезпечення у країні такої обстановки, що сприятиме утвердженню поваги до свободи людини тощо. Фактично усі можливості із другої групи кореспондують правомочностям на власні позитивні дії, а також впливають із обов'язків і заборон, установлених у нормативно-правових актах у цій сфері.

3. З'ясовано, що нормативно-правові засади реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність становлять:

1) національні нормативно-правові акти, до яких віднесено Конституцію України, КПК України, ЦК України, СК України, закони та підзаконні нормативно-правові акти України, які стосуються, зокрема: реєстрації актів цивільного стану; питань запобігання і протидії насильству над особою, у тому числі домашньому насильству, жорстокому поводженню з дітьми, торгівлі людьми тощо; розпорядження людиною щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам і донорства; затримання, тримання під вартою і попереднього ув'язнення; затвердження стратегій, планів, концепцій розвитку, в яких розкривається питання реалізації та забезпечення реалізації прав людини, у тому числі права на свободу та особисту недоторканність, але спрямовані на визначення шляхів оптимізації публічного управління у державі, підвищення рівня дотримання прав і свобод тощо; засад діяльності суб'єктів публічної адміністрації;

2) міжнародні нормативно-правові акти, до яких віднесено Міжнародний пакт від 1966 р., Конвенцію від 1950 р., низку резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародну конвенцію ООН про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та ін.;

3) судова практика, у тому числі рішення КСУ, ЄСПЛ, які є обов'язковими до виконання і вносять чималий вклад у розуміння й тлумачення правових норм.

4. Запропоновано таке визначення поняття адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність: це урегульована нормами адміністративного права діяльність суб'єктів публічної адміністрації, здійснювана за допомогою передбачених законом інструментів у встановлених законодавством формах,

способах і напрямках публічного адміністрування, спрямована на створення ефективних умов реалізації права на свободу та особисту недоторканність.

Установлено, що риси адміністративно-правового забезпечення реалізації такого права, перелічені у наведеній дефініції, є одночасно елементами його механізму, до яких, зокрема, належать нормативно-правові акти, система суб'єктів, інструменти їх діяльності, об'єкти впливу та ін. Сам же механізм визначається у наукових джерелах за допомогою різних дефініцій, але їх сутність зводиться переважно до того, що він становить сукупність (або систему) наведених елементів.

5. Обґрунтовано, що адміністративно-правове забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин здійснюється шляхом державної реєстрації шлюбу та його припинення, видачі витягів із ДРАЦСГ і довідок про сімейний стан, контролю за дотриманням суб'єктами публічної адміністрації законодавства під час проведення державної реєстрації, інформування як складової процедури державної реєстрації, що виконує власну важливу функцію у контексті забезпечення реалізації такого права, та нормативно-правового регулювання. Основними інструментами, які застосовують суб'єкти публічної адміністрації під час відповідної діяльності, є нормативно-правові акти, адміністративні акти та у переважній більшості акти-дії.

6. З'ясовано, що незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, виданих із питань державної реєстрації актів цивільного стану, рівень нормативно-правового регулювання публічного адміністрування у напрямі забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність у сфері шлюбних відносин є незадовільним, що має прояв у неузгодженості нормативно-правових актів між собою, дублюванні ними положень як всередині тексту, так і положень інших нормативних документів, допущених суперечностях між ними, неточності термінології (в частині тлумачення понять і призначення порядку та інструкції) і прогалинах законодавства, що полягає насамперед у відсутності нормативно затвердженого порядку

контролю за дотриманням законодавства під час державної реєстрації актів цивільного стану, повноваження зі здійснення якого покладено на КМУ, МЮУ та його територіальні органи. Зазначені недоліки потребують виправлення шляхом проведення за цим напрямом оптимізаційної роботи, пов'язаної із забезпеченням оперативної розробки необхідних нормативно-правових актів, якими буде внесено відповідні зміни і доповнення до чинних нормативних актів і затверджено зазначений порядок здійснення контролю.

7. Установлено, що реалізація права на свободу та особисту недоторканність у частині правомочності розпорядження особою власними анатомічними матеріалами згідно із законодавством забезпечується за допомогою нормативно-правового регулювання, інформування, ведення інформаційних систем і реєстрів, контролю, громадського контролю, ліцензування, які залежно від обраного напрямку здійснюються (або мають здійснюватись, адже не всі з них набули належного нормативно-правового закріплення) за допомогою таких інструментів як нормативні акти, адміністративні акти, акти-дії та/або акти-плани.

З'ясовано, що стан їх нормативно-правового регулювання є неналежним, поліпшити ситуацію можна шляхом прийняття необхідних нормативно-правових актів, утворення та/або уповноваження на адміністративно-правове забезпечення за відповідним напрямом суб'єктів публічної адміністрації, визнання такими, що втратили чинність, неактуальних нормативно-правових актів, внесення змін і доповнень для виправлення суперечностей, неузгодженостей, удосконалення термінології, заповнення прогалин тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адашис Л. І., Візір О. О. Право на свободу та особисту недоторканність: шляхи забезпечення та захисту. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 648–652.
2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
3. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
4. Бахтіна Ю. С. Контроль, нагляд та моніторинг: співвідношення функцій державного управління. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 6. С. 78–84.
5. Березовська І. Р. Поняття і характеристика структурних елементів механізму застосування адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 31–35.
6. Биля-Сабадаш І. О. Нормотворча техніка як інструмент забезпечення системності законодавства. *Форум права*. 2010. № 1. С. 24–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_1_6 (дата звернення: 01.04.2022)
7. Блэкстон Г. Истолкованія аглинскихъ законовъ : кн. I / пер. с аглинскаго. Москва : Университетская типографія, Н. Новиков, 1780 г. 375 с.
8. Богдан Хмельницький. Універсал на підтвердження права шляхти Пінського повіту від 28 червня 1657 року / пер. з польськ. мови за виданням: Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. Т. III. К., 1848. С. 245–249. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus96.htm> (дата звернення: 01.04.2022)
9. Боднар К. А. Феномен свободи в демократичному суспільстві. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 113–120.

10. Бойко В. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 96–100.
11. Бородін І. Л. Функції публічного управління. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 24–29.
12. Бугайчук К. Функції публічного адміністрування в органах Національної поліції України: поняття та класифікація. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 112–117.
13. Бучківська В. Л. Обмеження свободи особи та її недоторканості під час кримінального провадження: новий кримінально-процесуальний закон з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. 2013. С. 153–158. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nzlubp_2013_10_36.pdf (дата звернення: 01.04.2022)
14. Бущенко А. П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини / Харківська правозахисна група; художн. оформлювач Б. Є. Захаров. Харків : Права людини, 2008. 432 с.
15. Великая хартия вольностей. Российская историческая энциклопедия. Т. III. URL: <http://www.olmamedia.ru/histrf/book/velikaya-khartiya-volnostey.html> (дата звернення: 01.04.2022)
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
17. Веселова Л. Ю. Механізм адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 56–59.
18. Витоки та основні засади просвітництва. *Культурологія : навчальний посібник* / Гриценко Т. Б., Гриценко С. П., Кондратюк А. Ю.

Київ : ЦУЛ, 2007. 392 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4466.html> (дата звернення: 01.04.2022)

19. Віленський привілей 1563 року. *Статуту Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. Давньоруською та українською мовами / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. С. 225–227.*

20. Волков К. Д. Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2015. 23 с.

21. Высочайше утвержденные Основные Государственные Законы : 1906. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/apr1906.htm> (дата звернення: 01.04.2022)

22. Гальонкін С. А. Адміністративно-правове забезпечення апеляційного провадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Суми, 2018. 28 с.

23. Гаращук В. М. Особливості актів державного управління. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 27 листоп. 2015 р.) : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 199–203.

24. Герман К. Ю. Розвиток ідеї свободи у філософських та правових дослідженнях. *Право та інновації*. 2015. № 3 (11). С. 115–123.

25. Гетьман Є. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 92–100.

26. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV у редакції від 1 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

27. Грамота на права вольности и преимущества благородного российского дворянства от Екатерины II Великой. URL: <https://xn--2-7sbasbsl1azs.xn--p1ai/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D1%83/> (дата звернення: 01.04.2022)

28. Гребенкин А. Н. Право на свободу и личную неприкосновенность в законодательстве XIII–XVIII вв. *JSRP*. 2014. № 8 (12). С. 67–73. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-svobodu-i-lichnyu-neprikosnovennost-v-zakonodatelstve-xiii-xviii-vv> (дата звернення: 01.04.2022)

29. Грובהва В. П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканність». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97–101. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3194> (дата звернення: 01.04.2022)

30. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.

31. Декларация прав человека и гражданина от 24 июня 1793 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1793.htm> (дата звернення: 01.04.2022)

32. Декларация прав людини і громадянина 1789 р. URL: <https://constituante.livejournal.com/10253.html> (дата звернення: 01.04.2022)

33. Декларация стосовно трансплантації людських органів : від 30 жовтня 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_330#Text (дата звернення: 01.04.2022)

34. Дело «Ирландия против Великобритании» : Решение Европейского суда по правам человека от 18 января 1978 г. URL: <http://www.rpqi.narod.ru/echr/translation/translation/ireland.htm> (дата звернення: 01.04.2022)

35. Дело Лабита против Италии (Labita v. Italy) : Решение Европейского суда по правам человека от 6 апреля 2000 г. URL: <https://precedent.in.ua/2015/12/16/labyta-protyv-italyy/> (дата звернення: 01.04.2022)

36. Державна реєстрація шлюбу з особами, засудженими до позбавлення волі : роз'яснення Міністерства юстиції України від 20 липня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0054323-11#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

37. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 травня 2014 р. № 523-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80#n28> (дата звернення: 01.04.2022)

38. Деякі питання організації посмертного донорства : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11 червня 2021 р. № 1184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-21#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

39. Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» щодо біоімплантатів, ксеноімплантатів, медико-біологічних вимог до тварин, умов їх утримання, порядку вилучення у тварин анатомічних матеріалів для виготовлення ксеноімплантатів : постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

40. Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» : постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

41. Джон Локк (1632–1704). *Те, кому обязана наука конституционного права. Известные отечественные и зарубежные конституционалисты*. URL: <https://pravo.hse.ru/constlaw/constitutionalists/locke> (дата звернення: 01.04.2022)

42. Діденко С. В. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 463–469.

43. Дідич Т.О. Нормопроекування: питання теорії та методології : монографія. Київ : Вид-во Європейського університету, 2010. 160 с.
44. Дракохруст Т. В. Механізм адміністративно-правового забезпечення міграційної політики України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 57–60.
45. Дручек О. М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 123–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_22 (дата звернення: 01.04.2022)
46. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 01.04.2022)
47. Жан-Жак Руссо (1712–1778). *Те, кому об'язана наука конституційного права. Известные отечественные и зарубежные конституционалисты*. URL: <https://pravo.hse.ru/constlaw/constitutionalists/russo> (дата звернення: 01.04.2022)
48. Жидченко К. П. Сутність механізму адміністративно-правового регулювання реалізації військовослужбовцями права на виплату одноразової грошової допомоги. *Юридичний вісник*. 2016. № 3 (40). С. 67–72.
49. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності : навч. посіб. / Боняк В. О., Завгородній В. А. та ін. ; за ред. В. О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с. С. 75–87.
50. Завадяк О. П. Структура механізму адміністративно-правового забезпечення законності та дисципліни в органах виконавчої влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1-1. С. 275–279.
51. Загальна декларація прав людини : від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.04.2022)

52. Загальне адміністративне право : підруч. / Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А. та ін. ; за заг. ред. І. С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 568 с.

53. Зуєв Р. Щодо механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 46–51.

54. Івченко О. Розуміння свободи в реаліях ХХІ століття. *Вища освіта України*. 2011. № 1. С. 32–39.

55. Ігонін Р. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1 (124). С. 36–40.

56. III Універсал Української Центральної Ради : від 7 (20) листопада 1917 р. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html> (дата звернення: 01.04.2022)

57. Кадурін С. Є. Поняття та юридична природа адміністративно-правових засобів забезпечення екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 105–108. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/29.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

58. Калімбет А. Л., Сідор М. І. Нормативні та індивідуальні акти як інструменти діяльності публічної адміністрації у сфері телебачення та радіомовлення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Вип. 3 (47). С. 65–70.

59. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (1997–2020 роки). 4.2.2. Право на свободу та особисту недоторканність / Конституційний Суд України : офіційний вебсайт. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/422-pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkannist> (дата звернення: 01.04.2022)

60. Кириченко Ю. В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02. Ужгород, 2018. 512 с.

61. Классификация регламентирующих документов. *Центр анализа и оптимизация административных процессов*. 2015. URL: <https://www.hse.ru/data/2015/10/03/1077205815/Классификация%20регламентирующих%20документов.pdf> (дата звернення: 01.04.2022)
62. Клімова С. Види нормативних актів управління у сфері публічних фінансів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 126–130.
63. Кобрусеева Е. А. Структура адміністративно-правового механізму забезпечення права на мирні зібрання в Україні. *Право та державне управління*. 2020. № 1. Т. 1. С. 262–269.
64. Кодан С. В., Февралёв С. А. Местное право национальных регионов Российской Империи: истоки, место в политике и идеологии, юридическая природа (вторая половина XVII – начало XX вв.). *Юридические исследования*. 2013. № 2. С. 74–154. URL: http://author.nbpublish.com/lr/article_464.html (дата звернення: 01.04.2022)
65. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон від 6 липня 2005 р. № 2747-IV, у редакції Закону від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII, з останніми змінами від 1 липня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.04.2022)
66. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
67. Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2016. 229 с.
68. Козлова А. А. Политика Анны Иоановны в дворянском вопросе. *Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки»*. 2014. № 2 (2). С. 75–80.
69. Колесников Е. Е. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Форум права*. 2011. № 2.

C. 432–438. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_2_67.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

70. Колодчин Д. В. Тримання під вартою як запобіжний захід : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2018. 270 с.

71. Комзюк В. Т. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2003. 18 с.

72. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 01.04.2022)

73. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину : від 4 квітня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 01.04.2022)

74. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.04.2022)

75. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 01.04.2022)

76. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : від 30 січня 1937 р. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 01.04.2022)

77. Конституція України : від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. ст. 141.

78. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) : від 29 квітня 1918 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

79. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки : від 10 березня 1919 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

80. Коровайко О. І. Забезпечення судом реалізації міжнародних стандартів права на свободу та особисту недоторканність підозрюваного. *Наше право*. 2017. № 1. С. 128–133.

81. Король Иоанн. Великая Хартия Вольностей 1215 г. / пер. Д. М. Петрушевского. URL: <http://lib.ru/INOOLD/ENGLAND/hartia.txt> (дата звернення: 01.04.2022)

82. Коротаєв В. М. Теоретико-правові аспекти механізму адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень зброї. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4. Т. 1. С. 194–197.

83. Короткевич М. Забезпечення права на захист, свободу та особисту недоторканність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 52–55.

84. Короткий Н. Н. Процессуальные гарантии неприкосновенности личности подозреваемого и обвиняемого в стадии предварительного расследования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Киев, 1977. 26 с.

85. Костюченко О. Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2015. № 1 (68). С. 11–16.

86. Кошицкий привилей 1374 года. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XIV/1360-1380/Ludwig_I_Ungar/Kosice_privileg_1374.phtml?id=12749 (дата звернення: 01.04.2022)

87. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2017. 23 с.

88. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

89. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

90. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР : від 28 грудня 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed19601228#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

91. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (1922 р.) : Витяг. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1061/17/> (дата звернення: 01.04.2022)

92. Кудін А. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення патентної діяльності в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 90–93.

93. Кунцевич М. П. Функції виконавчої влади. *Держава і право*. 2013. Вип. 60. С. 140–145.

94. Кутерга М. В. Поняття й сутність адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки дорожнього руху. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 2. С. 63–66.

95. Кучинська О. П. Засада кримінального провадження забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у світлі міжнародних стандартів у галузі прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 74–79.

96. Лавренова О. І., Стрельников А. В., Могил С. К. Правові акти управління : навч.-метод. посіб. (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса : Фенікс, 2019. 45 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12118/Metod%20Praovi%20akty%20Lavrenova%202019.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.04.2022)

97. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Ч. II. Литовсько-польська доба. Вип. 1. Памятники права. Прага : Наклад «Українського правничого товариства в Ч.С.Р.»; друк державної друкарні в Празі, 1924. 78 с.

98. Литвинов В. Д. Просвітництво. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Prosvitnytstva_doba (дата звернення: 01.04.2022)

99. Личенко І. Поняття та ознаки адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 876 (15). С. 163–169.

100. Лісніча Т. В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків, 2007. 21 с.

101. Лук'яненко Ю. В. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2016. 23 с.

102. Лычковский Д. Н. Конституционно-правовое обеспечение неприкосновенности личности в Республике Беларусь : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Минск, 2018. 28 с.

103. Льюис-Энтони, Шэн, Ведерникова Д. Право на свободу и личную неприкосновенность в рамках Европейской конвенции о защите прав человека (статья 5). *INTERIGHTS. Руководство для юристов*. Изд. по состоянию на сентябрь 2007 г. London: INTERIGHTS; Lancaster House; Council of Europe, 2008. URL: http://www.echr.ru/documents/manuals/Article05/Interights-Right%20to%20Liberty_RUS.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

104. Малашко О. Є. Адміністративно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки в Україні. *Scientific Notes of Lviv University of Business*

and Law. 2020. № 24. С. 145–149. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/tarticle/view/251> (дата звернення: 01.04.2022)

105. Мандюк О. О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Львів, 2017. 214 с. С. 65, 141.

106. Матвійчук А. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 108–111.

107. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 308 с.

108. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

109. Міжнародна конвенція ООН про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 01.04.2022)

110. Міжнародний пакт людини про громадянські і політичні права : від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 01.04.2022)

111. Нагребельний В. П. Інструкція. *Юридична енциклопедія у 6 т. : Т. 2 «Д-Й»* / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін.; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. 741 с. URL: <https://leksika.com.ua/15801117/legal/instruktsiya> (дата звернення: 01.04.2022)

112. Назаров В. В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Дніпропетровськ, 2009. 36 с.

113. Наумова О. С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2017. 22 с.

114. Негодченко В. Зміст адміністративно-правових способів і засобів забезпечення обігу інформації підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування органів Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 149–154.

115. Неугодніков А. О. Контроль як функція публічного адміністрування: поняття та принципи реалізації. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 4. С. 58–69.

116. Новітні норми порядку розірвання шлюбу: деякі питання з практики застосування : роз'яснення Міністерства юстиції України від 21 квітня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0030323-11#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

117. Окіпнюк В. Т. Права людини і діяльність радянських спецслужб в Україні: історико-правовий аналіз. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 122–124.

118. Олійник В. С. Конституційне право людини на особисту недоторканність і його забезпечення органами внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Київ, 2006. 227 с.

119. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 4. Ст. 19.

120. Основи публічного адміністрування : навч. посіб. / Ю. П. Битяк, Н. П. Матюхіна, М. С. Ковтун та ін. ; за заг. ред. Н. П. Матюхіної. Харків : Право, 2018. 172 с.

121. Остапенко О. І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 142–149.

122. Патерило І. С. Інструменти діяльності публічної адміністрації: сутність та зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 27. Т. 2. С. 174–178.

123. Пашинський В. Й. Адміністративно-правове забезпечення оборони України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 252–255.

124. Пашковська Т. Право на свободу та особисту недоторканність: нюанси, прогалини, практика. *Юридична газета*. 2017. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/events/-pravo-na-svobodu-ta-osobistu-nedotorkannist-nyuansi-progalini-praktika.html> (дата звернення: 01.04.2022)

125. Пелех З. Б. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність: поняття та ознаки. *Журнал східноєвропейського права*. 2022. № 96. С. 42–56.

126. Пелех З. Б. Окремі проблеми адміністративно-правового забезпечення реалізації правомочності громадян на розпорядження власними анатомічними матеріалами. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 95. С. 119–129.

127. Пелех З. Нормативно-правові засади реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 1 (32). С. 70–86.

128. Пелех З. Періодизація становлення і розвитку права на свободу та особисту недоторканність: обґрунтування наукового підходу. *Правові новели*. 2022. № 16/2022. С. 69–78.

129. Плиська В. В. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 2. С. 143–147.

130. Побережник А. О. Гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2017. 261 с.

131. Пожар О. М. Генезис права на особисту недоторканність в історії політико-правової думки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 68. С. 145–152.

132. Пожар О. М. Нормативно-правове забезпечення права на особисту недоторканність: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Одеса, 2015. 23 с.

133. Пожар О. М. Сутність та зміст особистої недоторканності як суб'єктивного права громадян. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 137–145.

134. Положення про трансплантацію фетальних тканин, прийняте 41-ю Всесвітньою медичною асоціацією від 1 вересня 1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_039#Text (дата звернення: 01.04.2022)

135. Положення про Центральний відділ державної реєстрації актів цивільного стану Управління державної реєстрації Північно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Суми). URL: <https://www.sumyjust.gov.ua/struktura/upravlinnya-derzhavnoyi-reyestracziyi/czentralnyj-viddil-derzhavnoyi-reyestracziyi-aktiv-czyvilnogo-stanu/> (дата звернення: 01.04.2022)

136. Порядок надання платних послуг відділами державної реєстрації актів цивільного стану : роз'яснення Міністерства юстиції України від 25 серпня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0058323-11#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

137. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність / Рада Європи, Європейський суд з прав людини. 31 грудня 2019. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

138. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації) : Апарат Верховної Ради України. Вид. 4-те, випр. I доп. Київ, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

139. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI, у редакції від 14 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

140. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України від 30 вересня 2020 р. № 931-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 86. С. 42. Ст. 2764. Код акта 101376/2020.

141. Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми : наказ Міністерства освіти і науки України від 25 грудня 2006 р. № 844. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0844290-06#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

142. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93, у редакції від 13 червня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

143. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 27. Ст. 208.

144. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 38. Ст. 509.

145. Про донорство крові та її компонентів : Закон України від 23 червня 1995 р. № 239/95-ВР, втратив чинність від 25 січня 2021 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 23. Ст. 183.

146. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 52. Ст. 561.

147. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5. Ст. 35.

148. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. № 28. Ст. 232.

149. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану : наказ Міністерства юстиції України від 29 серпня 2018 р. № 2825/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0979-18#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

150. Про затвердження зразків актових записів цивільного стану, описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 р. № 1025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

151. Про затвердження Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян : наказ Міністерства юстиції України від 24 липня 2008 р. № 1269/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0691-08#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

152. Про затвердження Інструкції з діловодства у відділах реєстрації актів цивільного стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції : наказ Міністерства юстиції України від 16 листопада 2003 р. № 143/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1082-03#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

153. Про затвердження Інструкції про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України від 1 жовтня 2018р. № 806/3105/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1190-18#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

154. Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських

установах України : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України від 23 травня 2001 р. № 32/5/101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-01#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

155. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

156. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n8> (дата звернення: 01.04.2022)

157. Про затвердження Переліку відділів державної реєстрації актів цивільного стану : наказ Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1949/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1949323-12#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

158. Про затвердження переліку питань та уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері господарської діяльності з медичної практики, що підлягає ліцензуванню : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 березня 2019 р. № 500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0301-19#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

159. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 р. № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

160. Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин : постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

161. Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 листопада 2002 р. № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0432282-02#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

162. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF> (дата звернення: 01.04.2022)

163. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

164. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#n9> (дата звернення: 01.04.2022)

165. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

166. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#n12> (дата звернення: 01.04.2022)

167. Про затвердження Порядку забору та тимчасового зберігання пуповинної (плацентарної) крові та/або плаценти : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 липня 2014 р. № 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0869-14#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

168. Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження наречених : постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1740-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

169. Про затвердження Порядку надання платних послуг відділами державної реєстрації актів цивільного стану : наказ Міністерства юстиції України від 27 грудня 2010 р. № 3335/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1380-10#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

170. Про затвердження Порядку отримання та надання гемопоетичних стовбурових клітин та обміну інформацією щодо наявних анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації : постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2020 р. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

171. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань тканинних і клітинних трансплантатів та експертизи матеріалів клінічних випробувань й унесення змін до Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13 лютого 2006 року № 66, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 10 березня 2006 року за № 252/12126 : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 жовтня 2007 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-07#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

172. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня

2019 р. № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#n9> (дата звернення: 01.04.2022)

173. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

174. Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2005 р. № 870. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2005-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

175. Про затвердження Типового положення про відділи державної реєстрації актів цивільного стану міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 11 квітня 2016 р. № 1079/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0536-16#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

176. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII у редакції від 1 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

177. Про інфекційну безпеку донорської крові та її компонентів : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 1 серпня 2005 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0895-05#n28> (дата звернення: 01.04.2022)

178. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 13. ст. 222.

179. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 23. Ст. 158.

180. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 50. Ст. 540.

181. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 24. Ст. 190.

182. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 20–21. Ст. 170.

183. Про надання живим родинним донором гомотрансплантата для трансплантації : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 квітня 2012 р. № 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-12#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

184. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

185. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n13> (дата звернення: 01.04.2022)

186. Про нормативно-правові акти : проект Закону від 1 грудня 2012 р. № 7409. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123 (дата звернення: 01.04.2022)

187. Про нормативно-правові акти : проект Закону від 12 грудня 2012 р. № 0922. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45021 (дата звернення: 01.04.2022)

188. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квітня 2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. № 29. Ст. 389.

189. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30. Ст. 142.

190. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 41. Ст. 546.

191. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII у редакції від 14 жовтня 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 7. Ст. 32.

192. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3352-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 35 Ст. 360.

193. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10 липня 2003 р. № 1102-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 7. Ст. 47.

194. Про прикордонний контроль : Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1710-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 6. Ст. 46.

195. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 19–20. Ст. 173.

196. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 15. Ст. 232.

197. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 728-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

198. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16 липня 1999 р. № 1007-XIV, втратив чинність від 1 січня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 41. Ст. 377.

199. Про узагальнення практики вирішення адміністративними судами спорів, які виникають у зв'язку з відмовою органу державної реєстрації актів цивільного стану : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29 вересня 2016 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012760-16#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

200. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07. Ірпінь, 2018. 449 с.

201. Реєнт О. П. Жовтневий переворот. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zhovtnevy_perevorot_1917 (дата звернення: 01.04.2022)

202. Реєстр і текст Статуту 1529 року українською мовою. *Статуту Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року.* Давньоруською, українською та латинською мовами / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 464 с. С. 193–297.

203. Реєстр і текст Статуту 1566 року українською мовою. *Статуту Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року.* Давньоруською та українською мовами / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. 560 с. С. 234–407.

204. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» від 17 грудня 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення: 01.04.2022)

205. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225#Text (дата звернення: 01.04.2022)

206. Рекомендації з питань підготовки, державної реєстрації та обліку відомчих нормативно-правових актів : постанова колегії Міністерства юстиції України від 27 березня 1998 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003323-98#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

207. Римарчук Г. С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Львів, 2013. 20 с.

208. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Валашинас проти Литви». Комюніке Секретаря Суду від 24 липня 2001 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2310.html (дата звернення: 01.04.2022)

209. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кудла проти Польщі». Комюніке Секретаря Суду від 26 жовтня 2000 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2373> (дата звернення: 01.04.2022)

210. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) : від 11 жовтня 2011 р. № 10-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11> (дата звернення: 01.04.2022)

211. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> (дата звернення: 01.04.2022)

212. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України : від 23 листопада 2017 р. № 1-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17> (дата звернення: 01.04.2022)

213. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України): від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

214. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 р. № 1-13/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

215. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чернобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України : від 25 червня 2019 р. № 7-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19> (дата звернення: 01.04.2022)

216. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України :

від 13 червня 2019 р. № 4-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19/print> (дата звернення: 01.04.2022)

217. Рішення Палати у Справі «Алтун проти Туреччини»: Рішення Європейського суду з прав людини від 1 червня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_342/print (дата звернення: 01.04.2022)

218. Роль шляхты в истории. Часть II. Сословные и политические свободы шляхты. *Polska encyclopedia szlachecka. 1935. T. 1* / пер. Ю. Лычковского. URL: <https://www.lyczkowski.net/ru/statja/soslovnyie-i-politicheskie-svobody-shljahty.html> (дата звернення: 01.04.2022)

219. Ромашов Ю. С. Інструменти публічного адміністрування кадрового забезпечення Національної поліції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3 (28). Т. 2. С. 103–106.

220. Руководящие принципы ВОЗ по трансплантации человеческих клеток, тканей и органов, утвержденные на Шестьдесят третьей сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения в мае 2010 г., резолюция WHA63.22. URL: https://www.who.int/transplantation/Guiding_PrinciplesTransplantation_WHA63.22ru.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

221. Свербигуз В. Старосвітське панство. Варшава, 1999. 250 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7629/file.pdf> (дата звернення: 01.04.2022)

222. Світличний О. П. Суб'єкти публічної адміністрації: сучасний вимір. *Business Law Electronic Resource*. 2021. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/subjects-of-public-administration/> (дата звернення: 01.04.2022)

223. Сімейний кодекс України: від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

224. Сірко В. С. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Одеса, 2018. 246 с.

225. Сірко В. С. Поняття адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Правова просвіта*. 2018. № 8. URL: http://www.pravo.nauka.com.ua/pdf/8_2018/102.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

226. Сірко В. С. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 109–112.

227. Сірко В. С., Коропатов О. М., Томіна В. Ю. Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні : монографія. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 200 с.

228. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 2-ге вид. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

229. Слінько Т. М. Конституційно-правове забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в Україні. *Європейські перспективи*. 2015. № 6. С. 93–98.

230. Сопільник Р. Л., Єсімов С. С., Ковалів М. В. Форми адміністративно-правового забезпечення законності в роботі органів місцевого самоврядування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2020. № 24. С. 176–183.

231. Справа «Єлоєв проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 6 листопада 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433#Text (дата звернення: 01.04.2022)

232. Степаненко К. В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2009. 21 с.

233. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2007. 22 с.

234. Тарле Е. В. История Италии в Средние века. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Едитриал УРСС, 2003. 208 с.

235. Текст Статуту 1588 року українською мовою. *Статуту Великого князівства Литовського* : у 3 т. Т. III. *Статут Великого князівства Литовського 1588 року* : у 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. С. 45–349.

236. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 480 с.

237. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

238. Технологічна картка адміністративної послуги «Державна реєстрація шлюбу» № 10-03 : затверджена сільським головою Зайцівської сільської ради. URL: <https://zajtzeve.otg.dp.gov.ua/storage/app/sites/33/uploaded-files/10-03%20ТК.%20Державна%20реєстрація%20шлюбу.pdf> (дата звернення: 01.04.2022)

239. Технологічна картка адміністративної послуги з державної реєстрації розірвання шлюбу : наказ Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) від 27 лютого 2020 р. № 151/7. URL: https://psjust.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/DRAGS_TC_DP_4.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

240. Технологічна картка адміністративної послуги з державної реєстрації шлюбу : наказ Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) від 13 травня 2020 р. № 322/7. URL: https://psjust.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/DRAGS_TC_ZP_3.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

241. Технологічна картка адміністративної послуги з державної реєстрації розірвання шлюбу : наказ Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) від 13 травня 2020 р. № 322/7. URL: https://psjust.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/DRAGS_TC_ZP_4.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

242. Технологічні картки адміністративної послуги з державної реєстрації розірвання шлюбу : наказ Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) від 3 червня 2020 р. № 705/6. URL: <https://kyivobljust.gov.ua/files/general/2020/06/10/20200610123615-27.pdf> (дата звернення: 01.04.2022)

243. Технологічні картки адміністративної послуги з державної реєстрації шлюбу : наказ Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) від 3 червня 2020 р. № 705/6. URL: <https://kyivobljust.gov.ua/files/general/2020/06/10/20200610123854-22.pdf> (дата звернення: 01.04.2022)

244. Тиліпська О. Ю. Поняття і зміст адміністративно-правового забезпечення права на мирні зібрання в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 124–128.

245. Ткаченко В. М. Становлення ідей прав людини у поглядах Петра Могили. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 90 : Юридичні науки. С. 62–63.

246. Ткаченко О. Ю. Система адміністративно-правових засобів реалізації державної політики у паливно-енергетичній сфері України в умовах децентралізації: теоретико-правові засади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 140–147.

247. Ткачук А. Законодавча техніка : навч. посіб. Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2011. 268 с. URL: https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2011/12/zaktech-h-h-h_zaktech-1.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

248. Трофименко В. М. Гарантії забезпечення конституційного права на свободу та особисту недоторканність при затриманні підозрюваного, обвинуваченого. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 281–284.

249. Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року / Судова палата у кримінальних справах. *Закон і бізнес*. URL:

https://zib.com.ua/ua/print/33771-uzagalnennya_praktiki_zastosuvannya_statey_3_5_6_konvencii_p.html (дата звернення: 01.04.2022)

250. Україна крізь віки : в 15 т. Т. 8. Гетьманська Україна / О. Гуржій, Т. Чухліб. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.

251. Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 18 грудня 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 01.04.2022)

252. Філософія Григорія Сковороди. *Політологія: наука про політику*. URL: https://pidru4niki.com/1685030336348/politologiya/filosofiya_grigoriya_skovorodi (дата звернення: 01.04.2022)

253. Хитра І. Я. Адміністративно-правове забезпечення діяльності банків в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2011. 16 с.

254. Цивільний кодекс України : від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

255. Цивільний кодекс Української РСР : від 18 липня 1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19630718#Text> (дата звернення: 01.04.2022)

256. Цивільний кодекс УРСР : від 16 грудня 1922 р. URL: https://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrr_1922.pdf (дата звернення: 01.04.2022)

257. Чистоклетов Л. Г., Хитра О. Л. Адміністративно-правові засоби у забезпеченні інформаційної безпеки України. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : зб. матеріалів II-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17 листопада 2017 р.). Львів, 2017. С. 212–217.

258. Чистоклетов Л., Хитра О. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 3 (27). С. 173–180.

259. Чорна А. М. До проблеми визначення поняття адміністративно-правового забезпечення прав суб'єктів підприємницької діяльності у сфері оподаткування. *Правова позиція*. 2020. № 3 (28). С. 66–70.

260. Шаркова А. М. Стан наукової розробки проблем забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 10-1, т. 2. С. 124–127.

261. Швидкова О. В. Щодо визначення права на свободу та особисту недоторканність. *Право і безпека*. 2006. № 5'4. С. 40–42.

262. Шестак В. С. Зміст та напрямки адміністративно-правового забезпечення реалізації культурної функції держави. *Форум права*. 2012. № 4. С. 1075–1079. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_180 (дата звернення: 01.04.2022)

263. Шопіна І. М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4 (42). С. 141–145.

264. Шорський П. О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Суми, 2018. 267 с.

265. Щадило О. І. Філософсько-правове розуміння свободи людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 454–459.

266. Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами : лист Міністерства юстиції України 30 січня 2009 р. № Н-35267-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09> (дата звернення: 01.04.2022)

267. Ярмол Л. В., Вандьо С. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 252–257.

268. Ярунів М. І. Аксіологічно-нормативна парадигма свободи волі людини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. Львів, 2018. 191 с.

269. A. Foster and others v British Gas plc. : on July 12. 1990, case C-188/89. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61989CJ0188> (дата звернення: 01.04.2022)

270. C. Broekmeulen v Huisarts Registratie Commissie : on October 6. 1981, case 246/80. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61980CJ0246> (дата звернення: 01.04.2022)

271. Directive 2014/55/ue du Parlement européen et du Conseil du 16 avril 2014 relative à la facturation électronique dans le cadre des marchés publics (Texte présentant de l'intérêt pour l'EEE). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0055&qid=1637351103034> (дата звернення: 01.04.2022)

272. Pelekh, Z. Content of the right to liberty and security: some arguments. *ReOS*. 2019. № 02/2019. Pp. 72–77.

273. Règlement (UE) No 549/2013 du Parlement européen et du Conseil du 21 mai 2013 relatif au système européen des comptes nationaux et régionaux dans l'Union européenne Texte présentant de l'intérêt pour l'EEE. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0549&qid=1637351103034> (дата звернення: 01.04.2022)

274. Schade P. Art. 2 Freiheitsrechte: Kommentar. URL: <https://www.planet-schule.de/wissenspool/grundgesetz/inhalt/sendung-gg-19-19-gute-gruende-fuer-die-demokratie/hintergrund-artikel-2.html> (дата звернення: 01.04.2022)

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Pelekh, Z. Content of the right to liberty and security: some arguments. *ReOS*. 2019. № 02/2019. Pp. 72–77.

2. Пелех З. Нормативно-правові засади реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 1 (32). С. 70–86.

3. Пелех З. Б. Окремі проблеми адміністративно-правового забезпечення реалізації правомочності громадян на розпорядження власними анатомічними матеріалами. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 95. С. 119–129.

4. Пелех З. Періодизація становлення і розвитку права на свободу та особисту недоторканність: обґрунтування наукового підходу. *Правові новели*. 2022. № 16/2022. С. 69–78.

5. Пелех З. Б. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність: поняття та ознаки. *Журнал східноєвропейського права*. 2022. № 96. С. 42–56.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Пелех З. Сучасний стан наукових розробок з питань адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 вересня 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 41–45.

7. Пелех З. Проблеми адміністративно-правового забезпечення реалізації права на свободу та особисту недоторканність: окремі напрямки

наукових досліджень. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 29–30 січня 2021 р.). С. 76–77.

8. Пелех З. До питання про визначення сутності права громадян на свободу та особисту недоторканність. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21 травня 2021 р.). Т. II. Київ, 2021. С. 327–328.